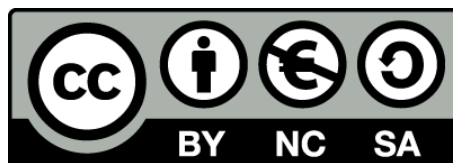

Les dones soles a la Baixa Edat Mitjana: una lectura sobre la viduïtat

Mireia Comas Via

Aquesta tesi doctoral està subjecta a la llicència **Reconeixement- NoComercial – Compartir Igual 3.0. Espanya de Creative Commons.**

Esta tesis doctoral está sujeta a la licencia **Reconocimiento - NoComercial – Compartir Igual 3.0. España de Creative Commons.**

This doctoral thesis is licensed under the **Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 3.0. Spain License.**

Universitat de Barcelona
Facultat de Geografia i Història
Departament d'Història Medieval, Paleografia i Diplomàtica
Programa de doctorat: "El món medieval i modern,
últimes línies de recerca" (bienni 2000-2002)

Les dones soles a la Baixa Edat Mitjana: una lectura sobre la viduïtat

Tesi presentada per optar al títol de doctora en Història

Abril 2012

Doctoranda: Mireia Comas Via

Directora de la tesi: Dra. Teresa Vinyoles Vidal

Part 2:

Entre la solitud i la llibertat?

3. La mort del marit

El primer pas cap a la viduïtat és òbviament l'esdeveniment de la mort del marit. La defunció del marit marcava l'inici del camí de la viduïtat; un camí llarg per a algunes dones, breu per a altres. En aquest mateix moment s'inicia el dol i l'any de plor,¹ període durant el qual la vídua havia de viure dels béns del marit, talment com si aquest encara fos viu. La missa de cap d'any, és a dir, el primer aniversari de la mort, servia per posar fi al dol i s'entenia com una renovació simbòlica del funeral del difunt.²

Per a les viudes, portar el dol no només tenia un significat ritual, sinó que, a més, el dol era un element imprescindible de l'escenari mortuori.³ La documentació aporta diverses mostres de dol de vídues que transmeten els sentiments d'aquestes

¹ La durada del dol varia segons les regions, els ambients socials, el sexe i el grau de parentiu entre el difunt i la persona en dol. L'any 1430, a Savoia el dol era de 50 dies per la mort del cònjuge, de 40 dies per la dels pares i 20 dies si es tractava del germà o la germana. Lett, Didier (2000), p. 230. Sobre el marc legal referent a l'any de plor, vegeu l'apartat 1.2.5 de la primera part. Vegeu també, més endavant, en aquest mateix capítol.

² Chiffolleau, Jacques (1980), p. 147.

³ Chabot, Isabelle (1994), p. 435.

dones quan es produïa la mort del marit. La reina Violant de Bar, per exemple, va escriure una carta dirigida a la comtessa d'Urgell en què relatava *el cas dolorós e amarch a nós sdeventgut de la mort del senyor rey, senyor e marit nostre, lo qual és e serà tristor continuada en nostre cor mentre viscam*.⁴ De fet, la reina Violant firmà moltes de les seves cartes posteriors a la mort del rei Joan I com a la *trista e dolorosa reyna Yolant*, en senyal de la pena que sentia per la mort del seu marit.⁵ Una mostra semblant de dolor per la defunció del cònjuge és la que va exhibir Valentina Visconti, la vídua del duc Lluís d'Orleans. Després de l'assassinat del seu marit, l'any 1407, en mans de Joan Sense Por, es refugià al seu castell de Blois i prengué la divisa *Rien ne m'est plus, plus ne m'est rien*. La mort li sobrevingué un any després, raó per la qual no va poder tenir oportunitat d'allargar massa el seu dol.⁶

3.1. L'enterrament

L'enterrament del marit difunt tenia lloc, normalment, l'endemà o fins i tot alguns dies més tard després d'haver-se produït la defunció. El cos era vetllat generalment a casa seva per part de la vídua, familiars, amics, veïns i, fins i tot, en alguns casos es demanava el servei de clergues o frares per a la vetlla del difunt.⁷ L'exposició del cadàver, el qual s'embolicava amb la mortalla que el finat havia escollit,⁸ solia realitzar-se en una habitació de la casa o bé a l'entrada. L'espai s'il·luminava amb ciris i candeles,⁹ s'hi cremava encens i s'hi col·locaven herbes aromàtiques per tal de perfumar l'ambient, sobretot si la vetlla del cadàver es prolongava durant diversos dies.¹⁰ Aquesta circumstància podia produir-se si el marit difunt tenia una posició social destacada. Així doncs, si es tractava d'un personatge rellevant, l'exposició del cos present s'allargava més d'un dia, que era allò que solia ser més habitual. En determinats casos, el cos podia ser portat a una

⁴ ACA, reg. 2056, f. 64r. Document citat per Bratsch-Prince, Dawn (2002), text 15.

⁵ Bratsch-Prince, Dawn (2002), p. 34.

⁶ Pernoud, Régine (2000), p. 124

⁷ Ferrer Mallol, M. Teresa (1998), P.298.

⁸ Batlle, Carme; Vinyoles, Teresa (2002), p. 101.

⁹ Ferrer Mallol, M. Teresa (1998), p.297.

¹⁰ Batlle, Carme; Vinyoles, Teresa (2002), p. 101.

església la nit abans de l'enterrament, de manera que la vigília del difunt es produïa fora de l'espai de la llar on havia tingut lloc el traspàs.¹¹

Es considerava que el paper de la vídua era el de vestir-se amb robes negres i plorar la mort del marit i, naturalment, participar en la comitiva fúnebre.¹² Tanmateix, i d'acord amb l'ordinació dels consellers de Barcelona de l'any 1338, les dones no podien formar part de les comitives fúnebres, ni tan solament les vídues, sinó que aquestes havien de restar a casa fins que el cos fos soterrat:

*Que ninguna dona, ne donzella, ne altra fembra de que sia acostumat que hom la mení darrera de cap home mort quan al porten a soterrar, ni que sia muller o filla o altra, no gosi d'aquí avant seguir ne anar darrera lo cos a la sepultura, ans romanga en la casa tro que el cos sia soterrat.*¹³

Tanmateix, aquesta ordinació entra en total contradicció amb les obligacions que s'atorgaven a la viuda, és a dir, mostrar el seu dol i la seva absoluta aflicció per la mort del seu cònjuge. Per altra banda, desconeixem el grau en què aquesta mesura afectà realment les vídues dels difunts, encara que tot apunta a què aquesta ordinació no es va dur a la pràctica, tal com creuen Carme Batlle i Teresa Vinyoles, ja que els estatuts d'alguns oficis permetien que les mullers dels confreres poguessin substituir els seus respectius marits en el cas de no poder assistir en l'enterrament d'algun company difunt, i fins i tot acudir-hi per iniciativa pròpia, si així ho desitjaven.¹⁴ La mort era un esdeveniment públic, un element més de la vida urbana, i com a tal era igualment regulat per les autoritats

¹¹ Salvador Claramunt, en el seu estudi sobre els llibres d'òbits de la parròquia de Santa Maria del Pi, considera que les vetlles que tenien lloc en una església, ja fos parroquial, monàstica o conventual, oscil·laven entre el 12 i el 20%. Claramunt, Salvador (1986-1987), p. 207-208. Un bon exemple d'aquesta eventualitat és el de Francesca, vídua de l'especier Bernat Santjoan, la qual demanà, al seu testament, que el seu cos fos traslladat immediatament després de la seva mort, al monestir de Sant Jeroni de la Murtra perquè hi fos vetllat. És en aquest mateix indret on volia ser enterrada. Vela Aulesa, Carles (2007), vol. I, p. 391.

¹² En un procés de l'any 1359 en què Sybille de Cabris, viuda d'Anibal de Moustiers, s'enfrontava a Matteo Villani i la companyia Buonocorsi a la Provença, els testimonis asseguraven que la vídua es comportava com una perfecta esposa, ja que plorava el seu marit, es vestia amb robes negres i, fins i tot, en aquest estat d'abatiment, havia seguit la comitiva fúnebre: *Ipsa domina fuit viduata et induta vestibus nigris tanquam uxor, et ut uxor eum flebat et se dolorosam monstrabat, et secuta fuit funeralia dicti sui mariti, ut bona uxor debet facere* (f. 76r). Citat per Coulet, Noel (1992), p. 77-78.

¹³ AHCB, 1B I-14, Llibre del consell, f. 6v. (1338 novembre 30). Les autoritats florentines també intentaren regular els funerals i limitaren el número de parents que podien vestir-se de dol i també la qualitat de les robes que havien de portar. Chabot, Isabelle (1994), p. 435.

¹⁴ Batlle, Carme; Vinyoles, Teresa (2002), p. 103.

municipals, les quals persistiren en el fet d'evitar que els sepelis esdevinguessin actes massa ostentosos, així com també que les mostres públiques de dolor s'exageressin.

No devien pensar de la mateixa manera molts dels ciutadans barcelonins, ja que tal com estipulaven en llurs darreres voluntats, el camí cap a la sepultura podia convertir-se en un espectacle macabre en què tots els detalls podien estar minuciosament indicats en el testament.¹⁵ Si el testador no expressava de forma explícita com havia de ser el seu enterrament, els marmessors, entre els quals es podia trobar la seva viuda, eren els responsables d'organitzar-lo d'acord amb el costum i el seu criteri.¹⁶

El cos, embolcallat i cobert amb una creu generalment de cera, era portat damunt d'una llitera, ja fos per pobres, frares o preveres, pels carrers de la ciutat des del lloc on havia tingut la vetlla fins al cementiri on el difunt havia de ser sebollit. Acompanyant el fèretre, un número determinat de persones eren les encarregades de portar els ciris i els brandons pintats de negre que cremaven en honor del difunt i, fins i tot, podien acudir-hi clergues procedents d'altres esglésies i institucions eclesiàstiques portant les seves pròpies creus processionals. En aquest trajecte fins a l'església, desconeixem quin lloc ocuparia la vídua en la comitiva fúnebre. Probablement la vídua se situaria just darrere del difunt acompanyada pels familiars més propers i, fins i tot, per algun grup de ploraneres que conferirien més dramatisme a l'espectacle luctuós.¹⁷

Després de la celebració de les exèquies, el cos era enterrat en el lloc que havia escollit el difunt.¹⁸ I a partir d'aquest moment, la comitiva fúnebre tornava a la

¹⁵ Per a la descripció de diversos cerimonials fúnebres, vegeu Vinyoles Vidal, Teresa (2003b) en el qual descriu el singular enterrament de Guillem Barenys; Vela Aulesa, Carles (2007), vol. I, p. 389-396, amb especial esment a les particularitats d'especiers i candelers; Piñol Alabart, Daniel (1998), p. 89-93.

¹⁶ Tal com s'expressava amb la fórmula *ad cognitionem dictorum manumissorum meorum*.

¹⁷ Sobre les mostres d'afflicció de la vídua en la literatura medieval, vegeu l'apartat 2.6 de la primera part.

¹⁸ Podem pensar que serà en aquest mateix lloc on serà enterrada posteriorment la seva vídua. Les dades ens indiquen, d'acord amb els testaments de dones vídues, que la majoria d'elles escullen com a lloc de sepultura o bé el lloc on són enterrats els pares o bé el lloc on està enterrat el marit. El fet que algunes d'elles preferissin el sepulcre de família de procedència, ens pot fer pensar que es tracta de noies joves, el matrimoni de les quals no devia estar encara prou consolidat. I, de fet, el

casa del finat per celebrar l'àpat de difunts.¹⁹ La família oferia aquest convit a tots els parents i amics que havien assistit al sepeli, tal com marcava la tradició funerària.²⁰ Generalment, l'àpat tenia lloc a la casa del finat, tot i que, si els assistents eren molt nombrosos, les taules s'acabaven parant al carrer per poder acollir tots els allí congregats.²¹ Les èpoques generades per les marmessories ens donen mostra del grau de participació de les vídues en l'organització, o almenys en el dispendi, de l'àpat funerari. Tant l'enterrament com les altres despeses generades pels ritus funeraris es pagaven dels béns del difunt, el qual en el seu testament determinava les quantitats destinades a aquests conceptes.

De vegades, ens podem trobar amb situacions tan curioses com la de Sibil·la que, ja casada en segones núpcies amb Guillem Gibert, encara havia de pagar el pa que ella havia comprat el dia de l'enterrament del seu primer marit.²² Aquest endarreriment en el pagament de les despeses funeràries tenia a veure amb les dificultats per reunir els diners suficients per sufragar-les. Així, sovint era necessari vendre part dels béns del difunt per poder obtenir la liquidesa suficient,²³ però per això calia que els marmessors hi consentissin. No ha de sobtar que algunes vídues haguessin de pleitejar amb els marmessors del seu difunt marit per poder fer front a totes les despeses que havia generat

dret canònic tampoc obligava a la dona a compartir el mateix túmul que el marit. Vegeu Comas Via, Mireia (2002), p. 41; Vela Aulesa, Carles (2007), vol. I, p. 400.

¹⁹ A Florència, tot just després del funeral, la viuda, especialment si era jove i sense fills, era conduïda per una comitiva formada per homes i dones de la seva pròpia família, cap a la seva casa natal, seguida del bagúl o *cassone* amb el seu aixovar. La *tornata*, és a dir, el retorn, era un pas important en el ritual del dol. D'aquesta manera, la dona era reintegrada al llinatge de procedència per poder ser altra vegada utilitzada per als interessos familiars. La sortida de la llar conjugal, com podem veure, estava totalment ritualitzada de la mateixa manera que ho estava l'ingrés amb motiu de les noces. Chabot, Isabelle (1999), p. 132-135. Sobre els ritus nupcials i de dol vegeu Chabot, Isabelle (1994), especialment p. 444-445.

²⁰ En l'ofertori dins de les misses en sufragi de l'ànima del difunt, els parents solien repartir pa entre els assistents, així com també deixaven pa sobre el túmul on havia estat enterrat, perquè l'agafessin els captaires que anessin a resar per l'ànima del finat. Equip Broida (1988), p. 264. El repartiment del pa que tenia lloc en les exèquies celebrades en honor dels reis es coneix com l'*oferir de les vídues*. Les sis vídues més reputades de la població eren escollides per a tal propòsit i durant la cerimònia seien prop del monument erigit en honor del monarca, com a al·legoria de la viduïtat. Sabaté, Flocel (2003), p. 32-33.

²¹ Equip Broida (1988), p. 267. Vegeu també Carme, Batlle; Vinyoles, Teresa (2002), p. 127.

²² AHPB, Guillem d'Orta, 25/14, f. 99 r. [anterior a 1370 abril 8].

²³ Un cop venuts els béns de l'esmolet Berenguer Abella, la seva vídua va descomptar la quantitat de 20 lliures per pagar-ne l'enterrament. Vinyoles Vidal, Teresa (1976a), p. 10.

l'enterrament:²⁴ la mortalla, pintar de negre les candeles, els preveres que acompanyaven el difunt en el seu enterrament, la sepultura, la roba per cobrir el cos del difunt i per als portadors del fèretre, la celebració de misses,²⁵ l'àpat funerari, etc. Una sentència dictada pel veguer de Barcelona, l'any 1468, obligava a Jaume de Torrent a lliurar a Violant, vídua de Francesc de Torrent, diversos béns mobles valorats en 64 lliures i 4 sous, juntament amb diversos censals morts, en concepte de retorn del dot i de l'escreix, però també per poder pagar les despeses de l'enterrament del seu marit.²⁶

El mateix dia en què es duia el difunt a la sepultura tenia lloc l'obertura del testament. La vídua, juntament amb els marmessors i altres persones que havien assistit a l'enterrament i als actes posteriors, es reunien, generalment a la cambra del difunt, per tal d'escoltar en boca del notari les darreres voluntats del testador. De totes maneres, cal dir, que probablement la majoria de marmessors i parents més propers devien ser al costat del testador durant la redacció del testament, sobretot si aquest es trobava malalt i davant de les portes de la mort.²⁷ Així doncs, part de les últimes voluntats del difunt ja eren conegudes per alguns dels assistents a aquest acte.

El cicle luctuós també incloïa la celebració de misses en memòria del difunt. Normalment, en el moment de fer testament també se solia definir el programa detallat dels oficis, d'acord amb les pròpies devocions i possibilitats. Dins del llistat de misses a celebrar, n'hi havia d'obligat compliment i d'altres que arrodonien els oficis celebrats per la salvació de l'ànima del difunt. Així, no podien faltar les exèquies celebrades el dia de la sepultura, les misses de terç dia i de cap d'any, però també altres oficis de difunts com ara els trentenaris, les misses de Sant Amador i les de Sant Gregori, a més de la celebració dels aniversaris que el testador hagués cregut convenient de celebrar.²⁸

²⁴ Sobre la defensa dels drets viduals, vegeu-ne el capítol 8.

²⁵ L'any 1371 Sibil·la va pagar a un prevere 16 lliures pel servei que havia fet a la capella de sant Pacià de l'església de Sant Just en memòria del seu difunt marit, el jurisperit Berenguer Vives. AHPB, Francesc de Lladernosa, 23/3, f. 6v. (1371 gener 15)

²⁶ ACVD, 1-60-40 (A-7) (1468 abril 10).

²⁷ Piñol Alabart, Daniel (1998), p. 80-81.

²⁸ Vela Aulesa, Carles (2007), vol. I, p. 396.

3.2. Els vestits de dol

El marit estava obligat a proveir la seva viuda amb els vestits que necessités per portar el dol. El negre era el color reservat per mostrar l'aflicció per la mort d'alguna persona propera,²⁹ tot i que les autoritats ordenaren que només els parents més pròxims al difunt, és a dir, el cònjuge, els pares, els avis, els fills o els germans, poguessin vestir d'aquesta manera. Així mateix s'havia de portar dol pel senyor o la senyora.³⁰ En el cas dels cònjuges, una ordinació confirmada pel rei Alfons III l'any 1331 permetia a la dona que perdés el seu marit portar vestits luctuosos i, en quant al marit, aquesta decisió quedava al seu lliure albir, sempre que no es vestís de negre.³¹ La resta de persones només podien portar com a senyal de la seva aflicció una gramalla i una caputxa blava de dol, en el cas dels homes, i una capa o un mantell morat, en el cas de les dones.³² I això únicament durant vuit dies després de la defunció.³³

Els vestits de dol havien de ser lliurats a la viuda, per part dels hereus del difunt, en un termini de tres dies després de la mort del marit.³⁴ Els *Costums de Tortosa* detallen com havien de ser aquests vestits de dol, tot especificant-ne la matèria – havien de ser de llana, de drap de Daniel –, el color –havien de ser negres³⁵– i, fins

²⁹ És sobretot a partir del segle XIV en què el negre començà a generalitzar-se com color del dol, tot desplaçant el color blanc. Piñol Alabart, Daniel (1998), p. 91. Si ens fixem en altres realitats diferents a la de la Barcelona baixmedieval, cal dir que les vídues franques es diferenciaven de les altres dones per portar una vestimenta específica de color escarlata. Le Jan, Régine (1995), p. 372.

³⁰ *Que negú nos viste de dol sino axí cont ací és ordenat. Item ordenam e establím que nuyll hom no-s vesta de dol sino per son seynor o per pare o per mare o per frare, o dona per son marit. E encara, que per negunes d'aquestes persones no-s pusca hom vestir [de d]rap de Daniel, salu les dones, a qui no tocarà res de lurs vestirs ne-ls minvam, ne les treiem en res.* Ordinació de cort d'època de Jaume II publicada per Brocà, Guillem de (1908), p. 274.

³¹ [...] o dona qui perda marit o marit se puixa vestir de dol, si-s vol, per sa muler com morra, salvu que no se'n pusque vestir de negre. Ordinació confirmada pel rei Alfons III l'any 1331, publicada per Aragó, Antonio M.; Costa, Mercedes (1971), doc. 112.

³² AHCB, 1B I-24, Llibre del consell, f. 79v. Citat per Carme, Batlle; Vinyoles, Teresa (2002), p. 102-103.

³³ Ordinació confirmada pel rei Alfons III l'any 1331, publicada per Aragó, Antonio M.; Costa, Mercedes (1971), doc. 112.

³⁴ Costums de Tortosa, 5.1.14. A Florència, els vestits de dol també estaven reglats pels estatuts i sembla ser que ni els familiars ni els hereus del marits solien esquivar l'obligació de lliurar a la viuda els vestits de dol que li pertocaven. De fet, el jurista Baldo degli Ubaldi recordava, basant-se en el *Digest*, que el marit havia de subministrar, a expensa seva i segons la seva condició, els vestits negres de la viuda i precisava que, un cop aquesta abandonava el dol, havia de restituir-los immediatament als hereus del marit. Chabot, Isabelle (1994), p. 433-434.

³⁵ En l'inventari dels béns del difunt Antoni Canals se citen uns punyets verds que es van tenyir per tal que la viuda els pogués fer servir durant el dol. Document citat per Vinyoles Vidal, Teresa

i tot, les peces que s'havien d'entregar a la viuda. Així, havia de rebre una capa o mantell,³⁶ una gonella, i un cot i un salvacòs folrats de pell, a més de camises, sàvenes o vels, sabates, i altres robes interiors.³⁷

Les vídues duïen el cap cobert amb una sèrie de vels, que es lligaven d'una forma característica, pròpia de les vídues medievals. Sança Ximenis de Cabrera es va fer fer una sèrie de vels que va descriure en l'anotació que va fer l'any 1442 en el seu llibre de comptes. Concretament esmenta dos vels petits per als polsos, dos vels per portar al front, dos vels per sota les barres, dos vels per dobles i, finalment, un gran vel per portar sobre dels altres.³⁸ Sança va anotar minuciosament la mida de cada peça, de manera que, tots junts, els vels tenien una llargada de 31 pams. Així doncs, aquesta vídua, entre el cap i el coll, portava més de sis metres de tela. Semblantment devia anar vestida la vídua Eufrasina que, en l'inventari dels béns del seu difunt marit, el tresorer reial Bernat de Fàbrega, s'especificava que la dona portava posats *mitja dotzena de sobre caps, entre cominals e sotils*.³⁹ És a dir, Eufrasina portava al cap un total de sis vels.

Aquestes vestidures havien de fer-se d'acord amb la posició de la viuda, tot i que fugint de tot luxe, i, a més, s'havien de fer robes per a l'estiu i per a l'hivern. Els *Costums de Tortosa* també estableixen que la criada de la viuda havia de rebre igualment els vestits de dol corresponents:

Les vestedures de lana, axí com és capa, o manteyl, e goneyla, e cot, e salvacors, li són tenguts de fer, dins tres dies que-l marit és mort, de daniel e no d'altre drap, si no-s volen, dins tot l'an e dia: e les altres vestedures, ço és a saber camises, sàvenes, e çabates, e calces, segons que a eyla pertayn, e a la serventa segons altres serventes <o> axí com

(2001), p. 508. En el memorial de les despeses realitzades pel prevere Julià Desplà en nom de Joaneta, vídua de Berenguer Especier, amb motiu de la mort del seu marit, s'especificava les canes de drap que s'havien comprat per realitzar els vestits de dol de la vídua, com també les quantitats pagades al sastre per confeccionar-les. AHPB, Pere Granyana, 56/21, bossa [1419 desembre 26-1421 maig 2].

³⁶ D'acord amb l'ordinació confirmada pel rei Alfons III l'any 1331, les vídues no podien portar un mantell al cap, sinó una capa morada o una capa de dol al coll i només durant els sis mesos posteriors a la mort del seu marit. Aragó, Antonio M.; Costa, Mercedes (1971), doc. 112.

³⁷ Per a les vídues florentines, les robes de dol consistien en una túnica (o gonella), un tabard i un mantell folrat de pell. Chabot, Isabelle (1994), p. 435.

³⁸ *Llibre de comptes*, f. 12v. Citat per Vinyoles Vidal, Teresa (2004b).

³⁹ AHCB, Notarials I-7, 1441. Document citat per Vinyoles Vidal, Teresa (en premsa).

*ab la serventa se'n posaran. De les vestedures de daniel, si és d'estiu, deu aver cot ab pena, e d'ivern deu aver salvadors ab pena.*⁴⁰

El fet de dur aquesta roba negra tan específica devia fer les vídues fàcilment identificables dins del paisatge urbà. Els vestits de dol vinculaven inequívocament la vídua al seu marit, de manera que el codi del vestir reflectia sense ambigüitat la seva condició.

Era prescriptiu per als marits, doncs, reservar una part dels seus béns per a la compra dels vestits de dol, tanmateix alguns d'ells confirmaven en els seus testaments que tal era la seva voluntat. Així, si més no, és com apareix en els testaments de Jordà de Beramuy⁴¹ i de Berenguer Oriol.⁴² També les èpoques de marmessoria ens donen compte de l'obligació dels marits de subministrar a les seves viudes,⁴³ així com també a la resta de la família,⁴⁴ els vestits de dol. No obstant, hem documentat dos casos excepcionals en què els testadors disposaven exactament el contrari: Joan Canyadell, apotecari de Barcelona, ordenà que el seu cos fos portat a l'església de Santa Anna de nit i que la seva muller Joana Clara i els seus fills no portessin vestits de dol en memòria seva.⁴⁵ Al seu torn, Benet Gallines tampoc obligà a la seva vídua a vestir-se de dol; per contra, no deslliurà d'aquesta obligació a Andreua, a qui designava com a *nutrita*. És probable que es tractés d'una nena educada a casa d'aquest funcionari reial.⁴⁶

Una altra qüestió ben diferent era si finalment els marmessors o els hereus complien l'obligació de pagar amb els béns del difunt els vestits de dol. En aquestes circumstàncies es va trobar la viuda del mercader Pere Català, la qual especificava que havia comprat els draps negres de dol per vestir-se ella mateixa i la seva filla Constança amb diners procedents dels seus béns i no pas del seu

⁴⁰ Costums de Tortosa, 5.1.14.

⁴¹ AHPB, Guillem de Santilari, 20/12, 78r.-79v. (1376 març 29). Vegeu la taula de testaments d'homes casats.

⁴² AHPB, Guillem de Santilari, 20/12, 93v.-94v. (1379 febrer 19).

⁴³ Esteve Solsona, marmessor i germà del difunt Genís Solsona, pagà al draper Bernat sa Roca la quantitat de 12 lliures i 8 sous en concepte dels vestits de dol d'Isabel, viuda del dit Genís. AHPB, Bernat Pi, 113/102, sense foliar. (1446 abril 30).

⁴⁴ Caterina, viuda i marmessora de Francesc Sapllana, va comprar dues peces de drap de llana negra per vestir la seva família, així com també dos lligars de vels de dol per a la seva filla Isabel. AHPB, Pere Granyana, 56/21, f. 29 r. i 29v. (1420 abril 29).

⁴⁵ AHPB, Benet Joan, 262/75, f. 9v.-10r. (1501 setembre 15).

⁴⁶ AHPB, 134/72, f. 107v. Document citat per Casamitjana i Vilaseca, Jaume (2004), p. 127.

difunt marit.⁴⁷ Si bé aquesta viuda havia complert amb la prescripció de vestir-se de dol, encara que fos a expenses seves, res no li impediria reclamar als hereus del seu difunt marit el pagament de les quantitats desemborsades, ja que la llei estava del seu costat.⁴⁸

En definitiva, la donació dels vestits de dol, tal com ho entén Isabelle Chabot, simbolitza la renovació del gest ritual de la donació dels vestits per part del marit amb motiu de les noces, tràmit amb el qual agregava la dona al seu llinatge.⁴⁹ De fet, la muller que s'havia casat indotada, també havia de rebre la roba de dol, ja que aquesta despesa no s'imputava a compte del dot, sinó que es feia en consideració de l'honor del marit.⁵⁰ Així, amb la donació dels *vestibus lugubribus* es mantenia la pertinença, fins i tot de forma visible, de la viuda al marit més enllà de la mort d'aquest, fent palesa la seva fidelitat.

3.3. L'any de plor

Amb la mort del marit també començava el període anomenat any de plor. Durant el primer any de viduïtat, la dona tenia el dret d'ésser alimentada a càrrec del patrimoni del marit, raó per la qual els seus hereus havien de proveir-la de tot allò que necessités, d'acord amb la seva posició social i econòmica. A més, se li havien de satisfer totes les despeses que generessin l'observació del dol en memòria del seu difunt marit. És per aquest motiu que alguns homes contemplaven aquesta circumstància al seu testament i destinaven part de la seva herència a cobrir les necessitats de llurs mullers durant l'any de plor. Ramon de Lacera, per exemple, va quantificar els drets que podia tenir sobre els seus béns la

⁴⁷AHPB, Pere Granyana, 56/21, f. 76v. (1421 gener 15). D'aquest mateix exemple conservem els honoraris que reclamava el notari Pere Granyana per tota la documentació realitzada amb motiu de la mort de Pere Català. La suma total ascendia a 273 lliures. AHPB, Pere Granyana, 56/21, bossa [1419 desembre 26-1421 maig 2].

⁴⁸Romia, vídua del mercader Roderic Oliver, reclamà als marmessors del seu difunt marit, entre d'altres drets, els vestits de dol. La sentència arbitral dictada per Pere d'Illa l'any 1362 establia que els marmessors lliuressin a la viuda 50 lliures a canvi de la carta d'espoli. AHPB, Ramon Morell, 16/10, f. 1v. (1362 març 22).

⁴⁹Chabot, Isabelle (1994), p. 436.

⁵⁰Guillot Aliaga, Dolores (2001), p. 274.

seva muller Margarida durant l'any de plor en 100 lliures, suma que li va llegar en el seu testament.⁵¹ Una quantitat semblant és la que estipulà, per a la seva muller Isabel, el mercader Arnau de Bastida, tot i que afegia a aquest llegat els vestits que ella pogués haver reunit durant els anys de matrimoni.⁵²

No cal dir que les reines tenien els mateixos drets que la resta de vídues, de manera que el seu any de plor havia de ser igualment respectat. La reina Margarida de Prades va enviar una carta a la sessió de les corts el dia 12 de novembre de 1410, és a dir, gairebé mig any després de la mort del rei Martí l'Humà, en la qual es queixava que, a causa de la mort del seu marit, s'havia vist desprovista de les assignacions que rebia per al seu manteniment. Cal afegir en aquest sentit que tampoc podia reclamar ni el dot ni l'escreix, ja que es trobava encara dins l'any de plor. Així les coses, no tenia manera de proveir-se de tot allò que necessitava. Margarida de Prades reclamava al parlament que possessin solució a la seva situació i recordava que

*per benefici special de les constitucions generals de Catalunya, ella és posseïdora de tots los béns del dit senyor rey e dins l'any deu ésser alimentada segons sa reginal excel·lència requer dels dits béns e, lo dit any passat, deu fer los fruyts de aquells seus fins entegrament sia pagada en son dot, creix e altres drets.*⁵³

El dia 9 de desembre de 1410 es donà resposta per part del parlament al memorial de la reina Margarida. Es dolien de la situació en què es trobava la reina, raó per la qual assignaren un grup de persones, perquè la proveïssin de tot allò que necessités de forma ràpida i adequada.⁵⁴

Per altra banda, la vídua no podia contraure segones núpcies durant l'any de plor, encara que en circumstàncies determinades es permetia la celebració de nous matrimonis. Excepcionalment, a Catalunya, arran de la crisi demogràfica

⁵¹ AHCB, Notarial III.1, plec 1365-1370, f. 22v. - 27r. (1370 gener 13). Vegeu la taula de testaments d'homes casats.

⁵² AHCB, Notarial III.1, 1365-1370, f. 14r. - 18r. (1367 desembre 30). Vegeu la taula de testaments d'homes casats.

⁵³ Bofarull, Próspero de (1847), p. 290.

⁵⁴ Bofarull, Próspero de (1847), p. 291.

originada per la Pesta Negra, les autoritats municipals i reials permeteren escurçar el període de dol per tal de facilitar nous matrimonis.⁵⁵

Tanmateix, el fet que no es respectés aquest primer any de viduïtat per celebrar un nou enllaç o simplement per tenir una relació amb un altre home estava mal considerat. Certament, aquest fou un dels arguments en contra de Violant Carròs, comtessa de Quirra,⁵⁶ durant el procés que mantingué contra la família del seu primer marit, Dalmau Carròs i de Mur, fill de Nicolau Carròs, virrei de Sardènia, i de Brianda de Mur.⁵⁷ Els testimonis acusaven Violant d'haver tingut *amors il·lícites* amb Felip de Castre i de So, cosí germà del seu difunt marit, dins de l'any de plor. Els familiars i domèstics de la casa de Brianda, a casa de la qual s'estava, asseguraven haver vist la jove comtessa trobar-se d'amagat amb el seu amant⁵⁸ i haver celebrat el seu segon matrimoni de forma secreta i amagada.⁵⁹ Per aquesta raó els testimonis afirmaven que, com que s'havia casat durant l'any de plor, ella havia de perdre l'escreix i qualsevol benefici que pogués tenir sobre els béns del seu primer marit. I, de fet, aquesta era una de les demandes de Violant: la reclamació de l'escreix que Dalmau Carròs li hagués hagut d'atorgar amb motiu de llur matrimoni, celebrat durant la Pasqua de 1469. És precís narrar els antecedents per tal d'entendre millor aquesta història: Violant havia perdut el seu pare de forma tràgica en un incendi succeït el dia de Nadal de 1468. A partir d'aquell moment la jove comtessa de Quirra, que aleshores tenia uns dotze anys, estigué sota la tutela de Nicolau Carròs, antic adversari del seu pare. Nicolau administrà l'herència del comte de Quirra en benefici propi i en detriment de Violant. Els seus parents i amics no van poder intervenir en la concertació del matrimoni amb Dalmau, fill del seu tutor, que se celebrà per poders i a la força. El nuvi tampoc atorgà l'esponsalici corresponent al dot abundant que Violant va aportar al matrimoni. Amb la mort de Dalmau el juliol de 1478 i uns mesos després la del mateix Nicolau, la jove comtessa de Quirra se sentí amb prou forces

⁵⁵ Günzberg i Moll, Jordi (2002), p. 16; López de Meneses, Amada (1956), document 104. En el cas de Castella, el rei Pedro I va perdonar les penes pecuniàries a què estaven obligades les vídues que es casessin durant el seu primer any de viduïtat i reduïa el període de dol a sis mesos.

⁵⁶ Per a una biografia de Violant Carròs, vegeu Costa, Maria-Mercè (1973).

⁵⁷ ACA, Cancelleria, Processos en foli, 138-I. (1495).

⁵⁸ ACA, Cancelleria, Processos en foli, 138-I, f. 601 v. (1495).

⁵⁹ ACA, Cancelleria, Processos en foli, 138-I, f. 603 r. (1495).

per començar a reclamar els seus drets, els seus béns, els seus títols i, sobretot, la llibertat personal per decidir sobre la seva vida. Així, Violant decidí no respectar l'any de dol prescrit i enamorar-se i casar-se en secret amb Felip de Castre i de So.⁶⁰

3.3.1. *L'inventari dels béns del difunt marit*

En el moment en què s'iniciava l'any de plor, la viuda estava obligada a realitzar un inventari *post mortem* dels béns del seu marit per tal de poder rebre posteriorment la possessió temporal de les propietats del difunt.⁶¹ La realització de l'inventari es podia prolongar durant diversos dies si el volum de béns del marit era considerable. En el cas de l'inventari dels béns de Genís Solsona, un escriptent jurat del notari Bernat Pi esmerçà dos dies i 19 fulls per incloure-hi tots els béns que es trobaven a la casa del difunt.⁶²

L'inventari es feia a petició de la vídua,⁶³ els marmessors⁶⁴ i els hereus del difunt, o en el seu defecte, dels tutors si es tractava d'infants menors d'edat.⁶⁵ Generalment, totes les parts assistien a la realització del document per tal de poder defensar els seus propis interessos, ja que era indispensable identificar correctament els béns del difunt per tal d'establir sobre quins béns tindria l'usdefruit la vídua, sobre quins podrien els marmessors repartir els llegats del

⁶⁰ Vinyoles Vidal, Teresa; Comas Via, Mireia (2004), p. 22.

⁶¹ Sobre l'obligarietat de realitzar inventari per part de la viuda, vegeu l'apartat 1.2.5 de la primera part.

⁶² El notari va cobrar per la seva feina i la d'un escriptent un total de 2 lliures 1 sou i 4 diners de moneda de Barcelona. AHPB, Bernat Pi, 113/102, bossa (1445 novembre 10).

⁶³ La vídua podia estar representada pel seu procurador, tal com va fer Benvinguda, vídua del mercader Macià de Torroella, la qual va nomenar en Berenguer Bonet per tal que continués i firmés en nom seu l'inventari dels béns del seu difunt marit. AHPB, Francesc de Lavernosa, 23/3, f. 22v. (1371 juny 21).

⁶⁴ Per exemple, en el cas de l'inventari dels béns del mercader Nicolau Sermona, foren els marmessors els que ordenaren que es dugués a terme. Entre els marmessors es trobava també la vídua, anomenada Constança. AHPB, Berenguer Ermengol, 34/22, f. 1r.-9v. (1380 octubre 26).

⁶⁵ El tutor o tutora, en cas que la mare no fos nomenada com a tal en el testament del seu difunt marit, participava en la confecció de l'inventari per tal de garantir els drets dels menors. Així, fins i tot, si calia es guardaven els béns, especialment si es tractava d'objectes preciosos, en un saquet lacrat i segellat amb el segell del tutor. D'aquesta manera va actuar Genís Almogàver, tutor dels fills d'Isabel, vídua del mercader Guillem Ferrer, tal com s'especificà en l'inventari dels béns del difunt. Casas Homs, Josep Maria (1969), p. 31.

testador i sobre quins tindrien drets els hereus, un cop acabat l'usdefruit vidual. És, doncs, per aquesta raó que en l'inventari que es feia dels béns que es trobaven a la llar comuna, la vídua es preocupava d'identificar de forma ben clara la pertinença de cadascun dels béns. Amb la mort del marit, calia dividir minuciosament les propietats de cadascun dels cònjuges tenint en compte la separació de béns. Així les coses, en l'inventari es diferenciaven perfectament els béns que pertanyien a la vídua i els que ella havia aportat en casar-se, tant fossin objectes de valor com no, fossin nous o vells, tant si pertanyien al seu aixovar com si havien estat regals que havia rebut durant les esposalles.⁶⁶ La vídua no s'oblidava, fins i tot, de remarcar que la roba que portava posada en el moment de fer l'inventari li pertanyia.⁶⁷

El dia 10 de febrer de 1430 s'inicià l'inventari dels béns de Gabriel Plaença, de la casa del rei.⁶⁸ Quan el notari, que actuava per manament dels tutors dels fills del difunt, volgué procedir a la realització de l'inventari, es trobà amb la casa tancada. Certament, la vídua, de nom Antònia, feia temps que ja no vivia a la llar conjugal, situada al carrer dels Còdols de Barcelona. Antònia s'havia traslladat a casa del seu pare, Pere Miró, i s'havia endut una quantitat important dels béns. La sogra, que havia conviscut amb el seu fill i la seva nora, tampoc habitava en aquells moments en la casa en qüestió. La lectura del document ens fa pensar, en primer lloc, en les desavinences que es degueren produir entre la sogra, la nora i els tutors i, en segon lloc, en les dificultats que van tenir el notari i els seus escriptors per dur a terme l'inventari, atesa la forma un poc desordenada en què es va redactar l'instrument. Degueren ser aquestes desavinences o enfrontaments els que propiciaren l'interès dels tutors per realitzar l'inventari i d'aquesta manera poder garantir els drets dels fills del matrimoni, atès que Isabel ja havia fet anteriorment l'inventari corresponent per assegurar que fossin respectats els seus drets com a usufructuària dels béns del seu difunt marit.⁶⁹

⁶⁶ Isabel, vídua de Guillem Ferrer, reclamava una tela de lli nova, *la qual jo, la dita Isabel, dic que és mia, per ço com madona ma mare em donà*. Casas Homs, Josep Maria (1969), p. 43.

⁶⁷ En aquest cas, s'inventarien, fins i tot, els vels que la vídua portava posats. AHCB, Notarials I-7, 1441. Document citat per Vinyoles Vidal, Teresa (en premsa).

⁶⁸ AHCB, Notarials I-6, 1430. Document citat per Vinyoles Vidal, Teresa (en premsa).

⁶⁹ AHCB, Notarials I-6, 1430, f. 39r. Document citat per Vinyoles Vidal, Teresa (en premsa).

Els béns del Gabriel Plaença es dividiren en quatre lots: els béns mobles que es trobaven a la casa del carrer dels Còdols; els que es va emportar Antònia a casa del seu pare com a garantia del dot; els béns propis de la dita Antònia, que consistien bàsicament en els objectes que havia rebut com a aixovar i com a regal d'esposalles, i, finalment, els béns que Vera, la sogra, considerava com a seus. La vídua s'havia endut la majoria dels objectes, de manera que la casa estava pràcticament buida i sembla clar que no hi habitava ningú. El següent pas, que no consta en el document de l'inventari, un cop definits els béns de cadascuna de les parts, consistiria en la demanda per part dels tutors de tot allò que pertanyés als hereus universals de Gabriel Plaença. Per la seva banda, Antònia s'oposaria a tal requeriment fins que no se li retornés el dot.

Aquesta era, doncs, una de les finalitats de l'inventari, és a dir, retre comptes entre els hereus universals o els tutors d'aquests, en el cas de ser menors d'edat, i la vídua, ja fos en finalitzar l'any de plor, ja fos posteriorment, és a dir, en el moment en què s'acabés l'usdefruit a causa de la restitució íntegra del dot.⁷⁰ La vídua podia assegurar-se el retorn complet del dot tot retenint els objectes més valuosos de l'herència del seu difunt marit,⁷¹ conscient que els hereus li reclamarien tot allò que faltés en l'inventari, fins i tot tot allò que s'hagués pogut fer malbé o s'hagués deteriorat. L'inventari esdevenia, en aquest sentit, un instrument indispensable en els litigis entre la vídua i els hereus del marit, ja que era el document de referència per demostrar els drets de cadascú sobre els béns en discòrdia.⁷²

⁷⁰ El tutor del fill i hereu universal del mestre d'aixa Pere Oliver, en el moment de retornar el dot de 60 lliures a la viuda, va reconèixer que la dona havia restituit tot els béns mobles continguts en l'inventari que ell havia fet dels béns del menor. El tutor també va lliurar a la viuda 6 lliures en concepte del llegat testamentari que li havia fet el marit, així com també un llit, robes, vestits i joies. AHPB, Bernat Nadal, 58/70, f. 92v.-93v. (1387 desembre 17). Document publicat per Vinyoles Vidal, Teresa (1974).

⁷¹ Els tutors de Francesc Ferrer, fill i hereu universal del fuster Francí Ferrer, reclamaven a la viuda d'aquest darrer que els retornés una sèrie d'objectes que ella retenia d'acord amb l'inventari dels béns del difunt. Es tractava d'un segell d'or amb senyal de ferradura, unes hores en pergamí, cinc camises de dona cordades, unes faldetes i un parell de calces de dona. La vídua va retornar tots aquests béns un cop li foren satisfetes les quantitats que reclamava en concepte de dot i esponsalici. AHPB, Lluís Jorba Major, 238/15. Document solt. (1485-1489).

⁷² En relació a l'herència del conservador de les drassanes reials, Bonanat de Coll, l'inventari fou essencial perquè els hereus, Bernardó i Bonanat de Coll, fill i nebot respectivament del difunt, poguessin reclamar a la viuda, de nom Constança, que els retornés no només els béns que es

No és d'estranyar que la viuda del mas Canals de Rubí demanés permís sistemàticament als tutors dels seus fills sobre qualsevol acció que dugués a terme en relació als béns d'aquests.⁷³ Certament, es tracta d'un inventari procedent d'un entorn rural,⁷⁴ però considerem oportú fer-hi referència a causa de la seva excepcionalitat arran de les anotacions que justificaven els béns que s'havien consumit durant el temps en què Bartomeua, vídua d'Antoni Canals, va administrar el mas, per raó dels drets del primer any de viduïtat. La minuciositat amb què es detalla tot allò que impliqués un canvi respecte a l'inventari realitzat tot just després de la mort del marit, ens permet conèixer els productes que es van destinar per a l'alimentació dels habitants de la casa durant l'any de plor, si es va trencar algun objecte, si es va vendre o morir algun animal, si s'havien destinat alguns béns per pagar llegats, etc. En efecte, tota acció que impliqués la modificació o transformació de qualsevol bé havia de tenir, a més, el consentiment dels tutors. Així, si s'havien filat els rams de lli per fer drap per a la filla, calia fer-ho d'acord amb els tutors, de la mateixa manera que si d'un mantell de dona de *baguinat*, ja usat, s'havia fet una cota per a la nena.⁷⁵

Probablement, gràcies a les precaucions que va adoptar aquesta vídua, no es va haver de trobar en la situació de Simoneta, vídua de Francesc de Busquets, a qui el seu contutor li reclamava 15 lliures pel deteriorament de certs objectes de l'herència de la seva filla Joaneta.⁷⁶ L'afer entre els dos tutors s'inicià en el moment en què Simoneta presentà un requeriment al veguer de Barcelona, perquè nomenés Ponç de Busquets com a únic tutor de la nena, atès que ella es tornava a casar. Els procuradors de la vídua van presentar davant de Berenguer Vives un quadern on constaven els comptes de la gestió i l'administració de la tutoria, per tal de demostrar que era la dita Simoneta qui se n'havia fet càrrec. Els procuradors també van adjuntar altra documentació, com el testament on Francesc de Busquets

trobaven a faltar a la casa, sinó també una sèrie de documents. De la mateixa manera que succeïa en el cas de la nota anterior, la viuda retenia els objectes que considerava d'un valor especial per tal de garantir-se el retorn del dot i de l'esponsalici i, en definitiva, que fossin respectats els seus drets. AHPB, Francesc de Lladernosa, 23/15, f. 44v.-46v. (1364 juny 28).

⁷³ AHCB, Notarial, I-10. Document analitzat a Vinyoles Vidal, Teresa (2001).

⁷⁴ El mas Canals, actualment Can Rosés, està situat a Rubí.

⁷⁵ *Ítem un altre mantell de dona de baguinat, ja usat. Fou-ne feta cota a la filla de la dite done, de voluntat dels tudors.* Document citat per Vinyoles Vidal, Teresa (2001), p. 511.

⁷⁶ AHPB, Francesc de Lladernosa, 23/35, f. 40r.-46v. (1357 gener 11 – 21).

designava la seva muller i el seu nebot, Ponç de Busquets, com a tutors de Joaneta, així com l'inventari i l'encant dels béns del dit Francesc, per tal d'aportar les proves suficients per a la defensa de Simoneta. Ponç de Busquets requeria a la vídua que pagués la quantitat de 15 lliures com a compensació del mal estat en què es trobaven una sèrie d'objectes. Per tal de comprovar la certesa de les declaracions del tutor, el jutge, abans d'emetre el seu veredict, es va traslladar fins a la casa del difunt per comprovar l'estat de les robes i els béns motiu de discussió. Finalment, el dia 21 de gener de 1357 el jutge va pronunciar la seva sentència, per la qual ratificava Ponç de Busquets com a únic tutor de Joaneta i al mateix temps ordenava que Simoneta pagués 15 lliures en compensació dels béns deteriorats. Desconeixem quins eren els objectes que s'havien fet malbé i per quina raó, és a dir, no sabem si s'havia tingut en compte el seu ús quotidià. Allò que realment queda clar és que l'inventari que havia fet la vídua fou essencial a l'hora de valorar la definició dels seus drets sobre els béns del marit. En aquest cas, les diferències entre l'inventari presentat per Simoneta i la revisió ocular duta a terme pel veguer van servir per acusar la vídua de malmetre els esmentats béns i, en conseqüència, condemnar-la a pagar les 15 lliures que reclamava Ponç de Busquets.

3.4. Conclusions

Les responsabilitats de la vídua durant el dol eren diverses. Aquestes variaven considerablement depenent del fet que ella fos marmessora del testament del seu difunt marit, ja que aleshores moltes de les decisions que el marit havia deixat a la lliure decisió dels marmessors també passaven per ella. Així, per exemple, intervindria en les decisions sobre l'organització de la cerimònia fúnebre, com també la celebració de les misses i l'organització de l'àpat de difunts, però també seria la responsable de satisfer totes les despeses generades per l'enterrament i el dol.

Pel que fa a les seves obligacions, la vídua havia de dur els vestits de dol propis del seu estat i havia d'assistir a l'enterrament i als oficis que se celebressin en

sufragi de l'ànima del marit difunt. Ara bé, de totes aquestes obligacions viduals, n'hi havia dues d'essencials: en primer lloc, la vídua havia de mantenir-se casta i sense marit durant l'any de plor i, en segon lloc, havia de realitzar un inventari dels béns del marit, per tal que, un cop passat aquest període, pogués passar comptes amb els hereus d'aquest. Mentrestant, la vídua hauria de viure d'aquests béns, de manera que calia assegurar-se que el traspàs de les propietats s'efectués de forma íntegra i correcta.

4. Les vídues al testament del marit

La sort de la vídua després de l'any de plor depenia en gran mesura d'allò que disposés el seu marit al testament. Per tal de conèixer les darreres voluntats d'homes casats envers les seves mullers, hem estudiat cent trenta-cinc testaments, amb un ventall cronològic entre 1349 i 1404.¹ Cal assenyalar que d'entre els testadors estudiats, setanta-cinc eren residents a la ciutat de Barcelona, dels quals setanta eren ciutadans, tres eren habitants i dos eren italians que s'havien establert a la ciutat. En la taula següent s'especifica la seva condició social:

¹ Vegeu la taula de testaments d'homes casats de l'apèndix documental.

Condicció social	Quantitat
Ciudadans honrats	9
Mercaders i paraires	16
Professionals liberals	7
Menestrals	29
Mariners	3
Funcionaris reials	4
Marginals ²	2

Taula 2: Condicció social dels testadors residents a Barcelona

Pel que fa als seixanta restants, tres eren nobles i cinquanta-set procedien de la ruralia propera, especialment del delta del Llobregat. Aquesta circumstància ens aporta una mostra variada de testadors, fet que ens ha permès establir diferències entre els homes urbans i els homes rurals en la qüestió que ens ocupa.

El testament és una tipologia documental que permet obtenir una idea de l'escenari vital que concebien els marits per a les seves futures vídues. Allò que ens interessa ara i aquí és conèixer les disposicions que van establir els homes casats de la Barcelona baixmedieval per al futur de les seves mullers en el cas de quedar-se vídues, independentment que les mullers acabessin o no essent vídues. Certament, documentem casos en què la muller és present en el moment de la publicació del testament i, en d'altres, hem pogut localitzar el testament de la dona en el qual apareixia ja com a vídua. Per altra banda, desconeixem gairebé sempre si realment es van dur a terme les decisions recollides en les darreres voluntats dels marits, atès que la nostra principal font d'estudi són els testaments d'homes casats. És per aquesta raó que també hem analitzat la informació que proporcionen els rebuts de les marmessories, ja que representen la concreció real

² Es tracta d'un bracer i un llibert.

de tot allò que fou disposat en el testament.³ A més de l'estudi de testaments i marmessories, també hem cregut convenient analitzar uns altres tipus de documents, com ara els requeriments i les sentències arbitrals, amb l'objectiu de comprendre com es materialitzava l'esdevenidor d'aquestes dones i les dificultats amb què es trobaren algunes d'elles per defensar els seus drets i fer complir les darreres voluntats dels seus marits.

El fet de poder testar lliurement té com a conseqüència una casuística molt variada de la situació en què podia quedar la viuda segons les últimes voluntats del causant.⁴ En qualsevol cas, aquesta llibertat estava parcialment limitada per les disposicions legals que protegien les vídues, així com també pels pactes establerts en els capítols matrimonials.⁵ És a dir, hi havia uns mínims que s'havien de respectar, d'acord amb la llei i els costums, però, en general, hi havia força marge per actuar d'acord amb les pròpies conviccions del testador. L'estudi dels testaments d'homes casats ens permet definir, doncs, una diversitat d'especificitats sobre la situació en què havia de quedar la viuda després de la mort del marit, que anava des de la ratificació del costum i l'observació d'allò que marcava la llei, és a dir, el dret de l'any de plor i la confirmació del dot i l'escreix,⁶ fins al nomenament de la muller com a hereva universal. No obstant, la

³ Ferrer Mallol, M. Teresa (1998), p. 283.

⁴ Casamitjana i Vilaseca, Jaume (2004), p. 92-93.

⁵ En els capítols matrimonials, s'establia, d'acord amb la llei, que la muller, després de la mort del marit, havia de recuperar el dot i que, mentre això no passés, ella podria gaudir dels béns del marit fins que aquest fos completament restituit. A més, cada testador havia de tenir en compte les peculiaritats acordades en els seus propis pactes nupcials.

⁶ Bartomeu Vinyes, argenter de Barcelona, ordenà que es revoquessin els llegats de la seva filla Clareta i de la seva muller Eulàlia en el cas que les dues es barallessin pels drets sobre els béns o bé reclamessin algun dret sobre aquests. Bartomeu Vinyes pressuposà que les dues dones podrien iniciar alguna acció en aquest sentit, ja que la seva voluntat era que els seus hereus universals fossin Déu i la seva ànima. A la seva muller, per tots els drets que pogués tenir sobre els seus béns, li deixava la quantitat de 50 lliures i li reconeixia el dot de 3.000 sous. Amb aquests diners la vídua podria testar i fer tot allò que desitgés. La seva filla Clareta, muller de Bernat Panisses, rebria la casa situada al carrer del Mar, on vivia el testador. AHCB, Notarial III.1, plec solt, f. 1r- 6v. (s. XV). El mestre racional Pere Vicenç Vilardó va deixar els seus pares com a usufructuaris vitalicis dels seus béns, mentre que a la seva muller només li va reconèixer els drets dotals i el de l'any de plor. AHPB, Esteve Mir, 181/52, f. 19r. Document citat per Casamitjana i Vilaseca, Jaume (2004), p. 116. L'il·luminador Arnau de la Pena també es va limitar a allò que establia la llei, però, a més, va assegurar-se mitjançant determinades clàusules testamentàries que la seva muller Maria no s'immisciria en els afers de l'hereu, fins al punt d'advertir als marmessors que evitessin que la vídua s'apropriés d'allò que no li pertanyés. AHPB, Bernat Nadal, 58/175, f. 154v. Document citat per Casamitjana i Vilaseca, Jaume (2004), p. 116.

garantia d'una viduïtat digna estava condicionada per moltes circumstàncies, com detallarem a continuació.⁷

Així, la decisió que acabava adoptant el marit, i que es preocupava de detallar minuciosament per tal de reflectir al màxim la seva voluntat, depenia de diversos factors: la relació existent entre els dos cònjuges, la situació patrimonial i posició social d'ambdós, l'existència o no de descendència, els acords prematrimonials, etc. En els apartats següents analitzarem els diversos escenaris en què es podia trobar una vídua després de la mort del seu marit, partint principalment de les disposicions testamentàries d'homes casats.

4.1. La vídua marmessora

L'elecció dels marmessors era clau per a l'execució correcta de les darreres voluntats de qualsevol testador. La major part dels executors testamentaris formaven part del cercle de familiars i amistats més proper al causant, de manera que la muller podia trobar-se entre els escollits per a tal funció.

El fet de trobar-se entre els marmessors, conferia a la vídua un major poder de decisió i actuació en relació a les darreres voluntats del seu marit. Francesc Eiximenis al *Dotzè llibre del Crestià* explica un conte sobre una vídua marmessora del testament del seu marit, el qual deixà per a la seva ànima un bou i per a la seva muller un gall. La dona, descontenta pel llegat que havia rebut del seu marit, executà les darreres voluntats del difunt amb la intenció d'aconseguir un major benefici del que aquest li havia atorgat. Certament, el fet de ser nomenada com a marmessora li conferia aquesta llibertat. Així les coses, es presentà al mercat amb els dos animals i amb la idea de vendre'ls tots dos junts, però pel bou demanà dotze diners i pel gall cent sous. D'aquesta manera, els dotze

⁷ Teresa Vinyoles, en el seu article sobre la gent de mar, arriba a la conclusió que els homes mariners es preocupaven perquè les seves vídues quedessin econòmicament protegides, de manera que les deixaven en millors condicions respecte al mínim que estipulava la llei. Així les coses, les vídues de mariners solien ser usufructuàries dels béns dels seus marits i tutores dels seus fills. Aquesta era una manera de reconèixer que la muller donava al marit un domicili estable i una pàtria. Vinyoles Vidal, Teresa (1996a), p. 21.

diners que va obtenir per la venda del bou foren per a l'ànima del seu marit i els cent sous del gall per a ella. La vídua recomanava a les seves veïnes que *si los marits vos són desconexents quant moren, prenet-vos-en vosaltres assats, e vagen-se'n en mala ora!* De fet, el consell d'Eiximenis per als seus lectors era que el marit deixés sempre alguna cosa en el seu testament per a la muller, ja que d'aquesta manera tant ella com els seus familiars n'estarien contents i això també seria un benefici per als fills del matrimoni.⁸

Quan no es produïa l'elecció de la muller com a marmessora, aquesta quedava al marge de tota una sèrie de decisions i actuacions que afectaven a la liquidació de l'herència del marit i que, per tant, també la incumbien a ella mateixa, atès que el dot i l'escreix estaven estretament vinculats a aquesta herència.

Dels cent trenta-cinc testaments estudiats, només un 44,4% dels causants van escollir les seves mullers com a marmessores. Si ens fixem en la seva procedència, dels homes residents a Barcelona, quaranta-nou deixaren les mullers com a marmessores, xifra que equival a un 65,3% dels testaments. Dels tres membres de la noblesa documentats, només un deixà la dona com a marmessora i, pel que fa als testadors habitants a les rodalies de Barcelona, només deu optaren per incloure la muller entre els executors testamentaris, és a dir, només un 17,5%.

Aquests resultats permeten afirmar que, en relació a la marmessoria de les vídues, existia una diferència evident entre els testadors urbans i els de la ruralia propera a Barcelona. Entre els primers, la majoria, encara que reduïda, deixaren les mullers com a marmessores; per contra, entre els pagesos documentats, aquesta fou una opció minoritària. En quant a la noblesa, no podem pronunciar-nos tan clarament, a causa de l'escassetat de dades, encara que és ben probable que aquestes dades podrien ser força representatives de la realitat.

Si analitzem detalladament els estaments urbans, comprovem que la majoria dels mercaders (inclosos els drapers), dels ciutadans honrats i dels professionals optaren per incloure la seva muller entre els testamentaris. Entre els menestrals, la proporció és força més baixa, ja que dels vint-i-nou només setze deixaren la

⁸ Dotzè, cap. 788.

muller com a marmessora, és a dir, un 55,1%. Cal assenyalar que els dos flequers documentats nomenaren la dona marmessora, fet ben natural, ja que normalment elles també exercien com a flequeres. Certament, el gremi reconeixia el treball de les mullers dels flequers i dels forners. Pel que fa als testaments d'homes de mar que hem estudiat, en els tres la muller és designada com a marmessora, és a dir, el 100%. Si bé la mostra és petita, aquesta dada corroboraria allò que s'ha documentat en altres treballs. Els mariners, normalment, deixaven la responsabilitat a les vídues, ja que també la tenien en vida dels marits.⁹ A la taula següent s'especifiquen els percentatges de cada grup social:

Condicció social	Total	Marmessores	Percentatge Marmessores
Ciudadans honrats	9	7	77,7%
Mercaders i paraires	16	14	87,5%
Professionals liberals	7	5	71,4%
Menestrals	29	16	55,1%
Mariners	3	3	100%
Funcionaris reials	4	2	50%
Marginals ¹⁰	2	1	50%

Taula 3: Elecció de la muller com a marmessora entre els testadors residents a Barcelona

Tot això ens fa pensar que el marit que decidia distingir la muller com a marmessora és perquè considerava important que participés en les decisions de liquidació de l'herència, de la mateixa manera que ella devia participar en l'economia familiar.¹¹ El marit volia, doncs, que es tinguessin en compte també les opinions de la seva futura vídua, raó per la qual calia que la significués nomenant-la com a marmessora. Per contra, els testadors que procedien de parròquies properes a la ciutat de Barcelona, és a dir, d'ambients més rurals, eren els marits menys propensos a declarar la muller com a marmessora. Aquesta

⁹ Vinyoles Vidal, Teresa (1996a).

¹⁰ Es tracta d'un bracer i un llibert.

¹¹ En relació el treball, vegeu el capítol 6.

circumstància fa palès que les vídues camperoles quedaven generalment al marge de l'execució de les darreres voluntats dels seus marits.

Per altra banda, si ens fixem en les dones nomenades com a marmessores que tenien fills menors,¹² comprovem que el 84,2% de les mares eren també nomenades tutores dels infants, és a dir, setze de les dinou documentades. Aquesta dada evidencia que la majoria de testadors que incloïen les seves mullers entre els executors testamentaris i que tenien fills o filles menors d'edat, no només els confiaven la liquidació de l'herència, sinó també els confiaven la tutoria dels infants.

La funció dels marmessors era complir les darreres voluntats del testador, de manera que la seva tasca es traduïa en fer efectius cadascun dels punts contemplats en el testament. Així doncs, la primera obligació d'un marmessor era pagar tots els deutes que el causant hagués contret fins al moment de la seva mort, així com també esmenar totes les injúries que hagués pogut cometre. Una altra qüestió que es confiava als marmessors era la d'organitzar el funeral i decidir sobre tots aquells aspectes sobre l'enterrament no contemplats en el testament, a més de satisfer totes les despeses generades per aquestes raons. Igualment, els executors testamentaris havien de decidir com s'havien de repartir els diners destinats a obres pies, és a dir, els diners per a persones pobres, captius, noies pobres per casar, etc.

Finalment, els marmessors tenien l'obligació de fer efectius els llegats estipulats en el testament.¹³ Generalment, els testadors no disposaven de la suma monetària que representaven tots els llegats, de manera que es feia del tot necessari vendre en encant públic els béns del difunt per tal d'obtenir la liquiditat suficient per

¹² Es tracta només dels fills menors que hem pogut identificar sense dubtes en el testament del marit.

¹³ Com a exemple del pagament d'un llegat, podem esmentar un dels que va fer Clara, vídua del mercader Guillem Barenys, en tant que marmessora del seu difunt marit. Clara pagà a Elena, lliberta que servia a la casa del matrimoni, la quantitat de 50 sous com a llegat. La lliberta reconeixia, en l'època corresponent, que havia estat la vídua concretament qui li havia lliurat els diners. AHPB, 58/176, (1392 gener 12).

sufragar el dispendi testamentari.¹⁴ Els béns que es podien arribar a subhastar anaven des de robes, vestits i parament de la llar, fins a eines procedents de l'obra del difunt¹⁵ i, fins i tot, la mateixa casa on havien conviscut els cònjuges.¹⁶ Tanmateix, per poder vendre els béns calia obtenir la llicència del veguer que autoritzés la transacció,¹⁷ de manera que aquesta es realitzés sense engany per a cap de les parts afectades. És a dir, que la venda no fos en detriment dels interessos dels hereus ni de cap persona amb drets sobre l'herència del difunt, com ara la mateixa viuda.¹⁸

El destí dels diners que s'obtenien en l'encant era, tal com hem dit, per poder pagar els llegats en general. En altres ocasions el testador era més precís en el seu testament, com ara el mercader Guillem Barenys que va demanar als seus marmessors, entre els quals es trobava la seva muller Clara, que venguessin tots els seus béns mobles en subhasta pública al millor postor. Del preu obtingut de la venda, volia que es lliuressin a la viuda la quantitat de 100 lliures que aquesta hauria de donar a la seva filla Tomasa en el moment en què contragués matrimoni, amb la condició que els beneficis obtinguts fins al moment serien per a Clara. I si Tomasa moria abans de casar-se o bé abans que la seva mare, les 100 lliures les podria heretar la viuda, sempre i quan visqués casta i sense marit i no demanés que se li retornés el dot.¹⁹

¹⁴ Constança, vídua del mercader Bernat de Santbric, va pagar, en tant que tutora de les seves filles Violant i Isabel, a un escrivà la quantitat de 80 sous per la seva intervenció en l'encant públic dels béns del seu difunt marit. ACVD, 1-14-17 (C-7) (1366 novembre 10).

¹⁵ Sobre la venda d'eines en un encant, vegeu Vinyoles Vidal, Teresa (1976a).

¹⁶ Un exemple de la venda d'una casa en subhasta pública és el que dugueren a terme els marmessors de Martí Roig, entre els quals es trobava la seva muller Caterina. ACVD, 1-69-49 (B-6) (1489 agost 21).

¹⁷ Juliana, vídua del mercader de Barcelona Antoni Feu, àlies Germà, juntament amb el tutor dels seus fills, pagaren a un llicenciat en dret perquè intervingués davant del veguer de Barcelona perquè els autoritzés a vendre diversos béns del difunt. Documentem aquesta mateixa Juliana pagant al notari que havia intervingut en les qüestions de l'herència, així com també als professionals que havien realitzat l'encant dels béns del seu difunt marit. La documentació també ens permet veure aquesta viuda fent treballar les terres que havien estat del seu difunt marit, administrant els béns i la llar, així com el negoci familiar. ACVD, 1-34-32 (A fins a K) (B-7) (1402 juliol 3- 1402 novembre 10).

¹⁸ Vegeu més endavant l'apartat 2.8 d'aquest mateix capítol.

¹⁹ AHPB, 58/172, f. 49v.-53r (1391 setembre 4). Document citat per Vinyoles Vidal, Teresa (2003b).

Tot i la venda de béns, no sempre era tan fàcil obtenir les quantitats necessitades per fer efectius els llegats, de manera que les tasques de marmessoria podien allargar-se durant mesos i, fins i tot, en alguns casos, durant anys. Així ens ho confirmen les èpoques de marmessoria elaborades mesos després de la mort del testador, així com també els testaments dels hereus on es reclamaven els llegats no satisfets o bé dels mateixos marmessors que requerien les quantitats desemborsades per a la liquidació de l'herència.²⁰

Per tota la feina duta a terme i pel temps esmerçat en complir les darreres voluntats del seu difunt marit, la vídua, així com també la resta de marmessors, havia de rebre una quantitat de diners estipulada pel mateix causant. Aquesta quantitat, naturalment, variava segons les possibilitats de cada testador. Cal dir, però, que els marmessors havien de retre comptes de la seva tasca davant del veguer, que un cop acabada, els definia de la seva responsabilitat.²¹

En definitiva, ser marmessora donava dret a la viuda a intervenir en les decisions que es prenguessin sobre les accions que es duguessin a terme en sufragi de l'ànima del difunt marit, però sobretot, i el que és més important, donava dret a la viuda a participar en les gestions que es realitzessin en relació a l'herència. Conèixer el destí dels béns del marit era important per a la viuda perquè d'això depenia el seu futur econòmic –i el dels seus fills i filles menors d'edat–, ja sigui per garantir el seu usdefruit, ja sigui per assegurar-se el retorn del dot.

4.2. La vídua hereva universal

L'elecció de la muller com a hereva universal representa només el 12,6%, és a dir, disset dels cent trenta-cinc dels testaments estudiats. En aquest cas, també notem diferències entre els testadors urbans i els testadors de les àrees rurals properes a Barcelona, encara que no són tan significatives com en l'elecció de la muller com

²⁰ Constança, vídua del mercader Nicolau Sermona, reclamava en el seu testament als hereus del seu marit que li retornessin les 20 lliures que ella havia gastat com a marmessora del seu difunt marit. AHPB, 34/21, f. 25v.-28r. (1391 març 21).

²¹ ACVD, 1-50-19 (C-5) (1411 febrer 10); ACVD, 1-33-47 (D-1) (1461 juliol 6).

a marmessora. Entre els residents a la ciutat, només el 17,3% dels testaments consignen la dona com a hereva universal, mentre que entre els homes de la ruralia aquesta xifra es redueix al 7%. Comprovem, per altra banda, que els tres mariners deixaren l'herència universal a la muller, així com també només un dels ciutadans honrats i un dels mercaders documentats.²² Així mateix, cal assenyalar que la majoria d'aquestes dones, a més de ser hereves universals de llur marit, n'eren també marmessores testamentàries, de manera que el marit els atorgava plena llibertat sobre l'herència.

En alguns casos, el marit escollia la seva muller com a hereva universal, conjuntament amb els fills. Hem d'entendre aquesta circumstància com la voluntat del testador de protegir els interessos dels fills, que generalment eren menors d'edat, és a dir, el marit confiava en la seva muller la correcta administració de l'herència.²³ En d'altres ocasions, el marit establia la seva muller com a única hereva universal,²⁴ però amb certes limitacions, ja que el marit es preocupava per establir qui succeiria la muller en l'herència. El marit desitjava que la seva viuda pogués gaudir lliurement dels béns que li llegava com a hereva universal, però al mateix temps volia assegurar-se que els béns tindrien el destí que ell havia desitjat, és a dir, que es mantindrien en el si de la seva pròpia família.²⁵ Cal assenyalar, però, que el marit només decidia sobre els béns de la

²² A Lió, el percentatge de vídues hereves representa el 10% dels testaments analitzats per Marie-Thérèse Lorcin. Cal assenyalar, però, que aquesta xifra augmenta fins al 20% dels testaments d'homes casats del segle XV, a causa de la recessió econòmica. Majoritàriament es tracta de matrimonis sense fills. Exactament igual que en el nostre estudi, en què documentem pocs casos de mullers hereves universals entre les famílies pageses, a Lió també n'eren l'excepció. Semblantment passa entre la noblesa lionesa, ja que només un 2% de les mullers de cavallers o donzells esdevenien hereves universals dels seus marits, a diferència del nostre cas en què no en documentem cap. Lorcin, Marie-Thérèse (1975), p. 190.

²³ Casamitjana i Vilaseca, Jaume (2004), p. 106-107.

²⁴ María del Carmen García Herrero documenta a Saragossa testaments mancomunats, és a dir, el marit i la muller disposaven junts de tots els béns i el cònjuge supervivent quedava com a hereu universal de l'altre. No obstant, s'establia que els fills i filles del matrimoni havien d'acabar heretant els béns després de la mort del cònjuge supervivent. García Herrero, María del Carmen (2006a), p. 442.

²⁵ Un exemple d'aquesta casuística és el testament de Berenguer de Cortils que instituï la seva muller Clara com a hereva universal, la qual havia de ser succeïda després de la seva mort pel seu fill Berenguer. ACVD, 1-26-22 (E-7) (1394 abril 14). Vegeu la taula de testaments d'homes casats. En aquest sentit, Jaume Casamitjana en documenta dos exemples més. Es tracta dels testaments del noble Joan de Montbui (AHPB, Antoni Vinyes, 154/112, f. 148v) i del doctor en lleis Lluís de Castellví (AHPB, Esteve Mir, 181/52, f. 36r.). En aquests casos, el testador diferenciava entre els béns de la seva pròpia herència, que s'havien d'entendre com un tot, i els

seva herència, no sobre els béns propis de la muller. Per tant, era ella qui nomenaria l'hereu universal dels seus propis béns, que no tenia perquè coincidir amb el del seu marit.

En qualsevol cas, ser hereva universal no garantia una viduïtat tranquil·la i acomodada, atès que documentem alguns exemples en què la viuda era hereva més aviat de deutes i problemes, més que no pas d'una gran fortuna. Aquest és el cas de Francesca, viuda i hereva de Pere Desvall, que va haver de fer front als deutes del seu marit, el qual devia 40.000 sous als canvistes Pere Pasqual i Arnau Escarit. Per tal de fer front a aquest deute va haver-se d'enfrontar al rei Joan I el Caçador per recuperar el cens de 3.000 sous sobre el peatge de Calataiud, que el rei Pere III el Cerimoniós havia concedit al seu marit. Tot i que la sentència de l'any 1391 fou favorable a la dita Francesca, el rei no va fer efectiu el seu deute fins a tres anys després i, a més, només li concedí 2.000 sous dels 3.000 que li pertocaven a la viuda de Pere Desvall. Finalment, l'any 1395 Francesca es veié obligada a concedir als dos canvistes els drets sobre el peatge de Calataiud a canvi d'eixugar el deute.²⁶ A vegades, fins i tot, el deute era tan gran que la vídua no tenia cap més opció que viure d'almoines, per tal com després de pagar a tots els creditors, l'herència quedava en res. En aquesta circumstància es trobà Maria, vídua de Pere Sobirats, escrivà del rei, la qual demanà la intercessió del rei Alfons IV el Magnànim per treure-la de la misèria.²⁷

Per tot això, no és estrany que més d'una viuda acabés per no acceptar l'herència marital, per tal com aquesta podia comportar més perjudicis que beneficis. Així de clar ho tenia Constança, vídua del patró de llagut Pere Hospital, atès que administrar l'herència del seu marit li seria, en paraules seves, *inútil i dampnós*. D'aquesta manera, en el mateix moment en què se li va llegir el testament del marit, el 30 de juliol de 1385, ella hi va renunciar. Tanmateix, no va renunciar ni

béns propis de la muller, que eren per a l'ús quotidià d'ella. Documents citats per Casamitjana i Vilaseca, Jaume (2004), p. 108-109.

²⁶ En relació a aquest afer, vegeu els documents ACVD, 40-2-23 (A-2) (1391 juny 12); ACVD, 1-76-43 (B-12) (1394 setembre 3); ACVD, 1-75-45 (E-5) (1394 setembre 3); ACVD, 1-76-45 (B-12) (1395 març 3); ACVD, 1-68-36 (D-2) (1395 març 3).

²⁷ AHCB, Arxiu del veguer XXXVI.06 (1416 agost 22).

al dot ni a l'esponsalici pels quals l'herència va quedar hipotecada.²⁸ Arran de la decisió de la viuda, les causes pies van substituir-la com a hereva universal. Així, els marmessors de Pere Hospital van ser els que es van haver d'ocupar de fer front als deutes que havia contret el difunt, en detriment del dot i l'escreix de Constança. Finalment, van haver de passar cinc mesos perquè la vídua aconseguís recuperar els diners que se li devien: per una banda, 47 lliures i 9 sous en concepte de dot i escreix i, per l'altra, 2 lliures i 12 sous per les quantitats que havia desemborsat per l'enterrament del seu marit.²⁹

L'elecció de la muller com a hereva universal solia respondre al fet que el matrimoni no tenia descendència directa. Excepcionalment, el marit preferia ser succeït per la seva pròpia muller, més que no pas per un parent o que la seva fortuna fos repartida entre diverses causes pies. També documentem un pocs exemples en què, tot i haver-hi descendència directa, el causant no prioritzava els fills o les filles, ni establia clàusules de substitució, sinó que nomenava la seva muller com a hereva universal. Aquesta circumstància expressa clarament la voluntat del testador d'escollir la seva muller davant de qualsevol altra opció. Beatriu, vídua de Pere Pasqual, doctor en ambdós drets, fou nomenada pel seu marit com a hereva universal, tot i tenir, almenys, una filla que ja estava casada quan va morir el seu pare.³⁰ Jaume Casamitjana documenta aquesta casuística només entre els testadors menestrals i, en cap cas, entre els marits procedents de la noblesa i la burgesia.³¹

4.3. Els llegats maritals

A més d'allò que establia la llei, el marit podia llegar lliurement a la seva muller tot allò que desitgés, de manera que per a la gran majoria de marits, la restitució del dot no exclouïa la possibilitat de fer els llegats que creguessin convenients a les seves mullers. Generalment, els testadors optaven per deixar una suma de diners

²⁸ AHPB, Bernat Nadal, 58/69, f. 1v.-2r. (1385 juliol 30).

²⁹ AHPB, Bernat Nadal, 58/69, f. 8v-9r. (1385 desembre 14).

³⁰ AHPB, Francesc Fuster, 59/14, 1401-1414, sense foliar (1406 juliol 8).

³¹ Casamitjana i Vilaseca, Jaume (2004), p. 109-110.

que solien anar des dels 10 sous fins a les 100 lliures, tot i que la quantitat més repetida era la de 100 sous, és a dir, 5 lliures. Tanmateix, la quantitat mitjana que llegaven els homes casats a les seves mullers era de 19 lliures. Val a dir que, en alguns casos, aquesta deixa pecuniària anava acompanyada d'altres llegats com ara tots els vestits que posseís la dona en el moment de la mort del marit,³² joies,³³ el parament de la llar,³⁴ llits,³⁵ peces de terra,³⁶ la caixa de núvia³⁷ o un cofret de les esposalles,³⁸ així com també altres objectes de valor, com ara els que havia de rebre Franciscona, vídua de Ferrer d'Estany.³⁹ Entre els béns que li llegà el seu marit hi havia dues tasses d'argent i dues de blanques i 8 cullerades d'argent. A més, li deixà tota la roba que es trobava a la casa i el parament d'un llit i tot allò que ella considerés que li era necessari, sempre que no es tornés a casar. Finalment, el marit determinà que l'esclava Joana la servís durant sis anys i que, passat aquest temps, fos enfranquida. Ferrer d'Estany, tanmateix, donà permís a la seva muller per vendre-la si l'esclava no era obedient, sempre i quan la manca d'obediència no fos perquè no era tractada convenientment. En quant a l'altre esclau que tenien, de nom Berenguer, havia d'estar-se durant sis anys fora de la llar i, durant aquest temps, havia de col·laborar amb la vídua i treballar les vinyes de la família. Passats aquests sis anys, Franciscona havia d'unir els dos esclaus en matrimoni.

L'enfranquiment d'esclaus mitjançant el testament era un fet àmpliament practicat pels amos. Tot i això, l'alliberament es condicionava al fet que servissin la viuda durant un cert període de temps, per tal de garantir-li el servei domèstic pel que fa

³² Per exemple, AHPB, Guillem de Santilari, 20/12, f. 50r-53r. (1375 maig 18). Vegeu la taula de testaments d'homes casats.

³³ Per exemple, AHPB, Guillem de Santilari, 20/12, f. 92v.-93v. (1369 novembre 7); AHPB, Francesc de Laderosa, 23/32, f. 27r-28v. (1371 maig 16). Vegeu la taula de testaments d'homes casats.

³⁴ Per exemple, AHPB, Guillem de Santilari, 20/12, f. 136v.-138r. (1364 maig 8). Vegeu la taula de testaments d'homes casats.

³⁵ Per exemple, AHPB, Ramon Morell, 16/9, f. 28v.-30r. (1362 maig 2). Vegeu la taula de testaments d'homes casats.

³⁶ Per exemple, vegeu el document publicat per Codina, Jaume (2003), doc. 9. (1371 abril 24).

³⁷ Amb totes les robes que hi havia a dins. Document publicat per Codina, Jaume (2003), doc. 167. (1385 febrer 6).

³⁸ Amb totes les joies i tots els seus vestits. AHPB, Benet Joan, 262/75, f. 9v.-10r. (1501 setembre 15). Sobre els llegats maritals dels regals lliurats durant les esposalles, vegeu Klapisch-Zuber, Christiane (1985), p. 213-246 i Vinyoles Vidal, Teresa (en premsa).

³⁹ AHPB, Guillem de Santilari, 20/12, f. 24v.-27v. (1371 desembre 26). Vegeu la taula de testaments d'homes casats.

als treballs de la llar. És per això que un nombre considerable d'esclaves es trobaven al servei de vídues que vivien soles a casa seva. Eren finalment les vídues les qui enfranquien definitivament les esclaves quan els arribava la mort.⁴⁰

Molt sovint el lliurament d'aquests llegats, especialment els de caràcter monetari, estaven condicionats al fet que la vídua mantingués el seu dot en el si del patrimoni marital i que es mantingués casta i sense marit. Aleshores, si la muller complia aquesta condició, el marit li donava plena llibertat per fer allò que desitgés amb els diners que rebria com a llegat testamentari.

4.4. La vídua usufructuària

En els testaments estudiats, hem observat que més de la meitat dels marits ordenaven que la seva muller fos usufructuària dels seus béns, és a dir, *domina et usufructuaria omnium bonorum*.⁴¹ Si el marit no garantia el futur a la seva muller, ella es veuria obligada a reclamar el dot per poder sobreviure. I aquesta era una qüestió que calia evitar per no fer trontollar l'economia familiar. La solució per eludir aquesta situació era el nomenament de la muller com a usufructuària dels béns maritals. Cal recordar que, a partir del *Recognoverunt proceres* i de les corts de Perpinyà de 1351, la vídua deixà de ser usufructuària dels béns del marit de forma automàtica, de manera que si es volia remeiar el greuge que significava la llei, calia que els marits nomenessin voluntàriament les seves mullers com a usufructuàries.⁴²

En primer lloc, el gaudiment d'aquesta prerrogativa estava limitat al compliment d'una sèrie d'obligacions que el marit es preocupava de deixar per escrit en el seu testament. La vídua havia de mantenir-se casta i sense marit, no podia reclamar el dot ni l'esponsalici i, naturalment, havia de tenir cura dels fills i filles menors que haguessin tingut en comú. En cas contrari, és a dir, si s'esdevenia que la vídua no

⁴⁰ Heers, Jacques (1981), p. 163.

⁴¹ Hem documentat un sol cas en què una vídua casada en segones núpcies nomena usufructuari el seu marit. AHPB, Ramon Morell, 16/9, f. 27r.-28v. (1362 abril 28).

⁴² Sobre l'usdefruit, vegeu l'apartat 1.2.4 de la primera part.

observava alguna d'aquestes condicions, el marit podia establir que es restituís immediatament el dot a la seva muller i que aquesta abandonés la llar conjugal i deixés de tenir qualsevol dret sobre els seus béns.⁴³ Tot i que aquesta era la situació que hem documentat més vegades, hem trobat alguna excepció en què el testador no establí cap condició en aquest sentit. Aquest és el cas del mercader Francesc Cardona que, després de declarar el seu amor envers la seva muller Sança, la deixava com a usufructuària, si així ella ho desitjava: *axí com aquella que totstemps he amada que y faça ço que a ella pertany e que, si ella ho vol, que sia dona e posseidora totstemps de sa vida de tots los meus béns.*⁴⁴

Per altra banda, l'acceptació de l'usdefruit per part de la vídua implicava mantenir el dot en el si de la família. Això volia dir que tampoc podia utilitzar-lo per a ella mateixa, ja que els seus béns dotals quedaven assimilats en l'herència marital que rebia l'hereu universal del seu marit. En definitiva, la dona continuava sense tenir accés al seu dot, tal com havia succeït mentre el seu marit era viu. De totes maneres, ella podia testar i llegar lliurement els seus béns dotals,⁴⁵ fet que comportava sovint conflictes si l'hereu universal de la viuda era diferent a l'hereu universal del seu marit.

En un principi, el gaudiment de l'usdefruit havia de permetre a la viuda viure de la mateixa manera que ho havia fet en vida el seu marit i, per a tal propòsit, podia disposar lliurement de tots els béns de l'herència marital. Joan Bussot, de fet, confiava que la seva muller administraria correctament els seus béns durant l'usdefruit i que no gastaria en excés, de manera que esperava que la seva muller seguís el criteri de gastar *aytant com una dona vídua rahanablement haya de menester e no pus.*⁴⁶ De fet, generalment, el testador no obligava la seva muller a prestar caució com a garantia de la gestió i administració del patrimoni en

⁴³ AHPB, 34/21, f. 45v. – 47r. (1390 agost 7). Vegeu la taula de testaments d'homes casats.

⁴⁴ AHPB, 20/12, f. 92v. - 93v. (1369 novembre 7). Vegeu la taula de testaments d'homes casats. Document citat també per Aurell Cardona, Jaume (1993-1994), p. 233-234.

⁴⁵ Aquesta circumstància era possible si així s'havia establert en els capítols matrimonials. Generalment, si la muller moria sense descendència, una part o la totalitat del dot retornava a la seva pròpia família de naixement, generalment al pare o als hereus d'aquest.

⁴⁶ AHPB, Pere Pellisser, 68/27, f. 126r. Document citat per Casamitjana i Vilaseca, Jaume (2004), p. 127.

usdefruit.⁴⁷ I, fins i tot, alguns marits alliberaven les seves mullers de retre compte de la seva administració a una tercera persona o a l'hereu.⁴⁸

Algunes vegades, l'usdefruit podia comportar el gaudiment dels beneficis d'una senyoria. Aquest és el cas de la viuda Elisenda que havia estat nomenada pel seu marit, el cavaller Riambau de Corbera, usufructuària del castell del Far (Llinars del Vallès), juntament amb el lloc de Coll, fet que li permetia rebre els censos, les rendes i els altres drets que tingués sobre els llocs esmentats.⁴⁹ Ara bé, realment, les vídues obtenien amb l'usdefruit la capacitat de gestionar els béns de l'herència? És necessari aprofundir més en aquesta qüestió. Certament, la documentació ens mostra vídues que administraven lliurement els béns de l'herència marital.⁵⁰ A més, hem de tenir en compte que qualsevol transacció i decisió que prengués l'hereu havia de comptar amb el vistiplau de la viuda.⁵¹ Documentem en diversos casos com els hereus del marit, generalment es tractava dels propis fills, necessitaven l'aprovació de la viuda en qualsevol transacció que afectés als béns del difunt.⁵² La viuda tenia drets sobre els béns del seu difunt

⁴⁷ Hem documentat un sol cas en què el marit demana a la seva muller que presti caució per raó del gaudiment de l'usdefruit. Es tracta del notari barceloní Guillem d'Orta. AHPB, 34/21, f. 38r.-41r. (1392 març 14). Vegeu la taula de testaments d'homes casats.

⁴⁸ El cavaller Pere Galceran de Cruïlles va establir en el seu testament que la seva muller *vivint castament et sens marit no vull sia tenguda a reter negun compte de ningun béns meus que tinga ni administre*. AHPB, Antoni Vinyes, 154/112, f. 60r-v. Document citat per Casamitjana i Vilaseca, Jaume (2004), p. 113-114.

⁴⁹ AHPB, 16/8, f. 20r. – f. 25r. (1349 octubre 15). Vegeu la taula de testaments d'homes casats. Per altra banda, el fet que la vídua tingués en usdefruit la senyoria del seu difunt marit requeria que els feudataris reconeguessin aquest canvi de situació i prestessin homenatge i jurament de fidelitat a la viuda, així com també al nou hereu. D'aquesta manera succeí quan Aldonça Maria, vídua d'Arnau Guillem de Bellera, senyor del castell de Cervelló i de la baronia de Sant Vicenç dels Horts, rebé, juntament amb el seu fill, l'homenatge de Pere de Torrelles pels delmes del lloc de Pallejà i de Sobre-roca. ACVD, 5-2-22 (C-12) (1483 maig 20); ACVD, 5-2-25 (C-12) (1483 maig 20).

⁵⁰ Per exemple, Sibil·la, vídua de Guillem Burgès, estant en possessió dels béns que foren del seu difunt marit, va vendre a precari i per un període de cinc anys, una casa que tenia prop de la vila de Gavà. En el document assegurava que tenia els béns del seu marit segons els drets i els costums de Barcelona i els costums de Catalunya. AHPB, Francesc de Lavernosa, 23/15, f. 49r.-50r. (1364 juliol 6).

⁵¹ Per a Jaume Casamitjana, aquest tipus de control que podia arribar a exercir la viuda esdevenia altament perjudicial per als interessos de l'hereu. Casamitjana i Vilaseca, Jaume (2004), p. 125. Probablement hauríem d'afegir que també era perjudicial per a la viuda no poder disposar lliurement dels seus propis béns.

⁵² Per tal de cobrar unes pensions endarrerides d'un censal mort que es devien al difunt mercader Galceran de Cruanyes, l'administrador dels hereus va necessitar l'aprovació de la vídua, en tant que usufructuària dels béns del seu difunt marit. AHPB, 238/15, document solt. (1488 octubre 8). Per a més exemples, vegeu els documents ACVD, 1-78-19 (B-5) (1415 juny 7); ACVD, 1-21-43

marit, mentre no se li retornés el dot, i calia que aquests fossin respectats pels hereus, de manera que si això no succeïa, la viuda ja es preocupava perquè no fossin menystinguts.⁵³

Per altra banda, la viuda també havia de respectar els drets dels hereus, i això volia dir que la seva llibertat d'actuació també estava limitada en aquest sentit, ja que no podia fer allò que volgués amb els béns de l'usdefruit. De fet, ambdues parts havien de viure conjuntament dels béns del difunt, raó per la qual era necessària la concòrdia entre la viuda i l'hereu o hereus.⁵⁴

Sovint, tant l'una com l'altra –o altres– havien de compartir l'habitatge. Aquesta circumstància permetia a la vídua exercir un major control sobre els seus propis béns, és a dir, el seu dot. Generalment, el gaudiment de l'usdefruit garantia el dret a la vídua de continuar vivint a la llar conjugal. Tot i això, era freqüent trobar clàusules testamentàries referents a la casa on havia de viure la dona quan envidués. Arnau Senyec, mercader de Barcelona, nomenà la seva muller Francesca com a usufructuària i li permeté continuar vivint a la seva casa del carrer de Baseia durant tota la seva vida. L'hereu universal, el seu fill Ramon, hauria de fer-se càrrec del cens que es pagava per aquesta casa. La vídua també podria fer ús, mentre visqués, de l'estable i la botiga de la casa, situada al mateix carrer, que el testador llegà a la seva filla Violant.⁵⁵ Un altre cas semblant és el de Constança, muller del mercader Jaume Sala, que rebé l'usdefruit de la casa on vivia el matrimoni, però el seu marit establí com a condició que si el seu hereu

(E-7) (1428 maig 26); ACVD, 1-81-48 (E-9) (1472 novembre 28). En alguns casos, es tracta del propi fill de la vídua i, en d'altres, es tracta del fillastre.

⁵³ A tall d'exemple podem citar el cas de Margarida, vídua de Miquel Senyol, que va requerir, com a usufructuària dels béns del seu difunt marit, al senyor del Castell del Papiol que fes efectiva la garantia que havia presentat com a pagament d'un censal mort que havia venut al dit Miquel Senyol. ACVD, 1-24-56 (B-5) (1453 novembre 12).

⁵⁴ El mercader Pere Joan Oliva va ordenar, en el seu testament, que els seus béns fossin cedits en usdefruit a la seva muller Joana, però en el moment en què el seu fill fes els divuit anys, aquests haurien de passar al seu fill i hereu universal, Pere Feliu. A partir d'aquest moment, els béns del difunt servirien per proveir tant la mare com el fill. De totes maneres, el pare preveia una generosa renda per a la viuda, si la mare i el fill no podien conviure cordialment. AHPB, 181/50, 8v-9v. Document citat per Aurell Cardona, Jaume (1993-1994), p. 234.

⁵⁵ AHPB, 16/9, f.13v. – 17r.

universal, el seu fill Guillem, volia viure en aquesta casa, hauria d'acceptar-hi la seva mare. Per contra, ella no podia posar-hi cap inconvenient.⁵⁶

El testador havia de contemplar la possibilitat que l'hereu i la viuda no s'arribessin a entendre, ja fos per incompatibilitat de caràcters, ja fos perquè la viuda no volia continuar vivint en la mateixa casa que l'hereu. Pensem que la viuda passava de ser la mestressa de la casa a sentir-se com a hoste dins de la seva pròpia llar.⁵⁷ És per aquesta raó que el causant establia un seguit de disposicions per fer front a aquesta situació. És allò que Marie-Thérèse Lorcin anomena clàusula d'intolerància.⁵⁸ Francesc Despuig va preveure que, si la seva muller no volia viure amb la seva filla i el seu gendre, li deixava el lloguer d'una botiga del seu alberg on s'allotjava un mariner. A més, rebria una pensió anual de 25 lliures.⁵⁹

La majoria de les vídues que rebien l'usdefruit tenien fills, tot i que només una tercera part d'aquestes tenien fills i filles menors d'edat.⁶⁰ Majoritàriament, aquestes vídues eren nomenades tutores testamentàries dels seus fills, raó per la qual era necessari que tinguessin els instruments suficients, legals i econòmics, per educar els seus infants tal com s'esperava d'elles. La major part d'aquests fills i filles acabarien essent els hereus universals tant dels béns paterns com materns.

⁵⁶ AHPB, 20/12, f. 113v.- 115v. Per a més exemples sobre l'usdefruit de la casa, vegeu els documents ACVD, 1-81-02 (E-9) (1369 febrer 19) i ACVD, 1-84-34 (A-5) (1372 gener 9).

⁵⁷ Bernat Roig i la seva muller Romia acordaren amb la seva mare Blanca que conviurien tots tres conjuntament dins de la mateixa casa. El jove matrimoni es comprometia, a més, a tenir-ne cura, alimentar-la i atendre totes les seves necessitats, però en el cas que no s'entenguessin, Bernat Roig es comprometia a pagar anualment a la seva mare la quantitat de 8 lliures i 16 sous, una part el dia de la festa de Santa Maria de març i l'altra per Santa Maria de setembre. AHPB, Arnau Piquer, 50/3 (1393 març 19). Document publicat per Vinyoles Vidal, Teresa (1976b). D'altres viudes no tenien tanta sort, com Subirana, a qui el seu fill, Ferrer Tició, es va negar a alimentar i vestir i calçar i, a més, li va posar condicions perquè pogués continuar vivint a la casa de Castelldefels. Sanahuja, Dolors (1998), p. 19.

⁵⁸ Lorcin, Marie-Thérèse (1981), p. 278. A Florència, si una vídua no podia o no volia conviure amb els hereus del seu marit, ella podia reclamar ser acollida a casa del seu pare o dels seus germans. És el que s'anomena la *tornata*. Al segle XV, molts florentins, amb la intenció d'assegurar l'allotjament a les vídues de la seva sang més necessitades, van establir en el seu testament que una de les seves cases fos dedicada a acollir-les i, d'aquesta manera, assegurar-los la *tornata*. Citat per Klapisch-Zuber, Christiane (1985), p. 122. Vegeu també Chabot, Isabelle (1999), p. 130-131.

⁵⁹ AHPB, Arnau Lledó, 51/33. Document citat per Aurell Cardona, Jaume (1993-1994), p. 233.

⁶⁰ En l'estudi realitzat per Isabelle Chabot per a la ciutat de Florència, aquesta xifra és més elevada, ja que el 70% de les vídues nomenades com a usufructuàries eren mares joves que havien de fer-se càrrec dels seus fills menors d'edat. Chabot, Isabelle (1999), p. 138.

El fet de gaudir de l'usdefruit, i al mateix temps ser tutora dels seus fills, permetia a la viuda gestionar sense massa impediments els béns del seu difunt marit, s'entén, en benefici del seus fills.⁶¹

Un cop arribats a la majoria d'edat, la mare deixaria d'actuar com a tutora, i aleshores, depenent d'allò que hagués establert en el testament el difunt marit, podia mantenir l'usdefruit o bé se li havia de restituir el dot. Així doncs, el testador limitava l'usdefruit fins que els infants arribessin a la majoria d'edat per tal de garantir que la mare tingués cura dels infants, atès que el marit entenia que, si la seva muller tenia les necessitats cobertes, no reclamaria el seu dot ni es tornaria a casar i, a més, els fills no podrien estar amb ningú millor que amb la mare. La limitació temporal de l'usdefruit també podia respondre a un període de temps determinat, com els cinc anys durant els quals Constança, vídua d'Arnau Mart, podria ser usufructuària dels béns del seu marit.⁶²

És necessari destacar el fet que, de les dones que coneixem que estaven embarassades en el moment en què els seus marits ordenaren el testament, la majoria d'elles no serien usufructuàries ni tampoc exercirien com a tutores dels seus fills, responsabilitat que recauria en un familiar del marit. En la majoria dels casos, es tractava del seu primer fill o filla, cosa que ens fa pensar que es tractava de dones joves i, per tant, amb moltes probabilitats de tornar-se a casar. Conscient d'aquesta situació, el marit facilitaria el camí a la seva muller, de manera que un cop recuperat el dot pogués contreure noves núpcies, sense la càrrega d'un infant. Tanmateix aquestes disposicions no permetien a les joves mares que exercissin la seva maternitat. Probablement la noia tornaria a la casa paterna des d'on es decidiria un nou matrimoni i seria separada del fill, potser després del període de lactància, sobretot quan l'economia familiar no permetia contractar una dida.

En definitiva, si analitzem més detalladament la concessió d'usdefruit a les viudes, constatem que, a mesura que s'avança en el temps, aquesta atribució es tradueix en poc més que el gaudiment de la casa i en el fet de tenir les necessitats

⁶¹ Per exemple, reclamant els deutes que es devien al pare. ACVD, 1-29-10 (C-11) (1388 novembre 10).

⁶² Document publicat per Codina, Jaume (2003), doc. 9. (1371 abril 24).

cobertes o, fins i tot, en l'adjudicació d'una pensió anual. Per exemple, Guillem Barenys deixà a la seva muller, sempre que es mantingués casta i sense marit, l'ús de la casa on vivia, a més de 20 lliures anuals per al menjar i altres necessitats que rebria fins que la seva filla Tomasa s'unís en matrimoni.⁶³ La pensió que havia de rebre Clara, la viuda del mercader Guillem Barenys, era considerable, però documentem altres casos en què les quantitats estipulades per al manteniment de la viuda eren menors. Així, per exemple, Bartomeu Vilar va establir en el seu testament que la seva muller Elicsén pogués continuar vivint a les seves habitacions –una meitat de la casa era del testador i l'altra del seu germà–, i li deixà en usdefruit un censal mort de 20 sous de pensió anual. Per complementar-ho, la deixà també usufructuària de certa quantitat de diners que Jaume Vilar, nebot del seu marit, li devia.⁶⁴

Semblant evolució de l'usdefruit de la Barcelona baixmedieval també s'endevina en d'altres indrets d'Europa. A Florència, per exemple, la historiadora Isabel Chabot considera que aquest canvi, és a dir, la conversió de l'usdefruit en una simple pensió anual, es produí cap a la segona meitat del segle XIV.⁶⁵ Marie-Thérèse Lorcin va estudiar la regió del Lyonnais i va arribar a la conclusió que la fórmula de subvenir les necessitats de les mullers mitjançant una pensió vitalícia era sobretot freqüent entre petits i mitjans propietaris. Segons els càlculs d'aquesta autora, la pensió que havien de rebre aquestes viudes equivalia a uns 17-30 sous anuals, quantitat que no era suficient per proveir ni de vestit ni de llenya.⁶⁶

El perill que podia tenir una vídua a qui s'assignava, com a usdefruit, una pensió o senzillament se li garantia tenir cobertes les necessitats era que no es complissin les darreres voluntats del marit per part dels hereus o els seus representants, és a dir, que no es fessin efectives les quantitats que havia de rebre la viuda per sobreviure. Cal assenyalar que si bé era difícil aconseguir diners per satisfer els llegats establerts pel difunt, tampoc era tan fàcil pagar les quantitats que requerien les vídues per al seu dia a dia. Així, per exemple, Saurineta, vídua del

⁶³ AHPB, 58/172, f. 49v.-53r. (1391 setembre 4). Document citat per Vinyoles Vidal, Teresa (2003b).

⁶⁴ AHPB, 34/21, f. 49r.-50v. (1393 agost 1). Vegeu la taula de testaments d'homes casats.

⁶⁵ Chabot, Isabelle (1999), p. 138.

⁶⁶ Lorcin, Marie-Thérèse (1981), p. 287.

mercader Bernat de Casaldàguila, va avenir-se amb els tutors del seu fill, perquè dos àrbitres decidissin quina suma de diners havia de rebre, tal com havia disposat el seu difunt marit en el testament, per poder alimentar-se, però també per proveir el seu fill i la família que els servia.⁶⁷ O bé, podem fer esment de la pensió anual de mil florins d'or que va rebre finalment Joana de Cabrera, vídua de Pere de Prades i mare de la futura reina Margarida, i això gràcies a la intervenció de la reina Maria de Luna. Davant de la desempara en què es trobava Joana de Cabrera, la reina va optar per escriure al comte Joan de Prades, sol·licitant que assignés una pensió per a la seva jove.⁶⁸

Tot això ens fa pensar que el poder de les vídues usufructuàries no pot estar sobrevalorat, ja que la variabilitat de condicions respecte a l'usdefruit era molt gran. Per tant, el fet de ser nomenada *domina et usufructuaria omnium bonorum* solia anar acompanyat d'altres clàusules testamentàries que limitaven aquesta atribució. La fi de l'usdefruit podia arribar en el moment en què acabava l'any de plor o bé el període que el marit havia determinat com a durada de l'usdefruit. Però, també, en el moment en què la vídua decidia contreure noves núpcies, no duia una vida casta o reclamava el dot i l'escreix.

4.5. La restitució del dot i l'esponsalici

El marit estava obligat per llei a restituir el dot i l'esponsalici a la seva muller després de la seva mort, raó per la qual tots els homes casats feien referència a aquesta qüestió en els seus testaments.⁶⁹ El marit no podia negar-s'hi, per tal com el dot i l'esponsalici pertanyien legalment a la muller.⁷⁰

⁶⁷ AHPB, Ramon Morell, 16/10, f. 14r. (1362 juliol 14).

⁶⁸ ACA, Cancelleria, reg. 2.329, f. 23r.-v. Document citat per Silleras Fernández, Núria (2004), p. 202.

⁶⁹ També calia recórrer a la documentació que s'havia originat en relació al dot i a l'esponsalici en el moment en què es pactà el matrimoni, per tal que es respectessin les condicions acordades. Així doncs, calia que el notari corresponent fes el trasllat dels documents que definissin les circumstàncies en què s'havia de procedir per tal de fer efectiu el dot i altres drets que pogués tenir la vídua sobre els béns del marit, dades que es trobaven als capítols matrimonials i a les èpoques dotals. Vegeu el cas de Sança, vídua de Bernat Figuera de la parròquia de Sant Vicenç de Sarrià,

El jurista Berenguer Solsona reconeixia exactament tot allò que la seva muller havia aportat al matrimoni com a dot, no només les quantitats pecuniàries, sinó també tot l'aixovar format per un llit, robes, joies i altres objectes similars. La intenció del testador era restituir a la seva muller tots aquells béns que li pertanyien en el mateix estat en què a ell *sivit et existivit*.⁷¹ En el mateix sentit actuaven Lluís de Castellví, donzell i doctor en lleis,⁷² i Arnau de la Pena, il·luminador de llibres.⁷³ Ambdós, tot i reconèixer el dot de les seves respectives mullers, en descomptaven les despeses generades per elles mateixes. Concretament, tant l'un com l'altre restaven del dot les quantitats que s'havien destinat a costejar els litigis incoats per defensar els interessos dels fills de les dites mullers, nascuts d'anteriors matrimonis. El marit assumia que aquests diners no eren imputables al matrimoni i, per tant, s'havien de descomptar dels béns de la dona. Aquesta circumstància era possible gràcies al fet que l'administració del dot requeia en el marit.

La restitució del dot i l'esponsalici es podia produir quan acabava l'any de plor, perquè així ho havia establert el marit en el seu testament i, per tant, no nomenava la seva muller com a usufructuària vitalícia. Una altra circumstància en què podia tenir lloc la restitució era perquè el reclamava la viuda, generalment per utilitzar-lo de nou per contreure noves núpcies. Això no obstant, aconseguir que els hereus del marit restituïssin el dot a la vídua podia resultar una tasca gairebé del tot

que va requerir al notari Guillem d'Orta que fes trasllat de tota la documentació pertinent, ja que s'havia ofert a la vídua, cal pensar que per part dels hereus del dit Bernat Figuera, la restitució del dot. AHPB, Ponç Amorós, 55/16, f. 64 v. (1390 febrer 14).

⁷⁰ El sabater Romeu Nicolau, conscient de la pertinença legal del dot a la dona, sota qualsevol circumstància, reconeixia en el moment de testar a la seva muller els cent sous que encara posseïa del dot, tot i que la resta li havia lliurat quan se separaren per adulteri. AHPB, 16/8, f. 56r.-57v. (1352 setembre 15). Vegeu la taula de testaments d'homes casats. Semblantment ho reconeixia el rei Pere III el Cerimoniós quan va requerir al seu primogènit que retornés el dot i l'esponsalici a la muller de Guillem de Terrassa, al qual l'infant havia confiscat tots els béns. El rei recordava al seu fill que les mullers no podien perdre els seus drets pels crims que cometien els seus marits. ACA, Reg. 1.257, fol.32v. (1376 juny 7). Document publicat per Vinyoles Vidal, Teresa (1974). Sobre el dot, vegeu l'apartat 1.2.1 de la primera part.

⁷¹ AHPB, Pere Pellisser, 68/27, f. 10r. Document citat per Casamitjana i Vilaseca, Jaume (2004), p. 101.

⁷² AHPB, Esteve Mir, 181/52, f. 36r. Document citat per Casamitjana i Vilaseca, Jaume (2004), p. 99-100.

⁷³ AHPB, Bernat Nadal, 58/175, f. 154v. Document citat per Casamitjana i Vilaseca, Jaume (2004), p. 100. La família de l'il·luminador Arnau de la Pena ha estat estudiada per Teresa Vinyoles. Vegeu Vinyoles Vidal, Teresa (1979).

impossible, ja que no sempre era tan fàcil una restitució completa i immediata. El marit podia preveure la manera com s'havia de procedir a pagar el dot i l'escreix de la seva muller,⁷⁴ ja fos mitjançant la venda de béns,⁷⁵ ja fos amb la venda de censals morts.⁷⁶ Tanmateix, la majoria de testadors no eren tan previsors i això generava grans conflictes entre hereus i vídues. Cal recordar que, mentre no se li satisfien les quantitats que li pertocaven en concepte dot i esponsalici, la viuda podia continuar tenint drets sobre l'herència del seu marit,⁷⁷ per tal com estava emparada pel dret de la tenuta.⁷⁸ De fet, la viuda podia accedir a una nova unió i continuar gaudint d'aquesta prerrogativa.

4.5.1. La vídua tenutaria

Tal com ja ha estat dit, les vídues, pel dret de la tenuta, podien posseir i administrar els béns del marit fins que no li fossin completament satisfets el dot i l'escreix. Així s'observa, per exemple, en el cas de Cília, vídua del mariner barceloní Antoni Farell. Aquesta va exercir el seu dret de la tenuta en recuperar, per ordre del veguer de Barcelona, tots els béns que havien estat del seu marit i que es trobaven a la nau d'Arnau Ferrer i Pere Bruniquer, en la qual treballava Antoni Farell quan va morir. L'escrivent de la nau li va lliurar un sac de color verd en el qual hi havia una quantitat important de monedes de diversa procedència i un anell d'or amb safir. Cília va rebre també 15 lliures de moneda barcelonesa en concepte de la part del sou que es devia al seu marit.⁷⁹

⁷⁴ Volem destacar un cas excepcional estudiat per Marie-Thérèse Lorcin en què el testador, Martin de la Font de la Barrolière establí que si la seva muller Luce es tornava a casar, el dot se li retornaria en sis anys: el primer any una peça de terra, el segon any 100 sous i així successivament fins arribar a les 25 lliures que havia aportat. Lorcin, Marie-Thérèse (1981), p. 279.

⁷⁵ Bernat Tordera disposà en el seu testament que els seus marmessors, entre els quals es trobava també la seva muller, venguessin els seus béns per tal de poder retornar el dot i satisfer altres deutes pendents. Per aconseguir la liquiditat suficient es va vendre una casa amb obrador que el difunt tenia a la parròquia de Santa Maria del Mar. ACVD, 1-77-42 (B-6) (1413 octubre 11).

⁷⁶ ACVD, 1-62-19 (A-1) (1414 maig 19).

⁷⁷ Francina, vídua del mercader Pere Busquets, va reclamar 19 lliures, 6 sous i 9 diners procedents del preu de la venda d'una peça de terra que havia estat del seu marit, emparant-se en els drets que tenia sobre els béns d'aquest. ACVD, 1-52-35 (E-3) (1472 desembre 9).

⁷⁸ Sobre el dret de la tenuta, vegeu el capítol 1.2.6 de la primera part.

⁷⁹ AHPB, 58/74, f. 103r. (1391 maig 18).

Tanmateix, no sempre era tan fàcil fer respectar aquest dret, perquè sovint hi havia algú que considerava que podia aprofitar-se d'una vídua. No obstant, aquestes no es deixaven trepitjar i recorrien a la justícia per defensar els seus drets, com féu Saurina, vídua de Pere de Munt-ràs.⁸⁰ El seu procurador s'acollia al costum barceloní *Uxor mortuo viro*,⁸¹ recollit en el *Recognoverunt proceres* i posteriorment elevat a Constitució General de Catalunya, segons el qual es garantia a la vídua amb fills en edat pupil·lar poder viure convenientment dels béns del marit, sempre que no reclamés el dot.⁸² Així ho feia saber a Pere de Montcada, procurador general de Catalunya, mitjançant un requeriment pel qual li reclamava que fes dessegellar la cambra de casa seva on es trobava el roldor, planta que s'utilitzava per adobar pells. Precisament la casa on vivia la dita Saurina estava situada al carrer del Roldor, a la Ribera de Barcelona.

Pere de Montcada havia fet segellar la predita cambra a petició de Caterina, vídua de Jaume de Canyelles, mitjançant una requesta. Aquesta vídua assegurava que tenia drets sobre el roldor emmagatzemat a la casa del difunt Pere de Munt-ràs. El document no especifica per què Caterina havia reclamat el roldor, segurament per cobrar un deute o reclamar un llegat. Ara bé, Saurina considerava que el roldor li pertanyia, de la mateixa manera que li pertanyien la resta de béns del seu difunt marit i per això reclamava que s'apliqués la llei. I es queixava del fet que Pere de Montcada hagués fet cas a una simple requesta de Caterina, feta maliciosament, segons el seu parer, sense haver respectat els drets de la viuda ni tan sols conèixer la seva versió. Ella es considerava tenutària de tots els béns del marit i, tenint en compte que el producte que es reclamava estava a casa seva, també li pertanyia. I encara més, Saurina apel·lava a la seva condició de vídua i *miserabilis persona*.

En aquest cas podem veure com el procurador general feia cas a una requesta anterior, que vulnerava la legislació vigent sobre els drets d'una vídua que reclamava, també per mitjà d'una requesta, que es complís la llei.

⁸⁰ AHPB, Francesc de Ladernosa, 23/35, f. 65r. – 65v. (1357 abril 29).

⁸¹ Vegeu en el capítol sobre el marc legal, l'apartat 1.2.4.

⁸² En el requeriment que presenta el procurador de Saurina es fa referència a la constitució amb les paraules *Uxor mortuis viris* que podem identificar amb la constitució Llib. 1, Tit. 13, Cap. IV. (CYADC, Vol. 1, Llib. 1, Tit. 13, Cap. IV).

Una altra dona que es veié obligada a acudir al veguer per tal que es respectessin els seus drets com a vídua tenutària fou Sança, vídua de Guillem de Seriol, de la parròquia de Santa Maria de Badalona.⁸³ Aquesta es queixava al veguer Bernat de Tous que li havien estat requisades 48 somades de vi per tal de satisfer un deute que havia contret el seu sogre. El vi procedia d'unes vinyes que havien estat del seu difunt marit i que li pertanyien pel dret de la tenuta, atès que encara no li havien restituït el dot ni l'esponsalici.⁸⁴ Així doncs, ella era la posseïdora d'aquell vi, de la mateixa manera que a ella li corresponien els fruits que generessin els béns del marit. A més, al·legava que ni ella ni el seu marit no estaven obligats per cap contracte amb els creditors del seu sogre. La resposta del veguer va ser que l'execució del deute s'havia fet de forma justa i amb el consell de dos jutges, ja que Sança no havia apel·lat en el termini preestablert la sentència que obligava al seu sogre a satisfer el deute. Sança persistí en la seva demanda i, finalment, el veguer accedí a citar els creditors per tal de resoldre el conflicte.

Podem veure, doncs, a partir d'aquests dos exemples, que, malgrat que la llei defensava els interessos de les vídues, no sempre era respectada i, per això, es veien obligades a fer valer els seus drets davant de les autoritats competents.

4.5.2. Processos legals per recuperar el dot

Certament, la recuperació del dot es podia dur a terme sense cap tipus de conflicte entre els hereus del marit i la viuda, tot i les dificultats que podien tenir a vegades per reunir les sumes a què ascendien alguns dots,⁸⁵ o bé, com succeïa en

⁸³ AHPB, Joan Eiximenis, 29/58, f. 142r.-144v. (1388 desembre 14 – 1389 gener 11).

⁸⁴ *Tum etiam quia dicta domina Sanccia dictum vinum habuerat et conreaverat in vineis dicti viri sui fructus quarum vinearum dicta Sanccia facit et fecit suos ex eo quia juxta privilegia Barchinone et Constituciones Cathalonie Generales uxor mortuo viro consetur posside bona mariti et post annum luctus facit fructos suos nisi satisfactorum fuerit sibi in dote et in saponsalicio et aliis iuribus suis.* AHPB, Joan Eiximenis, 29/58, f. 142r.-144v. (1388 desembre 14 – 1389 gener 11).

⁸⁵ Isabel, vídua de Bartomeu Babau, i el seu cunyat Jaume Babau, en tant que hereu del seu difunt germà, feren una avinença segons la qual, el dit Jaume es comprometia a pagar els 500 florins d'or que li devia en concepte de dot i esponsalici. Per tal de satisfer aquesta quantitat, Jaume Babau es veié obligat a vendre un censal mort, juntament amb la seva muller Eulàlia, a un prevere de Vilafranca del Penedès el 19 de setembre de 1438. Aquell mateix dia Isabel rebé els 500 florins d'or i d'aquesta manera es comprometé a no pretendre res més de l'herència del seu difunt marit,

nombroses ocasions, calia la intervenció d'una tercera part perquè dirimís en l'assumpte. Tot i la contundència de la llei sobre els drets de la viuda, aquest era un dels temes que generava més conflictes entre les vídues i els hereus del seu difunt marit.⁸⁶ Cal destacar que elles coneixien els seus drets i, de fet, són constants les referències en els documents estudiats als costums de Barcelona i a les Constitucions de Catalunya que defensaven els seus interessos.⁸⁷ En aquest sentit, les lleis estaven al costat de les vídues, ja que la restitució completa del dot estava garantida, tot i que no s'assegurava el temps que hauria d'esperar perquè es fes efectiva aquesta restitució.⁸⁸ Per això calia que s'armessin de paciència i no desencoratjar-se des del principi.

Tal com hem dit, la restitució del dot era un dels aspectes que més controvèrsies generava, de manera que són nombrosos els litigis incoats per part de dones vídues amb tal propòsit. Ens limitarem a exposar només 3 exemples, dels molts que podríem trobar, amb l'objectiu d'obtenir una panoràmica prou àmplia per conèixer la casuística que originava aquest tipus de conflicte.

Començarem pel cas Elionor de Cervelló, vídua de Gastó de Montcada, baró de Llagostera, la qual pledejà amb el seu cunyat, Roger de Montcada, governador del regne de Mallorca. El 29 de gener de 1409, el jutge designat pel rei Martí l'Humà, Francesc Ametlla, dictà una sentència en aquest afer, segons la qual establia que si

perquè, un cop restituïts el dot i l'esponsalici, ja no hi tenia més drets. ACVD, 19-9-02 (E-7) (1438 setembre 6); ACVD, 19-10-22 (B-2) (1438 setembre 19); ACVD, 19-5-24 (A-8) (1438 setembre 19).

⁸⁶ Els estatuts de la ciutat de Pisa de mitjans del segle XII acusaven les mares de manifestar una impietat de madrastra envers els seus propis fills, més que no pas una afecció materna quan reclamaven el seu dot. Herlihy, David (1976). "The Medieval Marriage Market". En: *Medieval and Renaissance Studies*, 6, p. 27, 58-59. Citat per Klapisch-Zuber, Christiane (1985), p. 130.

⁸⁷ Aquesta referència no només es constata en requeriments, sentències i altres tipus de documents de caràcter judicial, sinó també en els nomenaments de procurador. En aquest tipus de documents, en què algunes viudes designaven un representant legal que defensés els seus interessos en la gestió de l'usdefruit, queda palès que els béns del seu difunt marit estaven hipotecats i obligats pel seu dot, esponsalici i altres drets que elles poguessin tenir d'acord amb els costums de Barcelona i les Constitucions Generals de Catalunya, i es fa esment expressament a les Corts de Perpinyà de l'any 1351. Vegeu en aquest sentit els documents AHPB, 56/21, f. 30v. (1420 maig 13); AHPB, 56/21, f. 73v. (1421 gener 4); AHPB, 56/21, f. 85v. (1421 març 3). Vegeu també l'apartat 1.2 de la primera part.

⁸⁸ Els processos de restitució es podien allargar en el temps i la viuda, de tant en tant, havia de recordar als hereus o els tutors, en el seu defecte, que encara no se li havien satisfet completament el dot i l'escreix. Els hereus a mesura que anaven aconseguint els diners que necessitaven per retornar-los anaven fent pagaments a la viuda. ACVD, 1-80-17 (A-11) (1462 març 26).

Elionor retornava la part dels béns que havien estat del seu difunt marit al seu cunyat, rebria la quantitat que li corresponia com a dot.⁸⁹ Tanmateix, el conflicte entre les dues parts no se solucionà, ja que el mateix rei Martí hagué d'intervenir-hi mig any després.⁹⁰ Sens dubte, un dels motius d'aquesta disputa era la baronia de Llagostera, però Elionor tenia tot el dret de recuperar els seus dot i esponsalici i, d'aquesta manera, ho reconegué el rei. El 9 d'octubre de 1409, Elionor va signar una àpoca en la qual constava que havia rebut del seu cunyat la quantitat de 115.000 sous, corresponents al dot, a l'augment i a altres drets que pogués tenir sobre l'herència del seu difunt marit, en compliment de la sentència dictada pel rei Martí l'Humà.⁹¹ De fet, un document de l'any 1415 ens permet conèixer, en part, la forma en què es concretà el pagament de tan elevada suma. Roger de Montcada, juntament amb la seva muller Beatriu de Milany, Bernat de Cruïlles, senyor de Calonge, Galceran de Cruïlles, fill de l'anterior, i Ramon Xatmar, senyor de Medinyà, vengueren un censal mort a Genís Almogàver i a la seva muller Tomasa, per tal de poder retornar el dot i l'esponsalici a Elionor de Cervelló.⁹²

Més rocambolesca és la situació de les vídues de la família Sacalm. L'any 1433 Aldonça, vídua de Pere Sacalm, reclamava als hereus del seu fill Joan, en tant que hereu del seu difunt marit, que li retornessin el dot i l'augment que li corresponien. Una sentència favorable a Aldonça obligava als hereus del seu fill a lliurar-li les quantitats que havia de percebre dels béns del seu difunt marit.⁹³ Per la seva banda, l'any 1455, Aldonça, ja vídua en segones núpcies de Guerau de Gualba, senyor del castell de Montnegre, va ser condemnada a restituir a la seva nora Ginebra, vídua de Joan Sacalm, els béns que corresponien al dit Joan Sacalm com a hereu universal del seu pare, Pere Sacalm. Ginebra requeria aquestes

⁸⁹ ACVD, 1-34-10 (B-7) (1409 gener 29).

⁹⁰ ACVD, 1-54-18 (D-5) (1409 juliol 6).

⁹¹ ACVD, 1-23-65 (E-5) (1409 octubre 9).

⁹² ACVD, 37-11-28 (A-4) (1415 juny 19). La venda de censals morts per tal de reunir les quantitats necessàries per restituir el dot i l'escreix a una viuda era una solució habitual i així ho documentem diverses vegades. Sovint s'ajuntaven diverses persones relacionades amb l'herència del marit difunt per tal d'obtenir els diners necessaris mitjançant la venda d'un censal mort. Vegeu ACVD, 37-11-28 (A-4) (1415 juny 19); ACVD, 19-10-22 (B-2) (1438 setembre 19); ACVD, 1-69-48 (B-6) (1485 novembre 3). D'altres vegades n'hi havia prou amb la venda d'una casa o d'una peça de terra. ACVD, 1-28-11 (E-4) (1487 març 8) i ACVD, 19-5-24 (A-8) (1442 juliol 28), respectivament.

⁹³ ACVD, 1-38-11 (E-5) (1433 juliol 17).

propietats, entre les quals es trobaven diversos censals morts i dues terceres parts del castell i terme de Vilafortuny, en concepte de dot, esponsalici i altres drets.⁹⁴ En un document de l'any 1469 es constata que Ginebra, tot i haver contret un nou matrimoni i haver exigít que es respectessin els seus drets, continuava tenint, fins i tot després de la seva mort, el dot i l'escreix hipotecats en el patrimoni del seu primer marit. El seu fill, Jaume Bertran, nascut d'aquest segon matrimoni, fou qui es preocupà de recuperar els béns que havien pertangut a la seva mare.⁹⁵

Aquest darrer exemple ens mostra que malgrat les dificultats que podien tenir les vídues per recuperar el dot, elles continuaven el seu camí i contreien noves núpcies, si aquesta era l'opció que triaven. En el cas de les vídues de la família Sacalm i també en el cas d'Elionor de Cervelló, es tracta de dones ben posicionades i, per tant, la devolució del dot era probablement més una qüestió de dret, més que no pas de supervivència. Per tant, la urgència que poguessin tenir algunes viudes perquè la restitució del dot i l'escreix del primer matrimoni fos immediata per tal de poder-los utilitzar en el segon col·lidia sovint amb els interessos dels hereus del primer marit, ja que generalment els hereus no veien aquesta qüestió de la mateixa manera que la vídua. Un bon exemple d'aquesta situació és el de Caterina, que reclamava el dot al germà del seu difunt marit, un cop casada ja en segones núpcies.⁹⁶ Caterina havia aportat al seu primer matrimoni amb Pere d'Arcedona una vinya situada al terme de la Seu d'Urgell, que el matrimoni havia venut pel preu de 106,5 lliures. Pere d'Arcedona havia assegurat aquesta suma amb els seus béns i el seu germà constava com a fidejussor d'aquesta transacció. Caterina va intentar resoldre amicalment aquesta qüestió, però el cunyat assegurava que no tenia res a veure amb aquesta fidejussoria, de manera que Caterina es va veure obligada a acudir a un àrbitre perquè resolgués el seu conflicte. Berenguer Vives, l'àrbitre escollit, va resoldre que Joan d'Arcedona pagués a la dita Caterina 65 lliures, de manera que la quantitat que rebria seria inferior a les 106,5 lliures que s'havien pagat per la vinya que ella havia aportat com a dot. Així doncs, aquesta sentència impedia que

⁹⁴ ACVD,4-9-15 (A-10) (1455 febrer 5).

⁹⁵ ACVD,1-65-17 (D-5) (1469 octubre 13).

⁹⁶ AHPB, Francesc de Ladernosa, 23/35, f. 152v. – 154r. (1358 febrer 8).

Caterina pogués recuperar íntegrament el seu dot, que hauria d'haver estat garantit per la hipoteca dotal que li hauria atorgat el seu marit.

Davant d'aquesta situació, molts testadors, coneixedors de les dificultats amb què es trobaven els hereus a l'hora de restituir els dots, volien evitar-los els llargs i costosos plets, així com també volien impedir la dolorosa fragmentació del patrimoni.⁹⁷ Tot plegat fa que puguem advertir, a partir de la lectura de testaments, com els marits intentaven per tots els mitjans desdir les seves mullers de reclamar el dot i ho feien a través de generoses donacions i assegurant a les seves mullers una viduïtat confortable, amb el benentès que no es tornessin a casar.

Les reines vídues tampoc s'escapaven dels enfrontaments per la restitució dels respectius dots. En més d'una ocasió batallaren inútilment, perquè fossin reconeguts els seus drets. Tanmateix, més difícil encara ho tenien les reines vídues, el fill de les quals no havia estat nomenat hereu al tron, de manera que les tensions podien ser més grans si les relacions amb el fillastre i la nora no eren gaire amicables.⁹⁸

En un intent de fer valer els seus drets, la reina Sibil·la de Fortià, vídua de Pere III, protestà contra Bernat Senesterra, el qual havia comprat unes rendes sobre les valls d'Elda i Novelda a Alacant, que havien format part de l'esponsalici que li havia atorgat el Cerimoniós.⁹⁹ Però tant aquestes valls com altres viles i llocs, havien passat a mans de Joan I, arran de la cessió que Sibil·la es va veure obligada a fer amb motiu dels enfrontaments entre la reina vídua i el seu fillastre, succeïts després de la mort de Pere III. Joan I va cedir tots aquests béns a la seva muller Violant de Bar,¹⁰⁰ de fet això és el que al·legava Bernat Senesterra, ja que

⁹⁷ Mateu Civader va demanar als seus marmessors que restituïssin tots els béns a la seva muller Antonieta immediatament després de la seva mort, sense problemes ni enfrontaments. De fet, manava que li fossin lliurades totes les robes i el mobiliari que ella senyalés com a propis i que es trobessin a la llar conjugal. De la mateixa manera, si algunes robes de la dita Antonieta s'haguessin fet malbé, li havien de pagar el valor corresponent. En definitiva, Mateu Civader volia que creguessin la seva muller en tot allò que digués i que ho tinguessin per veritat. AHPB, Guillem de Santilari, 20/12, f. 136v.-138r. (1364 maig 8). Vegeu la taula de testaments d'homes casats.

⁹⁸ Sobre aquesta qüestió, vegeu Silleras Fernández, Núria (2004).

⁹⁹ AHPB, Joan Eiximenis, 29/59, f. 4r.-8r. (1390 novembre 3 – desembre 7).

¹⁰⁰ Bóscolo, Albert (1971), p. 145.

assegurava que en el moment en què havia comprat un censal mort als sarraïns de les dites valls pertanyien a la reina Violant de Bar. Així doncs, el requeriment de Sibil·la no tenia cap mena de validesa, perquè les circumstàncies es mostraven en contra d'ella. Ara es trobava sola i al punt de mira de les ires del seu fillastre. Però, tanmateix, ella volia fer sentir la seva veu i reclamava que es respectessin els seus drets com els de qualsevol altra vídua. Així doncs, podem veure que, per sobre de la classe i la condició social, el fet de ser vídues plantejava uns problemes similars a moltes d'elles.

El destí, finalment, també es va girar en contra de la mateixa Violant de Bar, ja que va haver de lluitar per obtenir la totalitat del seu dot durant la seva llarga viduïtat, esforços que foren en va ja que mai li fou restituït completament.¹⁰¹ De fet, durant els trenta-cinc anys de viduïtat, són constants les cartes als seus procuradors, entre ells Francesc d'Aranda i Bernat de Gallac, als quals demanava que lluitessin pels seus drets sobre les terres i per les seves assignacions. I tampoc va deixar d'insistir als monarques regnants que respectessin tot allò que se li devia com a reina viuda.¹⁰²

El cas de la reina Margarida de Prades, vídua de Martí l'Humà, fou completament diferent, ja que amagà el seu segon matrimoni, que havia estat celebrat en secret, per tal de poder continuar gaudint de les prerrogatives que li pertanyien en tant que vídua del rei: prestigi, posició social i situació econòmica.¹⁰³ Cinc anys després d'enviudar, Margarida de Prades es casà a València amb Joan de Vilaragut i Alvarez de Haro, fill natural de Nicolau de Vilaragut i de Teresa Álvarez de Haro.¹⁰⁴ D'aquesta unió nasqué un nen, que rebé el nom de Joan Jeroni, que també fou amagat per no aixecar sospites sobre la situació de la reina.

Malgrat les precaucions que va adoptar la reina Margarida per no ser descoberta i continuar rebent els emoluments que tenia assignats, aquestes no li serviren de massa. En primer lloc, tot i ser nomenada com a hereva universal de tots els béns

¹⁰¹ ACA, reg. 1817, f. 75r. (1383 març 8). Document citat per Bratsch-Prince, Dawn (2002), p. 21.

¹⁰² Bratsch-Prince, Dawn (2002), p. 38.

¹⁰³ *E, per tal que la dita excel·lent dona Margarita no perdés lo stat ne lo nom de reyna, fonch deliberat entre aquells que lo dit matrimoni se contractàs e-s tingués molt secret.* Document citat per Zaforteza Musoles, Diego (1970), p. 524.

¹⁰⁴ Fort Cogul, Eufemià (1960), p. 28.

mobles del rei Martí l'Humà, aquesta herència no es va fer mai efectiva, per tal com les arques reials estaven massa buides.¹⁰⁵ Per altra banda, li foren arrabassats els drets que tenia sobre el palau reial menor de Barcelona i el de Bellesguard, que el rei Martí li havia concedit com a escriu. L'any 1422 es produí la defunció del seu segon marit i, després d'haver liquidat els seus deutes i cedit els seus drets a la seva germana Elionor, professà com a religiosa al monestir de Valldonzella.¹⁰⁶ Margarida de Prades va morir l'any 1429 com a abadessa del monestir de Bonrepòs (el Priorat).

4.5.3. Restitucions “*post mortem*”

La restitució del dot d'algunes dones vídues fins i tot podia continuar generant conflictes després de la seva mort entre els hereus o marmessors del marit i els hereus o marmessors de la vídua. Era del tot necessari que els executors dels testaments d'aquestes dones reclamessin el dot als hereus del marit, per tal de poder fer efectives les disposicions testamentàries de les vídues.

Quan l'any 1485 Isabel de Mur, viuda de Pedro de Urrea, va nomenar hereva universal la seva neboda Estefania Carròs i de Mur, poc es pensava que vint-i-sis anys després de la seva mort encara no se li hauria restituït el dot.¹⁰⁷ En els capítols matrimonials signats l'any 1447 entre l'esmentada Isabel i Pedro de Urrea, es va establir que ella aportaria un dot de 8.000 florins als quals ell afegiria una donació per núpcies de 4.000 florins. Com a garantia d'aquest esponsalici, Pedro de Urrea va obligar la vila de l'Alcora (Castelló). En produir-se la seva mort l'any 1469, Lope Ximén de Urrea, virrei de Sicília, es va fer càrrec del deute dels 12.000 florins i va confirmar a la viuda Isabel de Mur la vila de l'Alcora en concepte d'hipoteca dotal.¹⁰⁸ A la mort d'Estefania Carròs, que tal com hem dit fou hereva universal de la seva tia Isabel, el pagament d'aquesta suma encara no

¹⁰⁵ Fort Cogul, Eufemià (1960), p. 25.

¹⁰⁶ Fort Cogul, Eufemià (1960), p. 44.

¹⁰⁷ El testament d'Isabel de Mur és del 9 de desembre de 1485 (AHPB, 234/23) i el d'Estefania Carròs del 4 de març de 1507 (AHPB, 257/63, f. 79r.-90r.), encara que la mort no li arribà fins l'any 1511. Documents citats per Vinyoles Vidal, Teresa; Comas Via, Mireia (2004).

¹⁰⁸ Vinyoles Vidal, Teresa; Comas Via, Mireia (2004), p. 26.

s'havia fet efectiu, tal com es desprèn de la lectura del seu testament de l'any 1507, i per això demanava als seus marmessors que per descàrrec de la seva consciència *vullen per amor de Nostre Senyor ab totes lurs forces e diligència cobrar los dits béns*.¹⁰⁹

Els mateixos problemes de la noblesa es detecten entre famílies menestrals. Els marmessors de Caterina, vídua de Bernat Major, mestre d'aixa de Barcelona, van haver de requerir als marmessors del difunt que satisfessin la quantitat de 220 lliures barcelonines corresponents al dot i a l'esponsalici de Caterina i al llegat del seu marit, per tal que poguessin fer efectives les darreres voluntats de la difunta.¹¹⁰ A més, acusaven a un dels marmessors d'haver venut robes i béns mobles i immobles de l'herència de Bernat Major, tot i estar obligats per raó del dot i l'esponsalici de Caterina. L'afer es complicà, ja que els marmessors de Bernat Major no havien fet cas a les repetides demandes dels marmessors de la vídua i, finalment, les dues parts acabaren davant dels tribunals. La sentència va ser favorable als marmessors de la vídua, de manera que es va condemnar als marmessors del dit Bernat Major a pagar les 106 lliures i 7 sous que mancaven per pagar del dot i les 20 lliures corresponents al llegat testamentari. Els marmessors apel·laren la sentència, però Mateu de Quer, jutge assignat pel veguer en aquesta qüestió, va afirmar-se en el seu pronunciament inicial assegurant que la sentència havia estat recta i legítima.¹¹¹

La qüestió es podia complicar més encara en el cas de les segones núpcies, ja que es multiplicaven els hereus i els marmessors. Constança, vídua en primeres núpcies de Bernat Triols i casada en segones núpcies amb Pere Garcia, tenia béns en usdefruit del seu primer marit, tot i estar casada en segones núpcies.¹¹² Recordem que, en cas de contreure un segon matrimoni, la vídua no perdia la tenuta. En morir Constança, el seu fill Joan, nascut del primer matrimoni, reclamava el dot que la seva mare havia aportat a Pere Garcia amb motiu de les seves núpcies, així com altres béns que la difunta posseïa, alguns dels quals

¹⁰⁹ AHPB, 257/63, f. 82v. (1507 març 4). Documents citat per Vinyoles Vidal, Teresa; Comas Via, Mireia (2004), p. 77.

¹¹⁰ AHPB, Ponç Amorós, 55/16, f. 25r.-25v. (1388 abril 13).

¹¹¹ AHPB, Ponç Amorós, 55/16, f. 68v.-69v. (1390 maig 7-9).

¹¹² AHPB, Joan Eiximenis, 29/59, f. 64v.-68r. (1394 setembre 18).

havien estat del difunt Bernat Triols. Una sentència arbitral va donar la raó al dit Joan Triols, de manera que, com a hereu universal, recuperava tot allò que havia pertangut a la seva mare i, per tant, també el dot d'aquesta.¹¹³

4.5.4. La vídua foragitada

En algunes ocasions, eren els hereus o hereves del difunt marit els que s'apressaven a retornar el dot tan aviat com fos possible. I això era així, perquè no volien mantenir sota la seva teulada la vídua. Això passava, de vegades, en el cas d'alguna madrastra o bé d'alguna nora no volguda, que tenien relacions conflictives amb fillastres o sogres. El problema d'aquestes vídues era que, un cop acabat l'any de plor, es trobaven literalment al carrer, obligades a abandonar la casa on havien viscut quan eren casades.¹¹⁴ És per aquesta raó que es resistien a recobrar el dot, ja que en el moment en què tinguessin els béns dotals a les seves mans, deixaven de tenir qualsevol dret sobre la casa i els altres béns del marit.

Aquest seria el cas de Clara, vídua de Bonanat de Valls, la qual retenia els béns que foren del seu difunt marit, tot i que la filla del dit Bonanat, nascuda del seu primer matrimoni i hereva universal dels béns del seu pare, ja havia dipositat els diners per al pagament del dot i l'esponsalici. D'aquesta manera constava en els llibres de la cort del veguer, tal com es desprèn d'una querella anterior entre les dues dones per raó dels béns en qüestió. Clara es negava a cobrar el dot i, per tant, a lliurar els béns del marit per tal d'allargar la seva situació. Si cedia a les pressions de la fillastra, això significava deixar la casa on havia viscut des què va contreure matrimoni amb Bonanat de Valls i, com a conseqüència, encarar-se a un futur incert.¹¹⁵

¹¹³ Sobre el llegat testamentari del dot per part de la viuda, podeu veure també els documents ACVD, 1-28-50 (E-4) (1444 octubre 21); ACVD, 1-87-37 (A-9) (1500 febrer 1).

¹¹⁴ En el cas dels remences, el fet d'enviudar podia provocar la redempció i sortida del mas. Així doncs, la viduitat podia significar el retorn a la senyoria d'origen i la renúncia dels drets viduals sobre el mas del cònjuge difunt en favor dels parents d'aquest. Generalment eren aquests els qui es feien càrrec del preu de la redempció o bé s'obtenia del dot de la vídua. Lluch Bramon, Rosa (2005), p. 261-263.

¹¹⁵ AHPB, Francesc de Ladernosa, 23/35, f. 175r.-175v. (1358 abril 16).

Problemes amb el sogre també els va tenir, per exemple, Caterina, vídua de Francesc Canyelles, que s'hagué d'enfrontar amb el pare del seu difunt marit. El motiu tornaven a ser els drets sobre els béns del marit, el qual morí abintestat. Els àrbitres elegits per posar fi a aquest conflicte pronunciaren una sentència segons la qual atorgaven a la dita Caterina tots els seus vestits, per tots els drets que pogués tenir sobre els béns del seu difunt marit, a la vegada que declaraven el seu sogre, Arnau Canyelles, com a hereu del seu fill. D'aquesta manera es posava fi a les qüestions que haguessin pogut sorgir entre les dues parts sobre els béns del difunt, i es donaven per definits el dot i tots els drets que pogués tenir la vídua. No sabem quin dot havia aportat Caterina, però, francament, ens sembla poca cosa la donació dels vestits com a restitució de dot, sobretot si tenim present que aquests habitualment pertanyien a la dona.¹¹⁶ Una altra que també tingué problemes amb el seu sogre va ser Francesca, vídua de Joan Gual. Aquesta vídua fou requerida oficialment pel seu sogre a marxar de casa seva, després d'haver insistit que marxés i ella haver-s'hi negat. Francesca acceptà abandonar la llar, sempre que abans cobrés totes les quantitats que se li devien, és a dir, un cop hagués recuperat el dot i l'escreix.¹¹⁷

Tan bon punt la vídua rebia les quantitats que li corresponien en concepte de dot i esponsalici, la restitució del dot s'acabava amb la definició de tots els drets que la viuda pogués tenir sobre els béns del marit. D'aquesta manera es donava per finalitzat el vincle de la viuda amb l'herència del difunt. Una època,¹¹⁸ juntament amb un document de definició,¹¹⁹ eren els documents que determinaven la renúncia de la vídua a tots els drets que pogués tenir sobre el patrimoni.

¹¹⁶ AHPB, Joan Eiximenis, 29/58, f. 36r.-36v. [entre 1385 setembre 8 i 1385 setembre 20].

¹¹⁷ ACAP, caixa 6, Judicis sense classificar, segles XIV – XV (1465 novembre 18). Document facilitat per Josep Bosch.

¹¹⁸ AHPB, Jaume Just, 40/1, f. 93v.-94r. (1387 novembre 15).

¹¹⁹ ACVD, 1-27-25 (A-11) (1411 abril 16); ACVD, 1-27-25 (A-11) (1435 novembre 10).

4.6. Preservar l'honor de la família

Una de les principals pors dels marits era la de preservar l'honor del llinatge, ja que una vídua podia significar una amenaça per a la reputació familiar, tant de la família d'origen com la d'acollida.¹²⁰ Per aquesta raó, calia que la vídua es mantingués casta i sense marit.¹²¹ I és per això que la major part de les disposicions testamentàries establien com a condició l'observança de la castedat per part de la viuda perquè es poguessin fer efectives.¹²² Així, per exemple, Romeu Canalies, el qual nomenà la seva muller Dolça com a hereva universal, disposà que ella pogués perdre l'herència si no es mantenia casta i amb bona fama.¹²³ Els parents del marit i els marmessors es convertien, doncs, en els guardians de la castedat de les vídues, per la qual cosa una de les funcions d'aquests era vetllar per la bona conducta d'aquestes dones i evitar que l'herència no seguís un camí no esperat ni volgut. També, en el cas que el marit nomenés la seva muller com a usufructuària, es repetien les mateixes condicions. Però si s'esdevenia que la vídua decidia no respectar-les, automàticament perdia l'usdefruit.

Guillem d'Orta, notari de Barcelona, establí en el seu testament que si la seva muller Margarida no vivia de forma casta o bé desitjava tornar-se a casar, ella

¹²⁰ Klapisch-Zuber, Christiane (1985), p. 120

¹²¹ Probablement els desigs de castedat d'aquests testadors s'haguessin vist del tot gratificats, si les seves mullers haguessin realitzat el mateix vot de castedat que va pronunciar una vídua anglesa anomenada Isabel Maryone l'any 1454 davant del bisbe de Lincoln. El document que ho consigna és el següent:

Essent diumenge, que és dia 10 de novembre de l'any del Senyor 1454, el reverend pare en Crist i senyor, John, per la gràcia de Déu, bisbe de Lincoln, investit en la capella de l'Antic Temple de Londres, durant el servei de la missa va rebre i va conèixer el jurament d'Isabel Maryone, llegit i escrit per ella mateixa, i li va fer entrega del vel i de la capa de viduïtat beneït pel reverend pare i va vestir-la amb aquestes robes. Hi eren presents els venerables William Wytham, doctor en lleis, John Rudyng, Thomas Estyntone, i Thomas Whitfeld, preveres, i altres, i John Bugge, notari públic. La forma de les paraules del vot que fou pronunciat és: En nom del Pare, del Fill i de l'Esperit Sant, Jo, Isabel Maryone, de la vostra diòcesi, vídua, prometo i juro solemnement a Déu, Nostra Senyora Santa Maria i a tots els sants, en la vostra presència, reverend pare en Crist, senyor John, per la gràcia de Déu, bisbe de Lincoln, de ser casta i em comprometo jo mateixa de mantenir-me casta des d'ara fins a la fi dels meus dies. Com a testimoni d'això, subscriu aquí amb la meua pròpia mà i faig una creu +.

Document citat per Goldberg, Peter Jeremy Piers. (1995). La traducció és meua.

¹²² Semblantment succeeix a Florència, on l'adopció d'una vida *vidualem seu pinzocherilem et honestam* era sovint la condició que es requeria a la futura vídua per poder fruit dels béns llegats pel marit. Benvenuti Papi, Anna (1991), p. 477.

¹²³ Document publicat per Codina, J. (2003), doc.136. (1377 juny 11).

hauria de retornar als hereus del seu marit tot allò que hagués rebut de l'usdefruit, a excepció de la seva pròpia provisió i d'una esclava.¹²⁴ Però, fins i tot, alguns marits incentivaven les seves mullers perquè no es tornessin a casar. Així, malgrat no tenir fills, l'apotecari Francesc Canes gratificà la seva muller Sança amb un llegat de 50 lliures amb el qual podria fer tot allò que ella desitgés, sempre que no contragués segones núpcies.¹²⁵ Així doncs, el marit procurava estimular la seva muller amb bons llegats i deixant-la en una situació confortable, per tal que la vídua no es veiés *temptada* a abandonar la seva castedat. D'aquesta manera el marit intentava perllongar la dependència de la seva muller, a canvi d'assegurar-se la seva fidelitat més enllà de la mort.¹²⁶

D'acord amb aquest concepte de fidelitat *post mortem* que havien de professar les vídues envers els seus marits difunts, no és d'estranyar que algunes vídues fossin acusades d'adulteri.¹²⁷ Sibil·la de Palau, vídua del comte Hug V d'Empúries, fou acusada de dur una vida luxuriosa i de cobrir d'oprobri la seva família. Per aquesta raó, el seu fill Hug, vescomte de Bas, va desheretar la seva mare i va preferir nomenar hereu universal el vescomte de Cardona. Probablement, Sibil·la de Palau no es mantingué casta ni es comportà tal com s'esperava d'ella, però allò que realment degué enfurismar als seus descendents degué ser la venda de les propietats que constituïen el seu dot i escriu a diverses persones, entre ells el rei Pere el Gran i el bisbe de Girona.¹²⁸

Un altre cas ja conegut és el d'una vídua barcelonina que fou acusada de pecat de carnalitat i de portar una mala vida.¹²⁹ Amb aquesta excusa, Caterina, vídua del notari de la tresoreria reial, Rafael d'Olzinelles, fou detinguda i posteriorment empresonada a la casa de les Repenedides, l'any 1448, per ordre de la reina Maria

¹²⁴ AHPB, 34/21, f. 38r.-41r. (1392 març 14). Vegeu la taula de testaments d'homes casats.

¹²⁵ AHPB, 20/12, f. 118v.-131r. (1381 febrer 18). Vegeu la taula de testaments d'homes casats.

¹²⁶ Bresc, Henri (1988), p. 423.

¹²⁷ Al regne de Navarra, les vídues que vivien *amancebadas*, perdien l'usdefruit perquè, tot i que no s'havien tornat a casar, no vivien honestament, tal com s'esperava d'elles. Per exemple, Mari Fernández, vídua de Gonzalo Fernández de Málaga, va perdre tot el dret que tenia sobre la casa que el seu difunt marit havia rebut com a repoblador. Pérez de Tudela y Velasco, María Isabel (2001), p. 370-371.

¹²⁸ Miret i Sans, Joaquim (1905), p. 56.

¹²⁹ AHCB, Consellers, 1C.V-13/2 (1448 agost 7-1449 març 8); AHCB, Consellers, 1C. XVIII-3/7; AHCB, Consell de Cent, Deliberacions, II-5, f. 97v-98r. Vegeu també Vinyoles Vidal, Teresa (2003a), Comas Via, Mireia (2010) i Comas Via, Mireia (en premsa).

de Castella. El seu cas va ser objecte de deliberació per part dels consellers de la ciutat de Barcelona en tres sessions diferents. Les acusacions en contra seva radicaven en el fet que ella era una dona vídua que no havia respectat la memòria del seu difunt marit.

El mateix fill de Caterina va sol·licitar a les autoritats municipals que intervinguessin en aquesta qüestió, per tal d'evitar l'escàndol públic que suposava l'empresonament de la seva mare.¹³⁰ Així doncs, els consellers de la ciutat van delegar en la persona de Berenguer Llull per tal que mitjancés amb els amics de Caterina, per tal com eren aquests –suposats– amics els qui l'havien denunciada. Així les coses, la reina Maria va tornar a intervenir en l'afer i va ordenar al veguer que tragués Caterina del convent de les Repenedides, tot i que amb la condició que els amics escollissin un lloc adequat per a la seva reclusió. Tanmateix, Caterina va expressar la seva voluntat de retornar al convent. Veiem, doncs, com ella també va prendre partit en l'assumpte, tot fent pressió per quedar-se a la casa de les Repenedides. Podem entendre aquest gest de Caterina com un acte de rebel·lia en front a la seva família, els amics i les autoritats que disposaven lliurement del seu cos en contra de la seva voluntat.

Els consellers, finalment, van optar per treure-la del convent, encara que amb la condició que algun amic es fes càrrec d'ella. Cal dir que, si això no era possible, Caterina havia de ser reclosa en algun monestir de clausura o a les Egipcíaques. Finalment, Caterina va ser reclosa a la casa de les Egipcíaques per ordre dels consellers, cosa que fa pensar que cap dels seus amics va voler fer-se càrrec de la vídua o bé que ella no volgués estar amb cap d'ells, després d'haver-la acusada de grans deshonestedats, de bogeria i de vicis detestables. No sabem exactament en què consistia el gran delicte que havia comès Caterina, malgrat que podem afirmar

¹³⁰ Les autoritats barcelonines intervingueren en més d'una ocasió per tal de vetllar per una ciutat moralment acceptable. Certament, el cas de Caterina d'Olzinelles fou rellevant per la posició social de la viuda, recordem que el seu marit era notari de la tresoreria reial, i també per la intervenció de la reina Maria de Castella, però no fou l'únic en què s'investigà la vida llicenciosa d'alguna viuda. Per exemple, Joana Ballarona, vídua d'en Ballaró, fou acusada pels seus veïns de ser *fembra àvol de son cors* i de pecar d'adulteri després d'enviudar. Tanmateix el cas fou sobresegut, perquè la informació que havien recollit les autoritats barcelonines no era suficient per obligar Joana a abandonar el veïnat. AHCB, Consellers, 1C.V-13/1.1 (1453 novembre 20-1453 novembre 26).

que es tractava d'un delicte sexual. Tot i que als nostres ulls Caterina era una dona lliure, ella no va actuar tal i com els seus contemporanis esperaven que ho fes una dona vídua. Desconeixem com va acabar aquest afer, però tornem a documentar aquesta vídua un any després: l'any 1455 va confirmar un establiment emfitèutic d'una casa amb terra situada al carrer d'en Robador de Barcelona. El fet d'actuar lliurement en aquesta transacció ens fa pensar que Caterina havia aconseguit, malgrat tot i contra tot, recuperar la seva llibertat i continuar amb la seva vida. La història de la vídua de Rafael d'Olzinelles ens confirma que el control marital, directament o indirectament, s'estenia més enllà de la mort, gràcies també a la vigilància que els parents, amics, veïns i autoritats exercien sobre les vídues. És clar, doncs, que el model de bona esposa no s'acabava pas amb la mort del marit, havia de continuar també durant la viduïtat.

4.7. El temor a les segones núpcies

Tant el dret canònic com el dret civil reconeixien a la vídua la potestat de poder tornar-se a casar, encara que les segones núpcies no gaudien del favor de l'Església.¹³¹ El clergat apreciava la vídua que decidia no tornar-se a casar i un bon exemple d'això, tal com hem esmentat anteriorment, és que durant els segles XIII i XIV s'intensificà el número de vídues beatificades.¹³² Malgrat que les segones núpcies estaven autoritzades, es considerava més convenient per a les dones, el marit de les quals havia mort, mantenir-se en la viduïtat, no només per observança de la continència, sinó també per protegir els drets dels fills i filles del primer matrimoni. Tanmateix i malgrat totes aquestes consideracions, se celebraven segones núpcies a totes les capes de la societat. Conscients d'aquesta circumstància, alguns marits pressuposaven, al seu testament, que la muller pogués tornar-se a casar després de la seva mort. Sota aquest punt de vista, era

¹³¹ Vegeu els apartats 1.2.9.1 i 1.3 de la primera part sobre la concepció de les segones núpcies a l'Edat Mitjana, tant des del punt de vista del dret civil com del dret canònic.

¹³² Sobre aquesta qüestió, vegeu l'apartat 2.5 de la primera part.

important que la restitució del dot fos immediata i, fins i tot, alguns testadors facilitaven a la vídua l'accés a un nou matrimoni mitjançant llegats.¹³³

Podríem pensar que els marits que aplanaven el camí de llurs mullers per poder contreure noves núpcies eren aquells que no havien tingut descendència dins del matrimoni. Tanmateix, volem destacar dos dels testaments estudiats en què les dues dones estaven embarassades i el marit contemplava l'opció de les segones núpcies per a la seva futura vídua.¹³⁴ Franciscona, muller de Ferrer d'Estany, esperava el seu primer fill. Hem de creure que es tractava d'un fill molt desitjat, ja que el marit respectava la promesa que va fer a la seva muller que el primer fill que tinguessin entraria en un orde religiós. Si infantava una nena, Ferrer d'Estany disposava que entrés al monestir de Pedralbes a l'edat de vuit o nou anys, però si era un nen, establia que entrés a l'orde de framenors. En qualsevol cas, la nena o el nen hauria de ser convenientment dotat per l'hereu universal, el germà del testador. Probablement, aquesta seria la raó per la qual el marit contemplava la possibilitat que Franciscona pogués voler casar-se novament, perquè, després que l'infant entrés al monestir o al convent, ja no hauria de fer-se càrrec del seu fill o filla. El testament també establia que, si la dita Franciscona decidia tornar-se a unir en matrimoni, hauria de retornar els béns que posseïa en usdefruit a l'hereu del seu marit, com ara el violari de 25 lliures que tenia de la universitat de

¹³³ El mercader Lluís des Cortal va confirmar el dot a la seva muller Margarida i va establir que, en cas que es tornés a casar, rebria la quantitat de dos mil sous amb l'obligació de tornar-ne la meitat, quan morís, als hereus del seu marit. AHPB, Antoni Vilanova, 165/100, f. 8v. (1457 agost 23). Document citat per Aurell Cardona, Jaume (1993-1994), p. 232.

¹³⁴ En aquests dos casos, els marits eren coneixedors de l'embaràs de les respectives mullers en el moment de testar, però una de les dificultats amb què es podia trobar una vídua després de la mort del seu marit era demostrar la legitimitat del seu embaràs, especialment si aquest no era prou evident en el moment de la defunció. Cal fer esment, en aquest sentit, a l'embaràs que va anunciar la reina Violant de Bar després de la mort del seu marit, el rei Joan I el Caçador, i que finalment no va arribar a bon terme. Desconeixem si realment la reina estava embarassada o bé si tractà d'una tàctica de Violant per guanyar temps, enfurismada pel desenvolupament de la successió del seu marit. Bratsch-Prince, Dawn (2002), p. 35. Tanmateix, ens fa pensar en la incomoditat en què es trobaren algunes dones, com la mateixa reina Violant, que es van veure sotmeses a exàmens pericials que donessin fe del seu estat. La llei establia que, a més de deixar-se examinar per cinc dones, la vídua havia de romandre durant el temps restant de l'embaràs vigilada per assegurar la seva castedat. En el moment del part, la vigilància també havia de ser extrema, per tal d'evitar qualsevol intent de frau. *Digest*, 35, 4, 1. Citat per Coulet, Noel (1992), p. 85. María del Carmen García Herrero documenta cartes de parts en què vídues saragossanes procedents del patriciat urbà feien certificar la legitimitat dels seus descendents per mitjà d'un part davant de notari que en donava fe. García Herrero, María del Carmen (1995), p. 57-58.

Mallorca. Per contra, si decidia mantenir-se vídua, el marit la nomenava usufructuària de totes les seves propietats.¹³⁵

En el segon exemple, Francesca, muller del picador de lli Bonanat Lledó, ja tenia una filla anomenada Magdalena, però també estava embarassada quan el seu marit va ordenar el testament. Bonanat Lledó la deixava igualment usufructuària dels seus béns, encara que, si desitjava tornar-se a casar, la dita Francesca rebria la quantitat de 40 sous com a llegat.¹³⁶ Probablement, el fet que el marit intuís que la seva muller pogués tornar-se a casar després de la seva mort influïa en el llegat que la dona rebria, ja que pressuposava que ja seria mantinguda pel nou marit.

Jaume Aurell, en el seu estudi sobre la vida privada dels mercaders barcelonins de la Baixa Edat Mitjana, arriba a la conclusió que alguns mercaders, tement que les seves mullers poguessin contreure un segon matrimoni, nomenaven una altra persona que substituís la seva dona en l'usdefruit.¹³⁷ Per exemplificar aquesta hipotesi cita el testament del mercader Vicenç Palau, el qual va establir que, si la seva muller Joaneta es tornava a casar, el seu germà, Antoni Palau, passaria a ser-ne l'usufructuari, a més de ser nomenat hereu universal.¹³⁸ L'autor afirma: *no deixa de ser significatiu que aquesta "falta de confiança" vingui acompanyada d'una atestació a favor del germà, en contra de la seva dona, en mancar els fills.* Hem de creure que no es tracta de desconfiança per part del testador, sinó més aviat un coneixement de la realitat, atès que el marit preveia la possibilitat que Joaneta es volgués tornar a casar. Recordem que la parella no tenia fills i, probablement, Joaneta era encara una noia jove, de manera que no hi havia cap obstacle que li impedís casar-se de nou, si així ho desitjava. Per altra banda, el mercader nomenava com hereu universal el seu germà, perquè d'aquesta manera el patrimoni es mantenia en el si de la seva pròpia família, preocupació vital generalitzada entre els homes casats de la Barcelona baixmedieval, especialment quan es tractava d'un patrimoni important.

¹³⁵ AHPB, 20/12, f. 24v.-27v. (1371 desembre 26). Vegeu la taula de testaments d'homes casats.

¹³⁶ AHPB, 34/20, f. 13r.-15r. (1380 octubre 17). Vegeu la taula de testaments d'homes casats.

¹³⁷ Aurell Cardona, Jaume (1993-1994), p. 233.

¹³⁸ AHPB, Antoni Brocard, 106/36, f. 8r. Document citat per Aurell Cardona, Jaume (1993-1994), p. 233.

4.8. La tutoria de les filles i els fills

La mort del pare constituïa també un daltabaix per als fills i filles del matrimoni. Els orfes, però especialment les òrfenes, participaven, com també ho feien les vídues, de la condició de persones que necessitaven d'un suport especial, per la qual cosa cal destacar que, en diverses fonts, es refereixen als orfes i a les vídues com a *personas miserables*, sobretot en els casos en què no hi havia ningú que es fes càrrec d'ells.

Podem dir que més de la meitat de les tutories de les quals tenim constància a partir dels testaments estudiats, requeien en la vídua, ja fos sola o bé juntament amb altres persones.¹³⁹ Aquestes solien ser familiars o bé amics del testador i solien també ser nomenats com a marmessors.¹⁴⁰ La resta de tutories requeien principalment en altres familiars, com ara oncles o avis, però sempre en persones de la total confiança del difunt, perquè les persones elegides també havien de fer-se càrrec de l'administració del patrimoni fins que els infants abandonessin l'edat pupil·lar.

Si es donava la circumstància que la muller no podia exercir la tutoria, el pare podia deixar un substitut per a aquesta. Una de les raons per la qual la mare no podia exercir la tutoria podia ser la mort,¹⁴¹ tal com preveia el mestre de cases Guillem Catà, de manera que en el cas que la seva muller Elisenda morís, ordenava que fos substituïda pel seu nebot Pere Catà.¹⁴² La vídua també hauria de

¹³⁹ Generalment, la vídua estava acompanyada en la seva funció com a tutora per un o dos homes de la família paterna. Exemples de tutories compartides es poden trobar en els documents següents: ACVD, 1-60-36 (A-7) (1388 juliol 11); ACVD, 1-53-11 (D-3) (1388 novembre 14). Vegeu també la taula de testaments d'homes casats. Nilda Guglielmi considera que el fet que el pare considerés que la mare havia de compartir les funcions de la tutoria es devia a la manca de confiança d'aquest envers les aptituds de la seva muller per exercir-la. Guglielmi, Nilda (1988), p. 169.

¹⁴⁰ Didier Lett estableix, a partir de diversos estudis duts a terme amb testaments provençals, que en un 60% dels casos, la tutoria dels menors recau en la vídua. Lett, Didier (2000), p. 233. A Florència, l'elecció de la vídua com a tutora, ja sigui sola o conjuntament amb una altra persona, representa dos terços del total de tutories. Chabot, Isabelle (1999), p. 138.

¹⁴¹ La majoria de testaments que hem analitzat són de la segona meitat del segle XIV, per la qual cosa coincideixen amb un període de pestilències iniciat amb la Pesta Negra. Tal com assenyala Jordi Günzberg, les dificultats per trobar tutors apropiats per a tots els orfes menors d'edat durant aquest període foren evidents. Günzberg i Moll, Jordi (2002), p. 19-20.

¹⁴² AHPB, Ramon Morell, 16/8, f. 28v. -29v. (1358 juliol 19). Vegeu la taula de testaments d'homes casats.

renunciar a la tutoria en el cas de contreure segones núpcies, però també si no es feia càrrec convenientment dels seus fills i filles, circumstància que Bernat de Súria, de la casa del comte de Dènia, contemplava en el seu testament.¹⁴³ De fet, el tutor que renunciava a la tutoria havia de tenir un motiu prou vàlid per a fer-ho. María del Carmen García Herrero documenta el refús per part d'algunes vídues dels ambients més modestos de la ciutat de Saragossa a exercir la tutoria dels seus fills i filles per manca de diners.¹⁴⁴ L'única opció per a aquestes vídues per poder mantenir-se al costat dels infants era que els familiars del marit les contractessin per alletar els seus fills lactants a canvi d'un salari.¹⁴⁵

En alguns casos, el testador no nomenava un tutor per als fills menors d'edat. En els testaments estudiats aquesta circumstància coincidia, curiosament, amb el fet que les dues dones estaven embarassades.¹⁴⁶ Així doncs, si no hi havia tutors testamentaris calia procedir a la seva elecció, funció que requeia en l'autoritat reial, és a dir, en un representant del rei en el territori.¹⁴⁷ En el cas de Barcelona, aquesta prerrogativa pertocava al veguer, el qual havia de trobar, d'entre els familiars o amics del difunt, les persones més pròximes i idònies per exercir la tutoria i tenir cura dels béns dels infants. En aquestes circumstàncies seria lògic pensar que l'elegida com a tutora dels fills seria la mare. No obstant això, la societat urbana baixmedieval havia degradat força el paper de la mare, tot i que a

¹⁴³ AHPB, Guillem de Santilari, 20/12, f. 50r. - 53r. (1375 maig 18). Vegeu la taula de testaments d'homes casats.

¹⁴⁴ L'alcalde de Saragossa va preguntar a Sancha si volia encarregar-se personalment de la tutoria de les seves filles i ella *dixo que no, que pora si mesma no tenia con que pudiesse passar*. AHPZ, Pedro Martínez de Alfocea, 1480. Document citat per García Herrero, María del Carmen (2006a), p. 447.

¹⁴⁵ María del Carmen García Herrero també documenta aquesta circumstància en el cas de mares no tutores, de manera que eren els tutors dels infants els qui les llogaven com a dides. García Herrero, María del Carmen (2006a), p. 447. Els contractes de lactància mercenària materna són excepcionals i no s'han trobat a altres llocs d'Europa. Sobre aquesta qüestió, vegeu també García Herrero, María del Carmen (1995), p. 96.

¹⁴⁶ AHPB, Guillem de Santilari, 20/12, f. 16v. - 17r; AHPB, 34/20, f. 13r. -15r. Vegeu la taula de testaments d'homes casats. Tanmateix, això no vol dir que una dona que estigués embarassada en el moment de la mort del seu marit, no pogués ser designada com a tutora dels seus fills. Així, per exemple, Ginebra, vídua de Francesc Bonín, mercader de Barcelona, fou tutora dels seus fills Pau, Antoni i el pòstum Frederic. AHPB, Joan Nadal, 54/28, f. 96r.-v. Document citat per Vinyoles Vidal, Teresa (1976b), p. 111.

¹⁴⁷ El rei mateix també podia exercir aquesta competència, ja que, per exemple, el rei Martí l'Humà nomenà Joana, vídua de Ramon Roger d'Orcau, senyor de Conques i de la baronia d'Orcau, com a tutora del seu fill Pere, i també Beatriu, vídua del cavaller Francesc de Vilanova, com a tutora del seu fill Francesc. ACVD, 39-2-26 (E-6) (1410 febrer 3) i AHPB, Francesc Fuster, 59/14, 1401-1414, sense foliar (1404 desembre 4), respectivament.

les dones de les classes altes pràcticament no se'ls deixava altra feina que la maternitat. Cal assenyalar que aquesta particularitat estava reforçada pel fet que la tutela no requeria de forma natural en les mares,¹⁴⁸ sinó que eren els pares els qui designaven els tutors mitjançant el seu propi testament¹⁴⁹ o bé, en cas que morissin intestats, era tasca de les autoritats procurar tutors per als pubills orfes de pare.

Malgrat que aquesta era la idea més generalitzada, no vol dir que fos única. Hi ha alguns documents medievals que mostren que els homes també es decantaven perquè a les mares no se'ls arrabassés la custòdia dels seus fills. Ja hem vist anteriorment com en els *Costums de Tortosa* s'atorgava a la mare la possibilitat de tenir cura dels fills i filles, si el seu marit no havia designat cap tutor en el seu testament. De manera que es considerava la mare, o l'àvia en el seu defecte, com a la persona més apropiada per fer-se càrrec dels infants i, de fet, només si la mare i l'àvia refusaven la tutoria, es procedia a elegir tutors entre els familiars més pròxims.¹⁵⁰

Un altre exemple, en aquest sentit, el trobem en una carta de la reina Maria de Castella de l'any 1421 en què demanava al tutor de les filles de Sança Ximenis de Cabrera que una de les noies pogués estar-se amb la seva mare, entenent que només una mare pot donar *aquella streta et affectada amor natural, [que] per natura ha de ser atorgada als fills*.¹⁵¹ La reina confiava en què, si Sança podia

¹⁴⁸ La privació per part del marit dels propis fills i filles en no ser elegida la mare com a tutora tenia plena cobertura legal pel fet que durant l'Edat Mitjana, encara que no només en aquest període de la Història, el pare era considerat com al veritable autor de la vida humana, en detriment de la dona. Rivera Garretas, María-Milagros (2006), p. 170.

¹⁴⁹ Excepcionalment documentem dos casos en què una dona casada en segones núpcies nomenà com a tutor del fill nascut del seu primer matrimoni al segon marit. Es tracta de Maria, vídua en primeres núpcies de Bernat de Vall i casada en segones núpcies amb en Francesc d'Alòs, i de Margarida, vídua de Pere Castell i casada en segones amb Arnau de la Pena. AHPB, Ramon Morell, 16/9, f. 27r.-28v. (1362 abril 28) i AHPB, Berenguer Ermengol, 34/21, f. 67r.-69v. (1394 juliol 13), respectivament.

¹⁵⁰ *Costums de Tortosa*, 5.6.1. A Florència, en el cas que no hi hagués tutors testamentaris, la tutoria corresponia en primer lloc a la mare i, després, a l'àvia, també vídua. Els parents del pare, però, podien demanar que es designés també un tutor de la branca paterna per legítima causa de sospita. Guglielmi, Nilda (1988), p. 167. A França, la llei preveia que, si un feudatari del rei moria intestat, la mare de l'hereu tingués preferència de ser escollida com a tutora de l'infant, sempre que portés una vida honesta. Coulet, Noel (1992), p. 87.

¹⁵¹ ACA, Reg. 3108, f. 63v.-64r. Document citat per Vinyoles Vidal, Teresa (2009), p. 268.

estar acompanyada almenys per una de les seves filles, això seria un gran remei i una medicina per als seus mals.

Així les coses, el veguer o l'autoritat competent en aquest assumpte havia de decidir qui era la persona que millor tindria cura dels menors d'edat i dels seus béns, és a dir, qui garantiria millor als orfes de pare la protecció afectiva i patrimonial.¹⁵² És per aquesta raó que citava a un determinat nombre de parents de l'infant, tant per part de mare com de pare, considerats com els més pròxims i idonis. El veguer, amb l'assessorament pertinent, escollia el tutor o tutors que presentessin més proximitat de sang amb el menor, tant de la família materna com de la paterna, i, en el cas que això no fos possible, com a mínim que hi hagués proximitat d'afecte i tracte.¹⁵³ No cal dir que la persona més propera era, sens dubte, la mare dels infants. Així, per exemple, Elisenda, casada en segones núpcies amb Ramon Mulner, fou assignada pel veguer de Barcelona com a tutora de la seva filla Francesca, nascuda del seu matrimoni amb el difunt Francesc Tregut.¹⁵⁴

Tanmateix, no sempre era la mare l'escollida, com en el cas de Guillemó, fill del cavaller Arnau de Vilarnau, el qual va morir sense designar un tutor per al seu fill. Tres parents de l'infant, Bertran Gallifa, Guillemó d'Avinyó i Asbert de Castellvell, es van presentar, el 31 d'octubre de 1348, davant del sots-veguer de Vilafranca del Penedès, Bartomeu Rovira, per tal que designés un tutor per al dit Guillemó. Foren ells mateixos els qui proposaren Berenguer de Guanecs, oncle patern del nen, perquè fos escollit per a tal funció. El sots-veguer, després de

¹⁵² Chabot, Isabelle (1999), p. 139.

¹⁵³ Guglielmi, Nilda (1988), p. 159-160.

¹⁵⁴ AHCB, Arxiu del veguer, I.1, f. 4v.-5v. (1357 març 18). Altres exemples de vídues tutores dels seus fills nomenades pel veguer són: Vicenta, vídua de Guillem Teregota, la qual va ser designada pel veguer de Barcelona com a tutora dels seus fills Antoni i Joan. AHPB, Francesc de Laderosa, 23/15, f. 85r.-85v. (1364 setembre 2); Elionor, vídua de Rimbau de Corbera, senyor del castell del Far, que fou designada com a tutora dels seus fills per Pere d'Esplugues, sots-veguer de Barcelona, regent de la vegueria d'aquesta ciutat en absència d'Arnau Guillem de Bellera. AHPB, Francesc Fuster, 59/14, 1401-1414, sense foliar (1403 març 17-1403 maig 18); Isabel, vídua del donzell Galceran Montserrat de Sentmenat, la qual fou nomenada pel veguer de Barcelona com a tutora del seu fill Pere Galceran de Sentmenat. ACVD, 1-21-50 (E-7) (1449 agost 3).

deliberar sobre l'assumpte i assessorat per un jurisperit, accedí a la proposta dels tres parents.¹⁵⁵

Un cop designat el tutor o la tutora, ja fos per via testamentària, ja fos per mediació de l'autoritat, havia de jurar el seu nomenament, és a dir, es comprometia a acceptar la responsabilitat per a la qual havia estat elegit: *E vosaltres haiats jurat en poder de l'honrat veguer de Barchinona que bé e leyalment vós hauriets en les dites cura e tudoria les coses profitoses serant e les dampnoses esquivant*.¹⁵⁶ Així doncs, el tutor o tutora s'obligava a actuar de bona fe, administrar els béns d'acord amb els interessos de l'infant o infants i, naturalment, d'acord amb allò que establia la llei.¹⁵⁷ A més, també es comprometia a representar-lo, si s'escaigués, en un judici, ja que els menors impúbbers no podien fer part en cap acusació o procés sense els seus procuradors o tutors, pel fet que no tenien personalitat jurídica.¹⁵⁸

Una altra de les responsabilitats que adquiria una persona encarregada d'una tutoria, només començar a exercir com a tal, era realitzar un inventari dels béns que constituïen l'herència dels infants. Aquest document era necessari per tal que, al final de la tutoria, pogués retre comptes de la seva gestió. Per aquesta mateixa raó havia d'obligar els seus béns i assignar uns fidejussors que garantissin la seva bona actuació. Malgrat tot, hi havia pares que alliberaven la mare designada com a tutora de retre comptes sobre l'administració dels béns dels seus fills i filles. Així, per exemple, el mercader Arnau Mercer eximia d'aquesta obligació a la seva muller Clara; només li demanava que tingués els seus fills i filles *diligenter*, tal com s'esperava d'ella.¹⁵⁹ Però Arnau Mercer no era l'únic que demanava alguna cosa semblant a la seva muller. Dalmau Planes, de la casa del rei, deixà com a

¹⁵⁵ *Llibre de la Baronia d'Eramprunyà*, f.69r. – f.71v. (1352 juliol 20). Document publicat per Cantarell Barella, Elena; Comas Via, Mireia; Muntaner Alsina, Carme (2011), p. 148-153.

¹⁵⁶ AHPB, Joan Eximenis, 29/58, f. 144v.-146v. (1388 desembre 2 – 17).

¹⁵⁷ Per a més exemples de jurament de tutoria, podeu veure ACVD, 1-22-05 (E-9) (1361 juliol 9), ACVD, 1-11-34 (B-9) (1366 setembre 19) i també *Llibre de la Baronia d'Eramprunyà*, f.69r. – f.71v. (1352 juliol 20). Document publicat per Cantarell Barella, Elena; Comas Via, Mireia; Muntaner Alsina, Carme (2011), p. 148-153.

¹⁵⁸ Riera i Sans, Jaume (1973), p. 230.

¹⁵⁹ AHPB, Guillem de Santilari, 20/12, f. 76v.-78r. Vegeu la taula de testaments d'homes casats. Clara es va tornar a casar i va criar els seus tres fills conjuntament amb el segon marit. Vinyoles Vidal, Teresa (2003b), p. 130.

tutora de les seves tres filles la seva muller Agnès, *rogando eam affectuose quod ipsa cum diligencia regat et administret bona dicte tutele et ipsas filias meas et suas, nutriat bonis moribus sicut ego de ipsa confido*. Dalmau Planes també preveia l'eventualitat de mort de la seva muller abans que una de les seves filles arribessin a la majoria d'edat, per la qual cosa establí un substitut per a ella en la persona d'Arnau Balaguer.¹⁶⁰

Tal com hem assenyalat, una de les funcions del tutor o de la tutora era l'administració dels béns dels menors, d'aquí la importància que tenia una adequada elecció dels tutors. Qualsevol transacció que es dugués a terme amb els béns dels menors havia de comptar amb l'autorització judicial prèvia i, a més, havia de realitzar-se amb la publicitat suficient per tal de dotar de la major transparència qualsevol afer relacionat amb els béns de la tutoria.¹⁶¹ L'objectiu d'aquest rigorós control era evitar que els tutors s'enriquessin a expenses dels pupils. Sovint la venda de patrimoni anava associada a la necessitat de liquiditat per fer front als deutes paterns: Elisenda va demanar permís al veguer per vendre béns immobles de la seva filla per poder pagar als creditors;¹⁶² Constança, vídua de Ponç Burgès, vengué, amb l'autorització del rei Joan I el Caçador, diversos censos i rendes feudals.¹⁶³ Però, per altra banda, l'administració de l'herència també es traduïa en cobrar diners que es devien al difunt marit i, en conseqüència, també als fills i filles,¹⁶⁴ gestionar censals morts i violaris que pertanyien als hereus¹⁶⁵ o bé rebre llegats en nom dels fills i filles.¹⁶⁶ Els registres notariais ofereixen també altres exemples com és el cas d'una vídua que va arreglar la casa dels seus fills.¹⁶⁷

¹⁶⁰ AHPB, Guillem de Santilari, 20/12, f. 133r. – 134v. Vegeu la taula de testaments d'homes casats.

¹⁶¹ El mateix passava a Florència, ja que les lleis obligaven que qualsevol acció que concernís als béns dels pupils havia de ser pregonada per tota la ciutat. Guglielmi, Nilda (1988), p. 161.

¹⁶² AHCB, Arxiu del veguer, I.1, f. 4v.-5v. (1357 març 18).

¹⁶³ ACVD, 1-60-36 (A-7) (1388 juliol 11). Una altra vídua que paga els deutes del seu difunt marit és Maria, vídua del donzell Jaume de Roudor. ACVD, 1-30-32 (E-6) (1411 agost 8).

¹⁶⁴ ACVD, 1-68-40 (D-2) (1389 gener 14).

¹⁶⁵ AHPB, Francesc de Ladernosa, 23/15, f. 86r. (1362 setembre 2); AHPB, Francesc de Ladernosa, 23/15, f. 86v. (1362 setembre 4); AHPB, Francesc Fuster, 59/14, 1401-1414, sense foliar (1404 desembre 4).

¹⁶⁶ Barcelona, AHPB, Pere Granyana, 56/21, f. 73r. (1421 gener 4).

¹⁶⁷ AHPB, Joan Nadal, 54/2, f. 4r. Document citat per Vinyoles Vidal, Teresa (1976b), p. 111.

Naturalment, qualsevol actuació que es realitzés i que estigués relacionada amb el patrimoni dels menors havia de dur-se a terme conjuntament amb els fills i filles majors d'edat, en el cas que n'existissin. Així, no és d'estranyar trobar vídues que administraven els béns en tant que tutores dels seus fills i filles menors al costat dels seus altres fills i filles ja majors d'edat.¹⁶⁸ O, fins i tot, al costat d'un fillastre, és a dir, un fill nascut d'un matrimoni anterior del seu difunt marit.¹⁶⁹

L'alimentació i els vestits dels infants eren sovint una qüestió que generava força conflictes. En primer lloc, si la mare era la tutora, calia que justificqués les quantitats que es destinaven per a tal propòsit i que havien de procedir de l'herència paterna. És a dir, si la mare esmerçava els seus diners en el manteniment dels seus fills, posteriorment havia de reclamar les quantitats que havia gastat. Així, per exemple, es va permetre a Margarida, vídua de Joan de Coll i casada en segones núpcies amb el sastre Joan Llorenç, retenir de l'herència del seu difunt marit la suma que havia emprat per alimentar i vestir la seva filla Margarida, nascuda del seu primer matrimoni. El càlcul de les quantitats que havia de recuperar la mare, que era usufructuària dels béns del seu primer marit, s'havia de fer, segons el pronunciament del jurisperit Francesc de Puig, d'acord amb les facultats de la nena, els anys que havia estat alimentada i el servei que la dita Margarida havia fet a la casa de la seva mare.¹⁷⁰ Ginebra, vídua de Joan Sacalm, a qui ja hem esmentat anteriorment, va presentar un requeriment al veguer de Barcelona, en tant que tutora de les seves filles, perquè els assignés una pensió alimentària. El problema d'aquesta vídua era que l'hereu universal del seu difunt marit era el seu cunyat, Pere Sacalm, i, per tant, les trenta lliures que el veguer havia establert en concepte de manutenció de les filles de Ginebra havia de reclamar-les a ell.¹⁷¹

Les circumstàncies canviaven si la mare no era tutora dels seus fills, ja que aleshores era ella qui s'havia de preocupar que no faltés de res als seus fills. Val a

¹⁶⁸ ACVD, 1-53-11 (D-3) (1388 novembre 14); ACVD, 4-3-26 (A-12) (1419 octubre 27); ACVD, 1-73-25 (B-4) (1445 maig 25).

¹⁶⁹ ACVD, 1-80-19 (A-11) (1423 març 26).

¹⁷⁰ AHPB, Francesc Fuster, 59/14, 1401-1414, sense foliar (1405 febrer 27-1405 març 5).

¹⁷¹ ACVD, 1-26-39 (E-7) (1434 desembre 24). Sobre la manutenció i la taxació d'aliments, vegeu també AHPB, Francesc de Lladernosa, 23/35, f.48v.-49v. (1357 febrer 10); ACVD, 7-2-03 (B-8) (1376 juny 30); ACVD, 15-1-05 (A-2) (1460 maig 17).

dir, tal com es pot deduir dels casos analitzats, que els infants vivien amb la mare, tot i no ser-ne la tutora. Presentem a continuació dos exemples sobre els conflictes generats per la manutenció dels menors d'edat, en què les tutores eren àvies, també vídues. Cal assenyalar, en relació a les àvies tutores, que documentem més àvies tutores, que no pas avis tutors. Aquesta circumstància es deu al fet que, tal com assenyala María del Carmen García Herrero, el factor edat jugava a favor de les dones.¹⁷²

L'any 1389 Caterina, vídua de Berenguer de Puigalquer, presentà un requeriment a la seva sogra Guillemona, tutora i curadora dels fills de la dita Caterina. La nora demanava a la seva sogra, també vídua, que assistís a l'encant en què es vendrien béns de l'herència dels infants per tal de poder-los alimentar. La venda d'aquests béns corresponia a l'execució d'una sentència anterior en què s'havia acusat a Guillemona de no fer-se càrrec de la manutenció dels seus néts, ni tampoc de permetre que la dita Caterina s'alimentés dels béns del seu difunt marit. De fet, la mateixa Caterina en el requeriment irònicament preguntava si el que volia Guillemona és que els seus néts es morissin de gana.¹⁷³ Certament, de l'anàlisi del document es desprèn que, darrere d'aquest conflicte entre nora i sogra, s'amagaven fortes desavinences entre totes dues, que perjudicaven en gran manera els infants.

Un altre exemple sobre aquesta qüestió l'ofereix Serena, vídua de Jaume de Gualbes. Pere Desbosc la culpava de no fer-se càrrec de la néta d'ambdós de forma adequada, per la qual cosa requeria a la dita tutora que li lliurés la nena per tal d'alimentar-la i ocupar-se dels seus assumptes.¹⁷⁴ En aquest cas, era l'avi matern qui feia la reclamació a l'àvia paterna que n'era la tutora; desconeixem si la mare encara era viva. Però tant en aquest exemple, com en el de Caterina, vídua de Berenguer de Puigalquer, veiem com cap de les dues famílies es desentenien dels infants pel sol fet de no haver-ne estat nomenats tutors.

¹⁷² García Herrero, María del Carmen (2006a), p. 485.

¹⁷³ AHPB, Joan Eiximenis, 29/58, f. 147r. (1389 gener 4).

¹⁷⁴ AHPB, Francesc de Lavernosa, 23/35, f. 10r.-11r. (1356 octubre 5).

No obstant això, és curiós que, en els casos que hem documentat en què s'acusa a la tutora de no tenir cura dels infants ni alimentar-los convenientment, es tracti d'àvies tutores que, al mateix temps, eren vídues. En efecte, aquests dos darrers exemples mostren dues àvies tutores que no exerciren adequadament la seva responsabilitat envers els seus néts, però cal assenyalar que es tracta de dos casos excepcionals, ja que la majoria compliren amb les seves obligacions com a tutores i defensaren els interessos dels infants. És a dir que exerciren el seu paper d'àvies, tal com s'esperava d'elles.¹⁷⁵

4.8.1. La vídua no tutora

Tot i que la majoria de mares eren nomenades tutores dels seus fills i filles, ja fossin soles o bé compartint la tutoria amb algun familiar o amic, un 44,1% no eren escollides per exercir aquesta responsabilitat. En aquesta qüestió també s'estableixen diferències entre els testadors urbans i rurals. Malgrat que les dades per a l'àmbit urbà són més representatives que no pas les d'àmbit rural, podem afirmar que les mares de la ciutat tenien més opcions de ser nomenades tutores que no pas les mares de la ruralia. Així, mentre el 61,5% dels testadors de la ciutat que hem estudiat triaren les seves mullers com a tutores, només un testador de la ruralia, d'un total de sis, concedí la tutoria a la seva muller. Aquesta situació, és a dir, que la mare no fos nomenada com a tutora, era sovint motiu de conflicte entre la vídua i el tutor o tutora dels infants, perquè els interessos d'uns i altres no sempre coincidien.

Un dels temes que solia enfrontar la mare i el tutor solia ser l'administració dels béns d'aquests. En aquest sentit, volem fer menció especial del cas d'Antonieta, vídua de Berenguer de Vilalta, la qual va haver d'emprendre diverses accions per fer valer els drets del seu fill Franciscó i de la seva filla Claret davant del tutor

¹⁷⁵ Exemples d'àvies vídues que exerceixen la tutoria dels seus nets es poden trobar en els documents següents: ACVD, 4-7-09 (A-8) (1352 setembre 19); ACVD, 1-17-09 (B-3) (1353 abril 23); ACVD, 1-24-03 (B-5) (1353 desembre 9); ACVD, 1-24-04 (B-5) (1353 desembre 9).

dels infants, Francesc de Castelló.¹⁷⁶ El tutor havia decidit iniciar la venda dels béns dels menors, hereus del seu pare, però Antonieta s'oposà enèrgicament a tals despropòsits, ja que veia perillar el futur del seu fill i de la seva filla amb aquelles vendes. Va haver d'enfrontar-se tant al tutor com a les nombroses persones que havien comprat les propietats. Ja hem assenyalat que, per alienar qualsevol propietat, els tutors necessitaven una autorització judicial prèvia, per la qual cosa Francesc de Castelló havia acudit al veguer perquè li fos concedida la llicència per vendre certs béns immobles de Franciscó i Claretà. El jutge es pronuncià a favor del tutor, però Antonieta va recórrer la sentència per evitar que fos liquidada part de l'herència del seu fill i de la seva filla, hereus universals del seu pare.¹⁷⁷

Entretant, Antonieta presentà requeriments a totes aquelles persones que havien fet tractes amb el tutor per fer-se amb alguna de les propietats. La llista de béns era llarga: una torre i diverses terres situades a l'horta de Sant Pau del Camp, dues cases al carrer dels Flassaders i una altra situada al carrer de la Blanqueria, a més d'un cens de dos morabatins. Entenem que la vídua s'oposés a la venda de tots aquests béns, ja que representava una disminució important de l'herència que havien de rebre Franciscó i Claretà en arribar a la majoria d'edat. El darrer pas que coneixem que va fer Antonieta va ser un requeriment que va presentar al mateix veguer, Francesc de Togores, per tal que es prohibís a Francesc de Castelló vendre, alienar o dividir cap dels béns dels dits infants, mentre no es resolgués l'apel·lació de la sentència dictada per Jaume Llena que havia presentat la vídua.¹⁷⁸

Una altra qüestió que podia ser font de disputes era el fet que la vídua fos usufructuària dels béns del seu difunt marit, de manera que el tutor havia de tenir-la en compte a l'hora d'administrar l'herència dels menors. L'exemple següent

¹⁷⁶ AHPB, Francesc de Lavernosa, 23/35, f. 18r.-20r. (1356 novembre 29); AHPB, Francesc de Lavernosa, 23/35, f. 24v.-26v. (1356 desembre 17 – 1357 gener 16); AHPB, Francesc de Lavernosa, 23/35, f. 30r.-30v. (1357 gener 3 – 5); AHPB, Francesc de Lavernosa, 23/35, f. 31r.-31v. (1357 gener 3); AHPB, Francesc de Lavernosa, 23/35, f. 31v.-32v. (1357 gener 3); AHPB, Francesc de Lavernosa, 23/35, f. 32v.-33r. (1357 gener 5); AHPB, Francesc de Lavernosa, 23/35, f. 33v. (1357 gener 5); AHPB, Francesc de Lavernosa, 23/35, f. 33v.-34 v. (1357 gener 5); AHPB, Francesc de Lavernosa, 23/35, f. 34v.-35v. (1357 gener 7); AHPB, Francesc de Lavernosa, 23/35, f. 36v.-38r. (1357 gener 11 – 18).

¹⁷⁷ AHPB, Francesc de Lavernosa, 23/35, f. 18r.-20r. (1356 novembre 29).

¹⁷⁸ AHPB, Francesc de Lavernosa, 23/35, f. 36v.-38r. (1357 gener 11 – 18).

ens mostra com una sentència arbitral de l'any 1385 va servir per intermediar entre el tutor dels fills de Brunissèn i del difunt Simó de Picanyes i la mateixa Brunissèn en relació a una clàusula final del testament del seu marit.¹⁷⁹ Aquesta clàusula establí que la vídua podia continuar vivint, juntament amb els seus fills, a la casa del carrer de la Bòria de Barcelona, alimentar-se dels béns del marit i rebre una pensió anual de 40 lliures, sempre que es mantingués casta i sense marit i durant l'edat pupil·lar dels seus fills. L'àrbitre elegit en el compromís firmat per les dues parts, a la seva sentència, manava que es complís la darrera voluntat del testador. I hi afegia un altre punt, segons el qual l'obrador de la casa quedaria a ús de la vídua que podria llogar-lo, si volia, o continuar exercint-hi l'ofici de draperia.¹⁸⁰

La sentència arbitral també dictaminava que el preu dels béns, valorats en 125 lliures que la vídua havia comprat en l'encant dels béns del difunt, que havia ordenat el tutor, havia de restar-se del dot aportat per Brunissèn al matrimoni, per la qual cosa ella estava obligada a fer-ne època al tutor. La vídua podia demanar la resta del dot, juntament amb el llegat de 50 lliures, un cop els seus fills abandonessin l'edat pupil·lar. Si la vídua es mantenia dins de les condicions que establí l'àrbitre, podria tenir, a més, una esclava al seu servei.

L'àrbitre també es va pronunciar sobre els béns que es quedarien a la casa per a ús de la vídua, els seus fills i l'esclava: tres llits amb tot el seu parament, dues taules de menjar amb sis bancs, cinc tovalles, sis tovallons, sis tovalloles, dos cofres o dues caixes, quatre o cinc recolzadors, estores, un o dos arquibancs, una olla de coure i la resta d'estris de la cuina, a coneixement del tutor i de la vídua. En quant als béns mobles restants, l'àrbitre ordenava que fossin venuts, per tal de poder invertir, en profit dels pupils, les sumes obtingudes en la venda.

Aquests són els objectes que un àrbitre considerava suficients perquè aquesta viuda i els seus fills poguessin prosseguir amb la seva existència. La llei deia que la vídua havia de continuar vivint d'acord amb la seva posició social, és a dir, de

¹⁷⁹ En cap moment del document es fa referència al nom del tutor. AHPB, Joan Eiximenis, 29/58, f. 34v.-35v. [entre 1385 setembre 8 i 1385 setembre 20].

¹⁸⁰ Vegeu també sobre aquesta vídua l'apartat 6.1.2 de la tercera part.

la mateixa manera que ho havia fet estant en vida el seu marit, però veiem que sovint no era així. En aquest cas, i pel que sabem, el tutor ja havia venut part dels béns del marit en un encant. Brunissèn, per la seva banda, havia intentat recuperar-ne uns quants invertint en aquesta compra part del seu dot. Però és que, a més, l'àrbitre havia ordenat que es venguessin la resta de béns que no es destinessin per a l'ús de la vídua i els seus fills. També es constata que es condicionava la vídua a mantenir-se casta i sense marit per tal de poder continuar gaudint, en certa manera, de les mateixes prerrogatives que tenia estant en vida el seu marit. Per sort, a més de la pensió anual que li havia assignat el seu marit, Brunissèn podria obtenir ingressos de l'obrador, ja fos continuant-hi exercint la draperia o bé posant-lo a lloguer.

Malgrat les condicions que s'exigien a la vídua per poder continuar vivint a la llar conjugal, Brunissèn seguia al costat dels seus fills, tot i no ser-ne la tutora. Aquest cas no és excepcional, ja que tal com hem assenyalat en el punt anterior quan fèiem referència als conflictes sobre la manutenció dels infants, hi havia mares no tutores que es feien càrrec dels seus fills i filles, raó per la qual reclamaven els diners per tenir-ne cura.

Sens dubte, el fet que la vídua no fos designada com a tutora, no significava que s'hagués de separar dels seus fills. Astruga, vídua de Guillem Bou, acordà amb el tutor de la seva filla Joaneta que ella podria viure a la casa que havia estat del seu difunt marit durant els dotze anys següents a la mort d'aquest, és a dir, fins que la seva filla arribés a la majoria d'edat. A més, s'establia que rebria les robes i ornamentals que el testador li havia deixat en el seu testament, després d'haver fet una relació de tots els béns del difunt.¹⁸¹ Però, arribada la majoria d'edat la nena, ens preguntem què seria de la mare. En un altre exemple, Isabel, vídua del bainer Copini Llamant, rebia diners del tutor per alimentar la seva filla i per proveir-se ella mateixa, que estava embarassada.¹⁸² Fins i tot, documentem el cas de Constança, vídua de Bonanat de Coll, que tot i haver recuperat el dot i no ser

¹⁸¹ AHPB, Berenguer Ermengol, 34/5, f. 147v.-148v. (1373 novembre 5).

¹⁸² Isabel tingué una filla pòstuma del seu difunt marit. Poc temps després, passat l'any de plor, es tornà a casar amb un flamenc. AHPB, Vicenç Bofill, 125/7, f. 4r. (1440 març 3).

tutora dels seus fills, podia continuar vivint a la llar conjugal al costat d'aquests.¹⁸³

Molts tutors entenien que els infants no estarien amb ningú millor que amb la seva mare, tot i que la llei no ho establí així. És evident, doncs, que la realitat sovint anava més enllà del que establí la llei i del que decidien alguns pares, de manera que el sentit comú de la gent solia imperar per sobre aquests criteris en triar les mares com a la millor opció per fer-se càrrec dels fills i filles menors d'edat.

4.8.3. La vídua-mare i les segones núpcies

La llei establí que les mares designades com a tutores no podien continuar exercint la tutoria de llurs fills i filles en el moment en què contreïen un nou matrimoni.¹⁸⁴ Hem fet referència en el capítol anterior al cas de Simoneta, vídua de Francesc de Busquets.¹⁸⁵ Aquest exemple mostra com la vídua es va veure obligada a renunciar a la tutoria de la seva filla Joaneta per poder tornar-se a casar, raó per la qual el gener de 1357 va presentar un requeriment al veguer de Barcelona per tal que aquest declarés com a únic tutor de la nena a Ponç de Busquets, l'altre tutor testamentari de Joaneta. Simoneta també reclamava que se li restituïssin el dot i l'esponsalici, com a condició per acabar de liquidar els comptes de la dita tutoria, de manera que Simoneta retenia, per raó del seu dot i esponsalici, la quantitat de 14.000 sous dels béns de la seva filla. El dia 21 de gener de 1357, el jutge va pronunciar la seva sentència, per la qual ratificava Ponç de Busquets com a únic tutor de Joaneta i al mateix temps dictava una sèrie de disposicions per tal de resoldre les diferències entre tots dos.

¹⁸³ AHPB, Francesc de Laderosa, 23/15, f. 44v.-46v. (1364 juny 28).

¹⁸⁴ Vegeu l'apartat 1.2.8.1 de la primera part. A Florència, si la mare o l'àvia es casaven en segones núpcies o realitzaven altres noces successives, també s'havien de postular com a tutores. Guglielmi, Nilda (1988), p. 167.

¹⁸⁵ AHPB, Francesc de Laderosa, 23/35, f. 40r.-46v. (1357 gener 11 – 21). Vegeu l'apartat 3.3.1. d'aquesta segona part.

Christiane Klapisch-Zuber utilitzà el concepte *mares cruels* per designar les vídues florentines del segle XV que abandonaven els seus fills petits, emportant-se el dot per contreure segones núpcies. En contraposició, l'autora situava les *mares bones*, és a dir, aquelles vídues que refusaven tornar-se a casar i es lliuraven a l'educació dels seus fills i filles amb fermesa i disciplina.¹⁸⁶ És difícil valorar aquests casos en un marc en què la maternitat era menystinguda. És cert que Simoneta renuncià a la tutoria de la seva filla, però, tampoc podem dir que l'abandonés ni que se'n desentengués. Simplement la llei l'obligava a declinar qualsevol responsabilitat tutorial pel sol fet de contraure un nou matrimoni. Probablement Christiane Klapisch-Zuber inclouria Simoneta entre les *mares cruels*. Se'm fa massa difícil, però, utilitzar aquest tipus de nomenclatura sense poder apreciar totes les circumstàncies i casuístiques, a més del que obligava la llei, que van influir en la decisió de Simoneta, així com la d'altres dones que es van trobar en la seva mateixa situació. I amb tot, la documentació evidencia una altra realitat: unes segones núpcies de la mare no eren sinònim d'abandonament dels fills i filles.

Hem fet referència anteriorment al cas de Ferrer d'Estany, la muller del qual estava embarassada en el moment en què ell va testar. Ferrer d'Estany determinà que si la seva muller Franciscona decidia contreure segones núpcies que el germà del testador, Bernat d'Estany, al mateix temps hereu universal, o el fill d'aquest, Bernardó d'Estany, es fessin càrrec de l'infant, si aquests es trobaven a Barcelona. Però en el cas que cap dels dos residís a la ciutat, pregava a Franciscona que en tingués cura, per la qual cosa manava als marmessors que fessin provisió a la seva muller perquè pogués mantenir-lo.¹⁸⁷ Per tant, Ferrer d'Estany, tot i ser conscient d'allò que estipulava la llei, preferia que fos la mare del seu fill qui se'n fes càrrec, malgrat que pogués contraure un segon matrimoni. Certament, aquest no és l'únic cas, ja que la documentació ens aporta nombrosos exemples que permeten afirmar, tal com hem fet anteriorment, que algunes mares, tot i no ser

¹⁸⁶ Klapisch-Zuber, Christiane (1985), p. 128-129.

¹⁸⁷ AHPB, Guillem de Santilari, 20/12, f. 24v.-27v. (1371 desembre 26). Vegeu la taula de testaments d'homes casats.

tutores dels seus fills i filles, es quedaven amb els infants en el moment de contreure noves núpcies.

Aquesta circumstància es podia contemplar en els capítols matrimonials entre la vídua i el seu segon marit, de manera que s'assegurava contractualment que el fill d'un altre pare conviuria amb ella i el seu nou marit. En aquests casos, l'alimentació dels infants tant podia anar a càrrec dels béns del segon marit com dels béns del pare dels infants.¹⁸⁸ En els capítols matrimonials signats entre el camperol Bartomeu Cardiler i Caterina, vídua de Pere Alegret, també s'acordà el matrimoni entre Francesc, fill de la dita Caterina, i la filla de l'esmentat Bartomeu. Tanmateix, Caterina va posar com a condició a la firma del document que Bartomeu no pogués, sota cap concepte, maltractar als fills del seu primer matrimoni que anirien a viure amb la nova parella. La viuda s'erigia d'aquesta manera com a defensora dels seus fills davant del seu futur marit, no sabem si era perquè coneixia el caràcter violent d'aquest o bé com a mesura de precaució per evitar futurs conflictes.¹⁸⁹

En efecte, l'existència de fills i filles d'un primer matrimoni podia ser motiu de conflicte en una nova relació. Volem fer referència a l'exemple de Margarida, vídua en primeres núpcies de Pere Narbonès i casada en segones núpcies amb Pere de Caulelles.¹⁹⁰ Fou precisament l'esmentat Pere de Caulelles qui va presentar un requeriment a la seva muller per tal de reclamar-li el dot que s'havia compromès a aportar al matrimoni, però sobretot per fer-li saber que havia de treure immediatament de casa seva els quatre fills nascuts del seu primer matrimoni. Però Margarida es va negar a escoltar les paraules de l'escrivent que havia de llegir-li el requeriment. Es va allunyar de la presència de l'escrivà i dels dos testimonis i va pujar l'escala de casa seva per no haver d'escoltar el requeriment. Finalment, l'escrivent va llegir l'escrit, mentre Margarida, des de

¹⁸⁸ Exemples de capítols matrimonials en què la vídua inclou una clàusula en què es contempla que els seus fills o filles aniran a viure amb la nova parella: AHPB, Bernat Bastat, 178/14, sense foliar (1453 gener 1). Document citat per Soldani, Maria Elisa (2006).

¹⁸⁹ APSCL, Capítols matrimonials, vol.1, 1400-1599, doc. núm. 10 (1466 abril 10). Agraïxo a Jaume Vendrell Condeminas que m'hagi facilitat aquest document.

¹⁹⁰ AHPB, Francesc de Ladernosa, 23/35, f. 192r.-193r. (1358 maig 23).

l'escala estant, cridava: *Grada era com la farine la carta, grada era com la farine la carta.*

Entenem que amb aquesta frase volia fer saber al seu marit el poc valor que conferia al requeriment. Segurament no era la primera vegada que escoltava la demanda del seu marit. Pere de Caulelles es queixava que els nens vivien a casa seva i a compte seu, fet que suposava una càrrega excessiva per a la seva economia. Per això recordava a Margarida que els seus fills tenien un tutor, Guillem Moià, l'obligació del qual era ocupar-se'n. La situació entre aquest matrimoni havia de ser realment desesperada per haver de recórrer a un notari que intervingués en la decisió del marit de fer fora de casa a quatre infants, per tal que fossin mantinguts per una altra persona. Lamentablement, com en molts altres casos, tampoc sabem com va acabar aquesta història, però és cert que aquest document és una mostra ben clara d'una mare que es negava a separar-se dels seus fills i lliurar-los al seu tutor.

En definitiva, podem afirmar que els fills i filles d'un primer matrimoni solien anar a viure amb les seves mares i, malgrat els possibles conflictes, acabaven essent acollits a la nova llar. I, fins i tot, algunes d'elles continuaven exercint la tutoria dels seus fills i filles. Mostra d'això és el cas d'Elisenda que no hagué de renunciar a la tutoria de la seva filla Francesca després d'haver-se tornat a casar.¹⁹¹ Desconeixem quin paper jugarien els parents de la branca paterna dels infants, tot i que no seria massa agosarat afirmar que, d'alguna manera, exercirien algun tipus de supervisió, especialment els més afins.

4.8.4. El futur de les filles i els fills

Les dificultats d'algunes mares vídues per fer-se càrrec dels seus fills era ben patent, sobretot en les classes més desafavorides. És per aquesta raó que algunes d'elles optaven per col·locar els seus fills i filles com a aprenents,¹⁹² per tal que es

¹⁹¹ AHCB, Arxiu del veguer, I.1, f. 4v.-5v. (1357 març 18).

¹⁹² Per exemple, AHPB, Jaume Just, 40/1, f. 96r. (1387 novembre 26).

formessin en un ofici, o com a serventes¹⁹³ i rebessin aliments, vestits i calçat. Les mares casades en segones núpcies podien signar, juntament amb el seu segon marit, els contractes d'aprenentatge i treball per als fills nascuts del primer matrimoni.¹⁹⁴ Aquesta opció permetia a la mare assegurar als seus fills la casa i l'aliment durant el temps d'aprenentatge, de manera que aquest tipus de contractes els servien per col·locar els fills i les filles que no podien alimentar.¹⁹⁵ Però, al mateix temps, aquesta era també una forma de donar als infants més pobres un cert tipus d'aprenentatge i possiblement també una forma d'ascens social.¹⁹⁶ A més, en el cas de les nenes, que majoritàriament eren contractades com a serventes, més que no pas com a aprenentes, el salari que rebrien al final dels anys treballats ajudaria a constituir el seu dot.¹⁹⁷

Certament, hem de tenir en compte que, en determinades ocasions, la decisió de col·locar els infants a casa d'una altra persona es basava en paràmetres educatius, que prevalien per sobre d'altres criteris, com les qüestions econòmiques. Rafaela, vídua del cirurgià Antoni Vengut, acordà amb la seva cunyada Caterina, vídua de Joan Vengut, pare de draps de llana, que el seu fill Joan viuria amb la dita Caterina durant dos anys perquè fos instruit, ja que la tia es comprometia a pagar un mestre perquè ensenyés al nen de lletra. A canvi, Rafaela donaria a Caterina 36 lliures per tot aquest temps en què el petit Joan estaria amb ella.¹⁹⁸ Per tant, en aquest cas, era la mare qui costejava l'aprenentatge del seu fill, de manera que aquest contracte no significava per a la viuda una boca menys a alimentar, però sí la voluntat d'oferir un millor futur per al seu fill. D'altra banda, cal destacar la cooperació entre les cunyades en l'educació del nen.

¹⁹³ Per exemple, ACVD, 1-31-32 (C-7) (1415 setembre 3).

¹⁹⁴ Vegeu, en aquest sentit, AHPB, Antoni Palomeres, 207/4, sense foliar (1461 abril 18) i AHPB, Jaume Vilar, 245/17, sense foliar (1498 novembre 22). Documents citats per Hernando Delgado, Josep (2005), p. 975-976 i 983, respectivament.

¹⁹⁵ Bonnassie, Pierre (1975), p. 82.

¹⁹⁶ Vassberg, David E. (1994), p. 184.

¹⁹⁷ Aquest mitjà de contractació, que pot semblar proteccionista per a les nenes pobres, és, segons Cristina Segura, un sistema d'explotació d'aquestes nenes i una forma d'obtenir fàcils plusvàlues. Segura Graiño, Cristina (2005), p. 527.

¹⁹⁸ AHPB, Francesc Terrassa, 174/6, sense foliar (1453 octubre 18). Document citat per Hernando Delgado, Josep (2005), p. 970.

L'any 1394, Guillemoneta fou posada per la seva mare vídua, amb el permís dels tutors, com a aprenenta amb Eulàlia, costurera, muller de Pere Rastallada. La nena, que tenia vuit anys, havia d'estar-se a casa de la mestressa per aprendre l'ofici i servir-la durant vuit anys. Durant els primers anys, en els quals la col·laboració de l'aprenenta seria poca i essencialment rebria l'aprenentatge mentre col·laboraria en les tasques de la llar o de l'obrador, la mestressa es comprometia només a alimentar-la, mentre que la mare o els tutors s'ocuparien de vestir-la. No seria fins als darrers tres anys que la mestressa la vestiria.¹⁹⁹

Tot i que aquesta forma d'assegurar la subsistència dels infants era del tot generalitzada, això no vol dir que la separació entre mares i fills no fos traumàtica. Les mares, almenys, deuriem procurar que l'elecció de la família que els havia d'acollir fos el màxim d'idònia i que, si s'esqueia, que poguessin rebre una formació professional o, fins i tot, lletrada. La qüestió és saber si el futur d'aquests nens i nenes hagués estat diferent si la mort del seu pare no hagués trencat la seva família. En aquest sentit, María del Carmen García Herrero considera que possiblement aquesta circumstància només incidiria en el fet que l'entrada al món laboral seria més precoç.²⁰⁰

L'anàlisi dels contractes d'aprenentatge estudiats per Josep Hernando ens permet aprofundir en aquesta qüestió.²⁰¹ És a dir, comparant les edats dels infants, tant si eren orfes de pare com no, arribem a la conclusió que el fet que la mare fos vídua no influïa en què el nen accedís al món del treball abans que altres nens que tinguessin el pare viu. La majoria d'aquests nens es trobaven entre els 11 i els 13 anys, a excepció de Narcís Ambert que tenia 4 anys en el moment en què la seva mare Joana, vídua del carreter Joan Ambert i casada en segones núpcies amb el pescador Pere Fàbregues, el lliurà als esposos Antoni Dimitre, calafat, i Joana, perquè durant 25 anys visqués amb ells i els servís. En aquest cas, el fet de col·locar el fill en una edat tan primerenca sí que devia respondre a una qüestió de supervivència, ja que les economies d'un carreter o d'un pescador eren minses. Probablement, aquesta seria l'única opció per a la mare per garantir al seu fill

¹⁹⁹ AHPB, Jaume Trilla, 53/4, f. 66v. (1394 desembre 11).

²⁰⁰ García Herrero, María del Carmen (2006a), 448-449.

²⁰¹ Hernando Delgado, Josep (2005).

l'aliment, el vestit i el calçat, així com també l'aprenentatge d'un ofici, a més de la integració en una nova família en un règim d'acolliment molt perllongat.²⁰²

Una solució més dràstica per a les mares vídues que no es podien fer càrrec dels seus fills petits, especialment en el cas que fossin massa petits per col·locar-los com a aprenents o serventes, era deixar-los en un hospici. Es tracta bàsicament de vídues que no tenien prou mitjans per guanyar-se la vida ni tampoc tenien el suport social necessari per educar-los. En l'estudi realitzat per Margarida González i Teresa Vinyoles sobre els infants de l'hospital de la Santa Creu de Barcelona, s'evidencia el cas de dues vídues que deixaren els seus fills davant de la porta d'aquest hospital. En el primer cas, es tracta d'una dona procedent de Cardona que assegurava que no tenia amics que la poguessin ajudar a mantenir la seva filla Joaneta, que aleshores tenia un mes d'edat. La nena morí pocs mesos després. L'altra vídua era de Barcelona, la qual, després de vendre la roba de casa seva, va deixar el seu fill Joan d'un any a l'hospital i va marxar de la ciutat. Dos mesos després va tornar a recollir el nen. El dolor que devia patir aquesta dona devia ser massa gran per continuar separada del seu fill. Probablement, devia considerar que, tot i les dificultats econòmiques a les quals devia estar sotmesa, aquest no era un motiu suficient per separar-se de l'infant.²⁰³

Una altra qüestió relacionada amb el futur dels infants era el matrimoni. La vídua tenia el dret d'elegir el marit de les seves filles o la muller dels seus fills, és a dir, li pertocava a ella decidir amb qui es casarien els seus fills, encara que aquesta decisió havia de comptar amb l'aprovació d'un consell de família.²⁰⁴ A vegades, però, aquest dret no era sempre reconegut, com ara en el cas de Francesca, vídua de Pere de Tornamira, la qual casà la seva filla Margarida sense obtenir el consentiment dels membres de la línia paterna. Aquests, per la seva banda,

²⁰² AHPB, Bernat Montserrat, 159/35, f. 12v.-13r. (1461 gener 22). Document citat per Hernando Delgado, Josep (2005), p. 975.

²⁰³ Vinyoles Vidal, Teresa; González i Beltinski, Margarida (1981-1982), p. 219. Philip Gavitt cita diversos exemples de vídues que es veieren obligades a abandonar els seus fills o filles a l'hospital dels Innocents de Florència. Destaco el cas de Mona Appolonia di Deo di Martino, la qual, davant la impossibilitat d'alimentar els seus cinc fills, l'any 1468 deixà el seu fill acabat de néixer a l'hospital per poder-se llogar com a dida. En la nota que acompanyava l'infant, la vídua assegurava que tornaria a recollir-lo tan aviat com pogués. Gavitt, Philip (1994), p. 78-82.

²⁰⁴ Vinyoles Vidal, Teresa (1985), p. 76-77.

reclamaren a Pere III el Cerimoniós l'anul·lació del matrimoni. El rei, però, donà per vàlid el casament proposat per Francesca.²⁰⁵

En efecte, l'aprovació de la mare vídua era imprescindible per a la concertació d'un matrimoni per als seus fills. Així, el rei Ferran d'Antequera, ratificant constitucions anteriors, en les corts de 1413 celebrades a Barcelona, va prohibir la celebració d'esposalles o matrimonis d'amagat o que no comptessin amb el consentiment del pare de la núvia. En el cas que aquest no visqués, era necessari el consentiment de l'avi patern i de la mare d'ella, és a dir, de la vídua. Si no hi hagués mare o avi, en aquest cas caldria el consentiment del tutor i/o els parents de la dita noia.²⁰⁶

Pere Galceran de Cruïlles va atorgar a la seva muller Brígida la facultat de decidir sobre el matrimoni del seu fillastre, hereu universal del seu pare, de manera que, si el noi no respectava la voluntat de la vídua, quedaria desheretat. El noble afegia en el seu testament que el fill havia d'honrar i témer la madrastra, talment com si ell fos viu.²⁰⁷ Per contra, Avinent Cugullada, habitant de Càller, va haver de recórrer al seu cunyat Gabriel Cugullada per tal de casar bé les seves filles. La condició que establia el seu cunyat per tal d'acollir-les a la seva casa de Sant Boi de Llobregat era que la mare havia de tornar de Sardenya juntament amb les seves filles, una de les quals ja havia estat promesa amb un mercader barceloní de divuit anys.²⁰⁸

La celebració d'un matrimoni implicava també una despesa econòmica que la vídua havia d'assumir. En el cas de tenir filles, havia de reunir els diners suficients per tal de fer efectiu el dot.²⁰⁹ L'única solució per a moltes d'elles era

²⁰⁵ ACA, Reg. 1259, f. 4r-4v. Document citat per Vinyoles Vidal, Teresa (1974).

²⁰⁶ CYADC, Vol. 1, Lib. 5, Tit. 1, Const. III.

²⁰⁷ AHPB, Antoni Vinyes, 154/112, f. 60v. Document citat per Casamitjana i Vilaseca, Jaume (2004), p. 123-124.

²⁰⁸ *Epistolari*, p.70-72. Document citat per Vinyoles Vidal, Teresa; Comas Via, Mireia (2005), p. 1761.

²⁰⁹ Per exemple, Sibil·la, vídua d'Arnau Ferrer, va fer insolutumdació de tres censals morts per tal de poder satisfer el dot de la seva filla Donada al seu gendre. AHCB, Notarial II.1, plec 1400-1429 (1413 juliol 4). Vegeu també, AHPB, Berenguer Ermengol, 34/5, f. 75v. (1373 agost 2); AHPB, Joan Nadal, 54/28, f. 21r.-22r. (1391 març 29); AHPB, Pere Granyana, 56/21, f. 80v. (1421 febrer 8).

endeutar-se, ja fos demanant préstecs, ja fos venent censals morts.²¹⁰ Per contra, en el cas d'haver de casar un noi, les vídues solien fer donació del seu dot i augment al fill, que era al mateix temps hereu universal del seu pare. Entenem que el dot i l'augment, que la vídua no havia demanat que li fossin restituïts, estaven integrats en el patrimoni que havia rebut el fill, de manera que en el moment en què el fill celebrava les seves noces es formalitzava la donació.

Andreua, vídua del cavallar Joan Eimeric, governador del regne de Mallorca, amb motiu dels capítols matrimonials del seu fill Joan Berenguer amb Sallida, li va fer donació del dot, juntament amb l'escreix i tots els drets, llegats i l'usdefruit que el seu marit havia disposat en el seu testament. Per aquest motiu li va lliurar diversos castells en franc alou i en feu.²¹¹ Diferent és el cas de Guillemona, vídua de Pere Andreu, la qual va fer donació de tots els seus béns mobles i immobles al seu fill Llorenç pels molts serveis que havia rebut d'ell, ja que la seva intenció era millorar el dot de la seva jove, anomenada Maria.²¹² Aquest exemple ens permet mostrar les bones relacions que podien existir entre sogra, en aquest cas vídua, i nora, malgrat que fins ara hem posat més de relleu les males relacions més que no pas les bones. A vegades, pel fet de destacar l'excepcionalitat d'alguns casos, deixem de banda allò que realment succeïa de forma generalitzada, ja que sol passar més desapercbut en la documentació.

4.9. Conclusions

L'estudi de testaments d'homes casats ens ha permès conèixer de quina manera les darreres voluntats dels marits vers les seves mullers podien afectar les condicions de vida durant la viduïtat d'aquestes dones. En primer lloc, cal assenyalar que existeixen diferències entre les disposicions testamentàries dels homes casats que tenien la seva residència a la ciutat de Barcelona i les dels marits

²¹⁰ ACVD, 1-30-40 (E-6) (1368 setembre 1); ACVD, 1-77-27 (B-6) (1400 octubre 22); ACVD, 19-10-08 (B-2) (1403 gener 15).

²¹¹ AHCB, Notarial II.1, plec 1430-1449 (1439 febrer 25). El mateix va fer Constança, vídua de Jaume de Vallseca al seu fill Joan Berenguer. ACVD, 1-62-29 (A-1) (1458 juliol 8).

²¹² AHPB, Arnau Piquer, 50/3, f. 3r.-4r. Document citat per Vinyoles Vidal, Teresa (1976b), p. 112.

que procedien d'un entorn rural. Així, podem afirmar que el testament d'homes casats habitants de la ciutat donava més protagonisme a les seves mullers, ja que els confiaven, en major grau respecte a les de la ruralia, la marmessoria i la tutoria dels fills i filles.

Tanmateix, i des d'un punt de vista més global, podem dir que, en la majoria dels testaments estudiats, la disposició dels marits era que les seves mullers quedessin en millor situació dels mínims que establí la llei, o almenys els marits procuraven que no quedessin en molt males condicions. De totes maneres, la riquesa i l'existència de fills eren factors que influïen en les darreres voluntats dels marits i, per tant, en el destí de les vídues. Podem dir que, dels testaments estudiats, només un 57% de les mullers van ser instituïdes com a usufructuàries i, d'aquestes, un 93,7% tenien fills. Malgrat tot, cal dir que, d'entre les dones que no reberen l'usdefruit, gairebé un terç tenien fills, per la qual cosa podem assegurar que no sempre es complia la correlació entre usdefruit i l'existència de fills. Per altra banda, un 12,6% dels marits nomenaren les seves mullers com a hereves universals, la majoria de les quals no tenien fills, raó per la qual la unitat de l'herència, en molts casos no gaire substancial, no perillava.

Pel que fa al factor riquesa, es pot veure que en general la classe menestral i marinera deixava proporcionalment en millors condicions la vídua que no pas els rics burgesos. Però, en tots els casos, fossin rics o pobres, existissin o no fills i filles del matrimoni, sens dubte, la major preocupació que tenien els marits al moment de testar era la de preservar l'honor de la família i evitar que es desmembrés el patrimoni familiar. Aquest fet es podia aconseguir, en part, si la vídua es mantenia casta i sense marit.

Certament, nomenar la muller com a usufructuària tenia com a finalitat última dissuadir la viuda que es tornés a casar, és a dir, que romangués en l'estat precedent al matrimoni, i, per tant, retenir els seus béns dotals en el si del patrimoni familiar. Ara bé, després d'haver pagat les despeses del funeral, satisfet els deutes i fet efectius els llegats, els diners i els béns per a la vídua usufructuària -o hereva universal, si era el cas- podien arribar a disminuir considerablement, de manera que la qualitat de vida de la vídua podia veure's afectada, ja que el

paisatge de la llar havia canviat.²¹³ Tal com afirma María del Carmen García Herrero, l'usdefruit perd tot el seu sentit, si no hi ha béns per sostenir-lo.²¹⁴

Però, tanmateix, tot i que, en general, la voluntat del marit era que la seva muller tingués una viduïtat sense gaire complicacions, hem vist que molts eren els factors que podien convertir una viduïtat plàcida en una viduïtat plena de problemes. En la major part dels casos els conflictes tenien en el seu origen la defensa del dot i l'esponsalici. Malgrat que la llei les emparava, no sempre era tan fàcil que es respectessin els seus drets, en especial el dret de la *tenuta*. La restitució del dot era un dels aspectes que més enfrontaments ocasionava no només entre la vídua i els hereus del seu difunt marit, sinó fins i tot un cop morta, ja que els hereus de la vídua tenien l'obligació de recuperar allò que els pertanyia.

Una altra qüestió que intervenia de manera determinant en l'esdevenidor de les vídues era l'existència de fills i filles, especialment si eren menors d'edat. Tot i així, només un 55,9% dels homes casats que deixaven fills menors elegien les seves mullers perquè exercissin la tutoria d'aquests. El fet de no ser designades com a tutores no implicava que les vídues es desentenguessin dels infants, ja que en moltes ocasions els menors d'edat continuaven vivint amb les seves mares. Aquesta circumstància es podia produir, fins i tot, si les mares es tornaven a casar, malgrat que la llei les obligava a renunciar-hi.

En definitiva, podem dir que la majoria d'homes casats planificaren, en la mesura de les possibilitats de cadascun, una viduïtat confortable per a les seves mullers, però també per als seus fills i filles. Les disposicions testamentàries a favor de la muller estaven encaminades a evitar la reclamació del dot i l'escreix per les dificultats i conflictes que comportava desprendre'ls de l'herència marital a la qual estaven incorporats. Molts d'ells eren conscients que la demanda podia fer trontollar l'estabilitat del patrimoni i també les relacions amb els hereus. Tanmateix i malgrat les precaucions que poguessin prendre els marits en els seus

²¹³ Aquesta fou la circumstància en què es trobà Clara, vídua de Guillem Barenys, ja que després de la mort del seu marit es vengueren tots els béns mobles de la llar per tal de poder satisfer els llegats testamentaris. Només es conservà allò que es trobava a la cambra que el difunt havia deixat a la seva muller, la qual encara el sobrevisqué durant tretze anys. Vinyoles Vidal, Teresa (2003b), p.130.

²¹⁴ García Herrero, María del Carmen (2006a), p. 446.

testaments, la realitat és que els conflictes entre vídues, marmessors i hereus se succeïen més enllà de les seves morts.

5. Vídua pobra i miserable persona

Les vídues eren incloses dins de la categoria de les persones miserables que necessitaven especial protecció. El dret canònic protegia les verges i les vídues consagrades a Déu amb la sanció de penes molt greus contra aquells que les “ataquessin” o les incitessin a abandonar el seu estat. La pena per a tals actes podia ser l’anatema o bé l’excomunió.¹

Igualment, les vídues es trobaven dins de la protecció de la pau i treva. Alfons I el Cast, l’any 1173, va ordenar que els clergues, els monjos, les vídues i les monges, juntament amb llurs béns, estiguessin *sots aquella matexa deffensió de pau, per nostra autoritat sien constituïts, e negú no’ls prena, ne’ls faça alguna injúria, o damnatge.*² Al seu torn, Pere I el Catòlic i Jaume I el Conqueridor van atorgar constitucions semblants per tal que les vídues poguessin rebre l’atenció especial

¹ Metz, René (1985). p. 109.

² CYADC, Vol. 2, Vol. 1, Llib. 10, Tit. 11, *De pau y treva*. Const. I.

del monarca.³ Així, els casos dels litigants més desvalguts, entre els quals també es trobaven els orfes, anaven a parar en primera instància a la cort del rei amb el propòsit de poder-los protegir.⁴ D'aquesta manera ens ho feia saber Joan I el Caçador en una carta dirigida a una vídua anomenada Margarida. Segons les seves pròpies paraules, el rei actuava d'acord amb la tradició reial de fer-se càrrec dels *negocia miserabilium personarum pupillarum et viduarum*.⁵

La raó per la qual les fonts medievals mostraven la imatge d'un personatge dèbil que havia de ser protegit es troba en el fet que les vídues vivien sense la pretesa protecció masculina. Per això es considerava que eren més vulnerables a les agressions sexuals, així com a la marginació econòmica i l'exclusió social. Tanmateix, cal tenir en compte que una cosa era la condició o estatus de vídua i una altra ben diferent era la realitat quotidiana que s'amagava darrere de cadascuna d'elles. En la mentalitat col·lectiva, en el formulisme dels documents, i malauradament moltes vegades en la realitat, aquesta consideració de la vídua genèricament com a pobra i miserable persona es va mantenir, no només durant l'Edat Mitjana, sinó més enllà en el temps.⁶

Analitzarem en aquest capítol la presència de les vídues a la ciutat de Barcelona, especialment durant la segona meitat del segle XIV, per tal de poder establir quina era la relació que establien les vídues amb la seva ciutat. La informació extreta dels fogatjaments, així com la que aporta la documentació notarial i reial, ens ha de permetre conèixer la situació econòmica en què es trobaven algunes dones medievals pel sol fet de ser vídues i establir fins a quin punt la correlació entre pobresa i viduïtat és certa. El darrer punt el dedicarem a estudiar els casos més extrems en què la viduïtat era sinònim de pobresa, però sobretot i especialment de marginació.

³ Aquestes consituacions són dels anys 1200 i 1228, respectivament. CYADC, Vol. 1, Llib. 10, Tit. 11, *De pau y treva*. Const. IV i VII.

⁴ Nilda Guglielmi considera que amb aquest tipus de protecció les lleis intentaven preveure els casos en què el grup familiar fos inexistent i, per tant, no pogués fer-se càrrec d'aquests membres. Guglielmi, Nilda (1988), p. 158.

⁵ AHPB, Ponç Amorós, 55/16, f. 86 r. (1390 novembre 19).

⁶ Vinyoles Vidal, Teresa (2003a), p. 323.

5.1. La presència de les vídues en el marc urbà

Ens hem fixat en el Quarter de la Mar per tal de veure com evolucionà la població de vídues en aquest barri de la ciutat. Amb aquesta intenció hem analitzat els fogatjaments de 1363⁷ i 1378⁸ i dos padrons de milícia, el de l'any 1389⁹ i el de l'any 1399.¹⁰ Si bé és cert que tant els fogatjaments com els padrons de milícia no són documents de caràcter demogràfic, la informació que ens aporten ens permet restituir una imatge de l'estructura socioespacial de la ciutat.¹¹ Això es deu al fet que els compiladors van incloure, en alguns casos, dades sobre l'ofici del cap de casa, la seva condició econòmica, la seva edat, la composició de la llar, etc. Així doncs, tot i que la finalitat d'aquests documents era fiscal¹² o militar¹³, i tot i les limitacions i problemes que presenten aquest tipus de font,¹⁴ no deixen de ser una bona eina per aproximar-nos a la realitat social de la ciutat. De fet, probablement aquests tipus de fonts són els únics d'aquestes característiques.

Hem triat el Quarter de la Mar, perquè és el que tenia més pes demogràfic, concretament el 30% de la població de Barcelona vivia en el quadrant sud-oriental de la ciutat.¹⁵ De fet, l'església de Santa Maria del Mar és la que tenia més feligresos de tota Barcelona.¹⁶ Per altra banda, era un espai amb una gran densitat de població, atès que aquest quarter només representava el 13% de la superfície total de la ciutat. Per totes aquestes raons, considerem que el Quarter de la Mar era

⁷ Seguim l'estudi realitzat per Riu i Riu, Manuel (2005).

⁸ AHCB, Consell de Cent, 1B.XIX-2 (1378).

⁹ AHCB, Consell de Cent, 1B.XIX-5 (1389). Aquest document ha estat transcrit i publicat: Marsá, Francisco (1977).

¹⁰ AHCB, Consell de Cent, 1B.XIX-6 (1399).

¹¹ García Espuche, Alberto; Guàrdia Bassols, Manuel (1992), p. 46.

¹² Per tant, en quedaven exclosos, per principi, tant els molts rics, és a dir, els privilegiats, com els molt pobres, és a dir, aquells que entraven a la categoria de mendicants. Tampoc hi figuraven els clergues. Feliu Montfort, Gaspar (1990), p. 30.

¹³ Indiquen les relacions d'armament que es mantenien en cada foc i els homes disponibles per formar part de les milícies.

¹⁴ Aquest tipus de font pot presentar oblits i un cert marge de frau, propi de la documentació fiscal. Tal com diu Josep Iglésies, d'ocultacions, n'hi havia, *però eren molt menys importants del que ens poguem imaginar*. Iglésies i Fort, Josep (1966), p. 160. També han parlat sobre les dificultats d'aquest tipus de fonts: Feliu Montfort, Gaspar (1990), p. 30.; García Espuche, Alberto; Guàrdia Bassols, Manuel (1992), p. 70; Cabestany i Fort, Joan F. (1969); Bertran i Roigé, Prim (1980); Pons i Guri, Josep Maria (1989).

¹⁵ Seguim l'estudi de García Espuche, Alberto; Guàrdia Bassols, Manuel (1992), p. 47 i 71.

¹⁶ Batlle, Carme; Casas Nadal, Montserrat (1980), p. 149.

el barri més representatiu de la ciutat i, per tot plegat, el que permet més generalitzacions.

Si ens fixem en les vídues que apareixen en aquesta documentació, veiem com, a primer cop d'ull, el nombre de vídues era considerable. La informació que ens aporten aquesta mena de fonts és només referent als caps de casa. Així doncs, la primera conclusió a la qual podem arribar és que les dones no solien ser caps de casa.¹⁷ Així s'entén que els focs femenins només representin el 16,7% del total de focs.

Any	Percentatge de focs femenins
1363	22,6
1378	19,4
1389	11,9
1399	12,9
Mitjana	16,7

Taula 4: Percentatge de focs femenins respecte al total de focs

Tanmateix, si ens fixem tan sols en els focs femenins, podem veure gran quantitat de dones vídues que coneixem gràcies al fet que s'especifica que són mullers d'un home difunt¹⁸ o bé perquè el seu nom va acompanyat de la qualificació de vídua. En relació als focs de dones que podríem anomenar independents o solteres, hem

¹⁷ La proporció de focs encapçalats per una dona disminuïa encara més en períodes de mortaldats, ja que, per una banda, aquestes dones podien trobar la mort a causa de les pestilències, però també perquè el número de dones sense home es reduïa, ja que hi havia més demanda de dones en el mercat matrimonial i, per tant, podien contraure matrimoni i passar a formar part d'una altra unitat familiar en què aleshores el cap de casa era un home. Així les coses, certes dones que podien estar sense casar-se en períodes d'estabilitat demogràfica acabaven reintroduint-se al mercat matrimonial. Klapisch-Zuber, Christiane (1985), p. 31.

¹⁸ De fet, en molts casos s'obvia el nom propi de la dona: *la vídua d'en Francesc Cardona, la vídua d'en Jaume Camós o la vídua d'en Munells*, etc. AHCB, Consell de Cent, 1B.XIX-2 (1378).

de dir que se solen designar o bé per un nom de lloc,¹⁹ pel nom d'un ofici²⁰ o bé s'especifica que havien estat esclaves.²¹

Així doncs, per a aquests quatre anys amb documentació disponible, els percentatges de focs de dones vídues respecte al total de veïns són els següents:

Any	Percentatge de focs de dones vídues ²²
1363	9,8
1378	13,6
1389	6,2
1399	10
Mitjana	9,9

Taula 5: Percentatge de focs de dones vídues respecte al total de focs

De totes maneres, això no vol dir que aquestes dones, que fàcilment podem identificar com a vídues, siguin les úniques vídues que foren registrades en aquests documents. Així doncs, les dones que no són anomenades en relació a un home ni s'especifica clarament que són vídues, no poden ser considerades totes com a solteres, ja que algunes porten com a sobrenom la feminització d'un nom d'home i, per tant, podria ser ben bé que fossin amistançades, casades o vídues. És per aquesta raó que només incloem en aquests percentatges les vídues que

¹⁹ *Una dona flamenca qui està en unes cases de na Ffrancescha Cathalana o una dona qui ha nom Aritadona, siciliana.* AHCB, Consell de Cent, 1B.XIX-6 (1399).

²⁰ *Na Marió, candelera o la dona na Durana, revenedora.* AHCB, Consell de Cent, 1B.XIX-6 (1399).

²¹ *La dona na Anthònia qui fo esclava d'en Ramon Boschà quòndam, corredor d'orella o na Tudora, dona miserable qui fo esclava d'en Bruniquer.* AHCB, Consell de Cent, 1B.XIX-6 (1399).

²² Per a la ciutat de Florència, les dades que aporten David Herlihy i Christiane Klapisch-Zuber fan referència a les llars formades per vídues, orfes i persones miserables. Tot i que el seu estudi inclou també orfes i persones miserables, les xifres no estan massa allunyades de la realitat barcelonina. En aquest cas, doncs, en el fogatjament de 1372 aquest grup representa el 10,7% i, en el de 1378, el 11,5%. En els fogatjaments del segle XV la xifra no difereix gaire ja que en el de 1427 la proporció de vídues, orfes i persones miserables és del 11'7% i, en el de 1470, és del 12,8%. Herlihy, David; Klapisch-Zuber, Christiane (1978), p. 213. Molt diferent és la dada que tenim per a la ciutat de Lleida, que tot i ser d'un segle posterior, tampoc la podem assimilar a les dades que aporten Herlihy i Klapisch-Zuber, ja que en el fogatjament de l'any 1491 de la capital del Segrià el percentatge dels focs de dones vídues és del 3,8%. Bertran i Roigé, Prim (1980).

realment podem assegurar que ho eren, de manera que el nombre real de vídues podria ser superior.²³

Any	Percentatge de focs de dones vídues respecte al total de focs femenins ²⁴
1363	43,3
1378	70,1
1389	52,4
1399	77,6
Mitjana	60,85

Taula 6: Percentatge de focs de dones vídues respecte al total de focs femenins

Constatem, per altra banda, que l'evolució dels focs encapçalats per vídues i, semblantment pel que fa als focs femenins, segueixen l'evolució demogràfica general. El percentatge més baix del número de vídues és el de l'any 1363. La proporció de llars encapçalades per vídues disminueix el 1389, però repunta altra vegada el 1399, encara que sense arribar als nivells de l'any 1378. Aquesta disminució s'hauria d'explicar, per una banda, pel decreixement de la població femenina respecte a la masculina i, per l'altra, pel fet que hi hauria un major nombre de vídues que deixessin de viure de forma autònoma, ja sigui tornant-se a casar, ja sigui integrant-se en una llar en què el cap de casa fos un home. Totes aquestes dades, a més, s'han de posar en relació amb el context de crisis epidèmiques cícliques que es va viure, a Barcelona i arreu, a partir de la Pesta Negra de l'any 1348.

La proporció de focs de vídues torna a créixer considerablement en el fogatge de 1516, segons l'estudi de Guardia i García Espuche, atès que representen el 20,5% del total de focs de tota la ciutat. Cal tenir en compte que aquests autors inclouen dins del grup de les vídues a les dones sense ofici, de manera que el percentatge

²³ Manuel Riu considera que, tot i que no s'especifiqui el seu viduatge, és difícil de creure que hi haguessin tants marits absents per negocis o per altres causes. Riu i Riu, Manuel (2005), p. 571.

²⁴ Si comparem aquests resultats amb els obtinguts en altres estudis constatem que, pel que fa a la ciutat de Dijon, l'any 1394 els focs de vídues representaven un 44,3% del total de focs femenins, que equivalien al 17,2% del total. Per a Dubois, es tracta d'una proporció relativament elevada i que l'hem de relacionar amb una mortalitat bastant severa dels anys immediatament precedents, però, tanmateix, resulta inferior a les dades que tenim per al Quarter de la Mar de Barcelona. Dubois, Henri (1990), p. 396-397.

concret disminuiria lleugerament, encara que no massa si ens fixem en les dades que ens aporten els fogatjaments i els padrons de milícia que hem estudiat.²⁵

Una altra qüestió seria establir la proporció del número de vídues respecte al de vidus, però les fonts que hem estudiat no ens permeten aportar cap tipus de dada en aquest sentit. I això és perquè en el cas dels homes mai s'especificava la seva condició de solter, casat o vidu. L'única xifra que podem aportar sobre aquest aspecte per a la ciutat de Barcelona procedeix d'un estudi realitzat per Jordi Günzberg sobre els testaments redactats durant la Pesta Negra.²⁶ Segons aquest autor, la viduïtat masculina representa 26% del total de la població d'homes, mentre que la femenina és del 52% entre les dones.²⁷ No obstant, els testaments no permeten extreure massa dades estadístiques sobre el tema que ens interessa.

Tornant als fogatges i tenint en compte les característiques de la informació que aporten aquests tipus de documents, hem de prendre els resultats a nivell indicatiu i l'anàlisi que en puguem realitzar tampoc pot ser del tot conclouent. Per altra banda, cal assenyalar que aquestes dades fan només referència al Quarter de la Mar. Tanmateix, comparant-ho amb la situació d'altres ciutats europees, especialment franceses i italianes, obtenim unes xifres similars, de tal manera que podríem fer extensibles els resultats que presentem per a la resta de la ciutat de Barcelona.

A més, hem de tenir present que les dades que apareixen en els fogatjaments o en els padrons de milícia serveixen per identificar la persona, com se la coneixia, per diferenciar-la de la resta de conciutadans. L'ofici, la condició de vídua o la indicació del nom del marit difunt constituïa per als coetanis una informació suficient per identificar la persona de qui es tracta, però per a nosaltres resulta una

²⁵ García Espuche, Alberto; Guàrdia Bassols, Manuel (1992), p. 58.

²⁶ Günzberg i Moll, Jordi (2002).

²⁷ Una altra aportació sobre aquest aspecte és la que fa Jaume Aurell. En el seu estudi sobre els mercaders de la ciutat de Barcelona, el qual assenyala que el número de vidus que ha pogut identificar és molt petit, ja que bona part d'aquests es tornaven a casar. Aurell Cardona, Jaume (1993-1994), p. 227. En el cas de Florència, els vidus representaven només el 4% de la població segons el *catasto* de 1427. Christiane Klapisch-Zuber assenyala que els vidus solien ser homes grans, majors de 70 anys, ja que els homes optaven generalment per tornar-se a casar malgrat ser d'edat avançada. Per contra, les vídues a partir dels 40 anys veien reduïdes, considerablement, les seves oportunitats per contreure un nou matrimoni. Klapisch-Zuber, Christiane (1985), p. 120.

informació parcial. Tampoc vol dir que totes aquestes dones fossin dones soles, tan sols se les identifica com a caps de casa. De fet, a vegades, s'indica que vivien amb els fills o filles²⁸ i, en el cas dels padrons de milícia, podem saber també si convivia amb algun altre home a casa, probablement algun fadrí, un rellogat o un aprenent, ja que aquesta mena de documentació ens informa dels homes útils per a la milícia que hi havia en cada foc.²⁹ En qualsevol cas, a partir de l'estudi dels fogatjaments i els padrons de milícia, no podem saber el número de vídues que havien anat a viure a casa d'un fill o d'una filla, perquè, quan així succeïa, el cap de família era l'home d'aquest nucli familiar. En aquests casos, la vídua solia fer donació dels seus béns, a excepció dels que es reservava per testar, per tal de contrarestar la despesa econòmica que suposava l'ingrés en aquesta nova llar.³⁰ Les circumstàncies per a algunes vídues feien del tot necessari, en paraules de Nicole Gonthier, aquest *parasitisme familiar*.³¹

Hem vist en l'apartat anterior com algunes vídues continuaven vivint en la llar conjugal, tal com havia establert el seu difunt marit, encara que n'hi havia d'altres que se'ls llegava una altra casa o bé, senzillament, d'altres es veien obligades a abandonar la llar, un cop s'acabava l'usdefruit. Una altra circumstància que podia portar a una vídua a abandonar la casa on havia viscut durant la seva vida matrimonial era la necessitat de vendre's el patrimoni per fer front als deutes o bé per la impossibilitat de satisfer els censos que gravaven l'immoble. Així doncs, era necessari per a les dones que es trobaven en aquesta situació buscar un nou habitatge. La solució passava per llogar una casa més petita, un estar o, fins i tot, una botiga o un obrador. El lloc, les dimensions i la confortabilitat dependrien, naturalment, de les possibilitats econòmiques de cada vídua.

²⁸ En alguns casos es tracta de preveres: *la dona na Dolça, muller d'en Ffrancesch Julià quòndam, mariner, e està ab ella en Johan, prevera, fill seu o la dona n'Aulàlia, muller qui fo d'en Bonanat Brot e està ab ella son fill prevera*. AHCB, Consell de Cent, 1B.XIX-6 (1399).

²⁹ *La dona na Alvira, muller qui fo del dit Nicholau de Gotzens, pot tenir a un hom*. En aquest cas, s'indica que es tracta de *Fernando, juponer, qui està en casa de la dita dona*. AHCB, Consell de Cent, 1B.XIX-6 (1399).

³⁰ A través del testament d'una dona de condició humil, vídua d'un hortelà, de finals del segle XIV, coneixem que havia anat a viure amb el seu fill i la seva muller, per tal que en tinguessin cura ja que era una dona vella i malalta. Document citat per Vinyoles Vidal, Teresa (1988b), p. 76.

³¹ Gonthier, Nicole (1978), p. 58.

Certament, en determinades illes de cases trobem major concentració de vídues. Això ens fa pensar que es tracta d'habitatges que han estat dividits en apartaments. D'aquesta manera es creaven allotjaments independents dins d'una mateixa casa que es podien llogar a altres persones, al marge de la resta d'ocupants de la casa. Així doncs, l'edifici s'organitzava amb el major nombre d'allotjaments possible.³² Caterina, vídua de Pere Vidal, mestre de cases, tenia un alberg, en una part del qual vivia ella, i la resta el llogava. Aquest alberg fou motiu d'enfrontament amb la seva neboda, Caterina, muller de l'agricultor Joan Figuera, la qual li requeria una tercera part de l'immoble. Aquesta casa havia estat del seu avi Pere Pasqual i estava obligada i hipotecada pel dot de la seva àvia Francesca. És per aquesta raó que la neboda reclamava els drets que considerava que li pertocaven com a hereva dels seus avis.³³

Aquest sistema de compartimentació dels habitatges comporta una ocupació molt densa, que és la que trobem, per altra banda, al Quarter de la Mar. Les vídues solien habitar als sectors més perifèrics d'aquest barri, especialment a la zona propera al Rec Comtal, és a dir, en la zona més pobra. Tanmateix, a les àrees centrals, que podem considerar més riques, també localitzem un número important de vídues, tant pobres com no. En aquest cas, les vídues amb un nivell econòmic inferior situades en aquests carrers més centrals del quarter vivien en cases petites, botigues o estars que podem considerar com a infrahabitatges. Així doncs, conviuen en un mateix indret realitats econòmiques extremes, que es movien des de la més gran riquesa fins a la més absoluta pobresa.³⁴

Arran del gran desori urbanístic causat per les successives mortaldats de la segona meitat del segle XIV i les revoltes del call, algunes vídues van acabar vivint –o malvivint– a les botigues i els obradors abandonats. La manca d'amo o de mestressa feia d'aquests espais una opció interessant per a les persones amb

³² Roux, Simone (1969), p. 1.210-1.211.

³³ AHPB, Joan Eiximenis, 29/59, f. 100r.-102r.(1394 maig 5 – 1396 abril 29). Un altre exemple en aquest sentit és el que aporta Manuel Riu referent a una dona casada en segones núpcies que va construir set pisos a la casa que havia estat del seu pare. La dona finançà l'obra amb els drets d'entrada que ascendien a 350 lliures, mentre que la renda anual que n'obtenia era de 252 sous. Riu i Riu, Manuel (1985), p. 1.399-1.401.

³⁴ García Espuche, Alberto; Guàrdia Bassols, Manuel (1992), p. 48 i 58.

menys recursos.³⁵ Un exemple, en aquest sentit, el trobem en el procés que va publicar ara ja fa uns anys Jaume Riera en l'obra *El cavaller i l'alcavota*. Raimundeta, vídua de l'assaonador Joan Nogués i àvia d'Úrsula, una de les nenes violades pel cavaller Arnau Albertí, vivia en l'obrador de sota la casa del dit Albertí, des de la candelera de l'any 1410. Així ho testimonià quan fou interrogada durant el procés en contra del cavaller.³⁶ En un altre procés, iniciat durant el mes de novembre de l'any 1374 a Palma de Mallorca, Sibil·la, vídua de Jaume Clapers, assegurava que escoltava tot allò que passava damunt de la botiga on ella vivia:

*[...] aquesta hoí, per molts vespres dels quals en present no ha memòria, dins de la cambra de la dita Barthomeua, com la dita cambre fos damunt la butigue on aquesta estaue, e no anauen per la cambra, o alcuna persona dins la dita cambre perlàs o escupís que aquest testes no hoís.*³⁷

Certament, els exemples que hem comentat fan referència a vídues velles i soles, tanmateix aquesta solució de viure en llocs no destinats a l'habitatge no era exclusiva de les vídues, sinó que també documentem altres dones soles com les llibertes o les estrangeres que ocupen aquests espais marginals. Es tracta, en definitiva, de dones amb pocs recursos i realment pobres.

Una altra opció per a les vídues era compartir la casa o l'habitació.³⁸ Aquesta era, naturalment, una opció més assequible que mantenir i pagar un habitatge per a una sola persona. Un exemple en aquest sentit l'aporta el document del 12 de febrer de 1369 en què Margarida, vídua de l'espaser Nadal Parellada, i Romia, vídua de Galceran Vilella, de la parròquia de Sant Julià de Palol, acordaren davant de notari que a partir d'aquell moment viurien juntes. Romia es traslladava a casa de Margarida i portava amb ella 27 lliures, entre diners i béns mobles. A més, l'hauria de servir i ajudar en tot allò que calgués. Per la seva banda, Margarida es

³⁵ Riu i Riu, Manuel (1985), p. 1.399.

³⁶ Riera i Sans, Jaume (1973), p.144-148

³⁷ Miret i Sans, Joaquim (1905), p. 61. Document citat també per Vinyoles Vidal, Teresa (2006), p. 112.

³⁸ Sharon Farmer analitza a partir de la lectura de *La vida i miracles de sant Lluís* les relacions entre dones soles pobres que van immigrar a París a finals del segle XIII. L'autora cita nombrosos exemples de dones, solteres o vídues, que compartien habitacions o, fins i tot, el llit. Farmer, Sharon (1998), p. 345.

comprometia a proveir les necessitats de la dita Romia i a tenir-ne cura si es posava malalta. Margarida reconeixia d'aquesta manera els molts serveis que li havia prestat Romia i el vincle familiar que les unia, ja que eren filles de cosines germanes.³⁹

En el procés contra el teixidor Guillem Rifà, de l'any 1374, tenim també un exemple de vídues que compartien habitatge. Es tracta d'un grup de vídues que s'havien conegut a Sàsser, a l'illa de Sardenya, on havien viscut durant un temps, tot i que més endavant havien emigrat cap a Barcelona. Caterina, vídua de Pere Garraf, vivia amb Clara, vídua de Guillem Comes, mestre de cases, i la seva filla Blanca. Així mateix vivien amb elles Margarida, vídua del sastre Bartomeu Artigues, i Agnès, vídua de Francesc Plaensa, cosina de la dita Clara. Totes plegades vivien en una casa que estava al costat de la de Guillem Rifà, però posteriorment es mudaren al carrer Petritxol i després al d'en Roset, prop del Pi.⁴⁰

A l'altra extrem d'aquestes vídues més econòmicament necessitades, se situen les vídues que llogaven o rellogaven l'espai que elles no utilitzaven, perquè la viduïtat les havia deixades soles o bé perquè es tractava de vídues que disposaven de diversos habitatges. Així doncs, per a moltes d'elles tenir una casa, una habitació o una botiga per vendre, llogar o rellogar podia significar una forma d'ingrés suplementari. Aquest és el cas d'Eulàlia, vídua del llancer Francesc Gomis, la qual va llogar la planta superior de casa seva a la seva filla, Gabriela, mentre el seu marit, l'apotecari Joan Seguer, era fora de Barcelona. Gabriela es comprometia a pagar en concepte de lloguer la meitat del cens que Eulàlia havia de pagar per la casa, que ascendia a 54 sous.⁴¹ A més, no és estrany documentar

³⁹ Carles Vela documenta l'acolliment d'una vídua procedent de Tortosa a casa del seu cosí, l'apotecari Gaspar Canalda. Vela i Aulesa, Carles (2007), p. 413.

⁴⁰ ACA, Processos de la real audiència, any 1374. Document citat per Vinyoles Vidal, Teresa; Comas Via, Mireia (2005). En el Catasto de Florència de 1427, estudiat per Isabelle Chabot, algunes vídues, que es presentaven com a dones massa pobres per pagar els impostos, indicaven que vivien de l'almoïna o bé que rebien allotjament gratuït d'amics o altres companyes vídues. Chabot, Isabelle (1988). "Widowhood and poverty in late medieval Florence". En: *Continuity and Change*, 3, p. 304. Citat per Farmer, Sharon (1998), p. 354.

⁴¹ AHPB, 175/90, f. 36r.-47v. (1446 setembre 9). Instrument de lloguer anotat al peu de l'inventari dels béns de Gabriela, muller de l'apotecari Joan Seguer. Document citat per Vela i Aulesa, Carles (2007), p. 414.

vídues que participaven igualment en el mercat immobiliari comprant i venent cases,⁴² confirmant establiments emfitèutics, etc.

5.2. L'amença de la pobresa

Els fogatjaments i els padrons de milícia mostren un nombre important de dones que rebien el qualificatiu de pobres o miserables.⁴³ Certament, els focs de les dones independents solien ser els més pobres, entre els quals es comptaven també algunes viudes. A partir de l'anàlisi d'aquest tipus de documents, constatem que gairebé una quarta part de les vídues identificades com a caps de casa eren pobres.⁴⁴

Any	Percentatge de focs de vídues pobres respecte al total de vídues
1363	11,1
1378	24,6
1389	-- ⁴⁵
1399	38,8
Mitjana	24,8

Taula 7: Percentatge de focs de vídues pobres respecte al total de vídues

Una particularitat de les fonts consultades, tant les de caràcter fiscal com militar, és que no llistaven a tota la població, sinó que en quedaven exclosos, ja sigui els que estaven exempts de pagar l'impost pel fet de formar part de les classes

⁴² A tall d'exemple, podem citar el document en què Caterina, vídua de Bernat de Volcres, patró de coca de Barcelona, comprà una casa amb obrador, situada al carrer de la Mercè, al marmessor de Margarida, muller de Guillem Sabata, també patró de coca. El preu de la casa era de 91 lliures. La difunta Margarida tenia la casa per l'Almoina de la seu de Barcelona per un cens anual de dos morabatins. Document publicat per Pagarolas Sabaté, Laureà (1991), núm. 103 (1351 agost 19). Per contra, Francesca, vídua del notari Pere Prats, va vendre l'any 1408 al carnisser Guillem Pere Soler una casa que tenia sota el carrer de la Blanqueria de Barcelona, prop de casa seva, sota domini de la pabordia del mes de juliol de la canònica de Barcelona. El preu de venda es va establir en 113 lliures. ACVD, 1-70-32 (A-1) (1408 juny 2).

⁴³ El percentatge de focs pobres consignats en el fogatjament de Barcelona de l'any 1363 era del 5,8%, mentre que en el de 1378 els veïns pobres representaven només el 12,5%.

⁴⁴ L'estudi de la documentació fiscal en llocs com ara París, Lió, Borgonya o Florència mostra com les dones que eren cap de casa estaven àmpliament representades entre els pobres fiscals. Farmer, Sharon (1998), p. 353-354.

⁴⁵ No tenim dades sobre aquest aspecte del fogatjament de 1389.

privilegiades, com aquells que eren massa pobres per pagar-lo. Així doncs, no podem assegurar que aquest percentatge de vídues que es trobaven per sota el llindar de la pobresa no fos una mica més elevat.

En el fogatjament de l'any 1363, estudiat per Manuel Riu, s'especifica la taxa que s'exigia a cada foc, atès que la quantitat que aportava cada cap de casa depenia de la seva riquesa.⁴⁶ Aquestes dades permeten realitzar una anàlisi del grau de riquesa de les vídues consignades en aquest document. Així, les vídues declarades exemptes del pagament de l'impost sumaven 22 (o sigui el 11,1% del total de vídues) i representaven el 18% dels pobres fiscals.⁴⁷ Només en dos casos s'esmenta que les vídues vivien amb els fills. Les que tenien un nivell econòmic mitjà, amb tendència a ser baix, eren 163 (81,9% respecte al total),⁴⁸ mentre que aquelles que eren considerades riques eren només 14 (el 7% de totes les vídues). En aquest sentit, cal tenir present que algunes d'aquestes vídues estaven vinculades als focs més rics de tot el Quarter de la Mar. Es tracta, per exemple, de la vídua de Jaume Solà, que havia de pagar una taxa de 30 lliures, o bé les vídues de Jaume Llull, de Guillem Ferrer i de Bernardó Serra.⁴⁹

En definitiva, les dades extretes dels fogatjaments i dels padrons de milícia permeten constatar que un 25% de les vídues eren considerades com a pobres fiscals i que part de la resta de vídues que estaven integrades al que anomenaríem mà mitjana es trobaven properes al llindar de la pobresa. Així doncs, podem afirmar que les vídues constitueixen un segment de població propens a la pobresa, especialment aquelles que es trobaven ja en les últimes etapes de la vida.

Són diversos els factors que influeixen en la situació socioeconòmica de la vídua. En primer lloc, cal tenir en compte el grup social i econòmic al qual pertanyia estant en vida el seu marit. No totes les dones tenien el mateix punt de partida a l'hora d'encarar la viduïtat: hi havia viudes que estaven molt ben situades dins de les estructures socials. Aquesta circumstància es devia al fet que comptaven amb un

⁴⁶ Riu i Riu, Manuel (2005).

⁴⁷ En el cas de la ciutat de Lió durant el segle XV, segons l'estudi de Nicole Gonthier, les vídues representaven el 5% dels pobres fiscals d'aquesta ciutat. Gonthier, Nicole (1978), p. 57.

⁴⁸ La taxa mínima exigida era de 6 diners mensuals, o sigui 6 sous en total. Riu i Riu, Manuel (2005), p. 566.

⁴⁹ Riu i Riu, Manuel (2005), p. 569-570.

dot i un escreix considerable, a més de béns parafernals, i amb la generositat del marit a l'hora de testar (usdefruit, llegats,...). En la manera que això fos possible, la independència econòmica de la dona es recolzava en aquests elements, a més de la seva força de treball.

Tanmateix, el sistema dotal podia resultar insuficient. És a dir, si la vídua aconseguia, malgrat tot, recuperar la totalitat del seu dot –sempre i quan el seu marit no se l'hagués gastat en vida–, sovint aquest no bastava per cobrir la seva subsistència. No podem obviar que el dot entre les classes menestrals i el poble menut no era gaire elevat. A més, hem de tenir en compte les fluctuacions monetàries que devaluaven el valor de la moneda i, per tant, del dot. Per tot això, malgrat que el dot es presenta sovint com una assegurança per a la viduïtat, constatem que aquest no sempre era suficient.

En segon lloc, l'edat i la preparació que havia rebut,⁵⁰ així com també el seu propi caràcter, eren aspectes que incidien igualment en la capacitat de poder donar resposta al problema de la viduïtat. Un altre factor que determinava el benestar econòmic de les vídues era el fet de tenir un ofici propi amb el qual mantenir-se o bé la possibilitat de continuar amb el negoci familiar. Òbviament, el tipus d'activitat en el qual es recolzava l'economia de la llar influïa enormement en la seva situació socioeconòmica.⁵¹

Així, les vídues joves amb fills menors d'edat, els quals no tenien edat per exercir un ofici i aportar ingressos a la unitat familiar, es trobaven en una situació més complicada que d'altres vídues, perquè tenien més boques per alimentar i habitualment menys recursos. En aquestes circumstàncies es trobava Caterina, vídua del formenter Mateu Gual, que sense guanys ni rendes, havia de mantenir tres fills menors d'edat. Coneixem el cas gràcies al procés informatiu sobre la pobresa d'aquesta vídua incoat per Pere Falcó i Lluís Ribelles per comissió del regent de la cancelleria reial. Els testimonis declaraven que estaven meravellats de com podia mantenir els seus tres fills.⁵² Per tant, l'existència de fills i filles del

⁵⁰ García Herrero, María del Carmen (2006a), p. 457.

⁵¹ Vegeu el capítol 6.

⁵² ACA, Cancelleria, processos en quart, 1484 (1484 setembre 20).

matrimoni i l'edat que tenien aquests infants en el moment de la mort del pare eren també elements que repercutien en la situació econòmica de les vídues. Per altra banda, si la malaltia s'afegia a la viduïtat, hi havia poques esperances d'escapar-se de la pobresa, per causa de la incapacitat de poder treballar, si no hi havia altres recursos. En la mateixa situació es trobaven les vídues de més avançada edat que no tenien accés a cap font d'ingressos, per tal com eren massa grans per treballar.

La combinació de tots aquests factors, amb major o menor fortuna, són els que incidien en els processos d'empobriment i de deteriorament de la condició social de les vídues, de tal manera que moltes d'elles passaven, inevitablement, a engrossir les capes més baixes de la societat si no tenien la capacitat per sortir-se'n.⁵³ En efecte, podem afirmar que una part de les vídues barcelonines s'havien empobrit per les circumstàncies particulars del seu estat i no pas per haver nascut pobres. És a dir, no podien fer front a les responsabilitats familiars totes soles.⁵⁴ En aquest sentit, la mort del cap de família podia significar, per a moltes llars menestrals, la caiguda en la pobresa, pel sol fet que la precarietat econòmica en què es trobaven moltes famílies podia fer trontollar fàcilment la seva situació davant d'una eventualitat com aquesta. A més, les circumstàncies podien empitjorar en qualsevol moment per culpa d'una malaltia, de deutes o, fins i tot, de la mala sort. És en aquestes condicions, i d'acord amb la concepció medieval de la pobresa, que podem incloure les vídues dins del grup dels pobres vergonyants.⁵⁵ Aquestes vídues, i no pas les que identificaríem com a pobres

⁵³ Un exemple de quan es toca fons i d'incapacitat per trobar una sortida, el proporciona Michel Mollat en el seu estudi sobre la pobresa a l'Edat Mitjana: a Gye, prop de Bar-sur-Seine, al nord-est de França, un home va deixar en el moment de la seva mort, cap a l'any 1396, una dona i fills que es trobaven en la més estricta pobresa. A causa de la seva situació, es veien obligats a mendicar al forn i al molí per poder obtenir una mica de pa. Tenien massa deutes. L'única sortida que trobà la vídua va ser treure's la vida i ho va fer sobre la fossa del seu marit. Mollat, Michel (1988), p. 216.

⁵⁴ Teresa Vinyoles ha comprovat, a través de l'estudi de diversos fogatges de la ciutat de Barcelona, que hi havia famílies menestrals que podien pagar els impostos corresponents mentre el marit era viu. Un cop la dona enviudava, la llar era considerada com a pobre, perquè no podien fer front a les impositcions fiscals. Vinyoles Vidal, Teresa (1990), p. 161.

⁵⁵ Lorente, Ana Magdalena (1981-1982), p. 153.

mendicants, eren les que podien ser considerades com a objecte de compassió i assistència.⁵⁶

Moltes vídues anaven perdent tot allò que tenien, perquè es veien desbordades pel seu nou estat.⁵⁷ Carregades de deutes –els propis o els heretats del marit–, havien de fer front a la seva situació venent els béns que posseïen. El fet que, a vegades, les vídues citessin les seves dificultats per fer efectius els pagaments que devien, permet determinar que certes transaccions es devien a les dificultats econòmiques en què es trobaven. En aquestes circumstàncies es va trobar Rosa, vídua d'un sabater de Barcelona, la qual va ser demandada per no pagar els censos deguts per una casa situada al carrer de la Cucurella d'aquesta ciutat.⁵⁸ Una sentència dictada per l'infant Ferran, l'any 1491, obligava la venda en encant públic de la casa, davant de la incapacitat de la vídua per satisfer les 18 lliures que devia. Vuit mesos més tard, la casa va ser venuda a l'apotecari Gabriel Joan pel preu de 48 lliures.⁵⁹

Davant la quantitat de deutes acumulats, algunes vídues s'encomanaven al rei per tal d'obtenir beneficis econòmics o dispenses fiscals, apel·lant a l'empara reial. En aquest sentit, podem fer referència a l'exemple de la vídua de Joan Pere de Sentmenat. La reina Juana Enríquez la va dispensar, a ella i als seus quatre fills i cinc filles, de pagar el lluïsmo de la lleuda de Mediona, la meitat de la qual era domini del rei, en senyal d'agraïment de la monarquia als serveis prestats pel difunt. En el document s'especifica que la casa d'aquest noble passava molta necessitat i penúria, per culpa dels molts censals que ofegaven l'economia familiar. És per aquesta raó que la viuda va decidir vendre's aquesta propietat, ja que la venda podia significar uns ingressos d'uns trenta o trenta-dos mil florins, de manera que la quantitat que es podia estalviar amb aquesta mercè reial ascendia a mil cinc-cents florins.⁶⁰

⁵⁶ Vinyoles Vidal, Teresa (1990), p. 157. Vegeu el capítol 7.

⁵⁷ García Herrero, María del Carmen (2006a), p. 461.

⁵⁸ ACVD, 1-64-26 (E-2) (1491 novembre 29).

⁵⁹ ACVD, 1-66-27 (A-13) (1492 juliol 24). Per un altre exemple de venda d'una casa per part d'una viuda a causa dels deutes que tenia, vegeu ACVD, 1-74-36 (A-2) (1412 octubre 27).

⁶⁰ ACA, Cancelleria, reg. 3.498, f. 165r.-166r. (1462 maig 13). Un altre exemple de les actuacions de la monarquia per protegir les vídues, per citar-ne només un, és el de Silbil·la, vídua del notari

Les casuístiques de l'endeutament podien respondre a factors molt variats. De fet, podem parlar de molts graus i de matisos diversos quan ens referim a les dificultats econòmiques que patien les vídues. Així, per exemple, Eulàlia, vídua de Pere de Foixes, es va trobar sense la liquiditat suficient per poder fer front als deutes del seu marit, el qual havia comprat, conjuntament amb altres persones, la col·lecta d'algun impost barceloní, però sense haver satisfet la quantitat acordada al clavari de la ciutat. Primer va decidir vendre's una esclava,⁶¹ però com que la necessitava per al seu servei i del seu fill, va decidir vendre un censal mort, amb carta de gràcia, juntament amb el mercader Martí Esteve. La compradora va ser Beatriu, vídua de Bernat Serra, per 56 lliures, amb una pensió anual de 80 sous.⁶²

Amb aquest exemple es fa palesa la paradoxal situació que vivien les vídues a l'Edat Mitjana. Tal com afirma María del Carmen García Herrero, mentre, per una banda, les vídues més privilegiades socialment i econòmicament es comptaven entre les grans prestamistes i negociants de l'època, les vídues pobres o empobrides eren clientes fixes del préstec de consum.⁶³

Una altra forma de conèixer la situació econòmica de les vídues barcelonines baixmedievals és a través de l'anàlisi de llurs testaments, atès que a partir de les disposicions testamentàries podem establir la seva capacitat econòmica i fins a quint punt podien viure amb els seus propis mitjans. Certament, documentem com les dones de les classes més benestants de la ciutat ordenaven enterraments

Pere Roset, la qual va dirigir una carta al rei Joan I el Caçador en la qual es declarava vídua i pobra. És per aquesta raó que el monarca li va concedir 50 lliures per al seu manteniment i per poder dotar la seva filla Joaneta de 20 anys. ACA, Cancelleria, reg. 2023, fol. 139r. (1395 maig 14).

⁶¹ Les vídues participaven activament en el mercat d'esclaus, atès que en el cas de necessitat econòmica o la impossibilitat de mantenir els esclaus al seu servei, els venien o llogaven. D'aquesta manera l'esclau o l'esclava esdevenia per a les vídues menys afortunades una apreciada font d'ingressos. Heers, Jacques (1981), p. 163. El mateix autor cita un exemple de principis del segle XV, la protagonista del qual és Elisenda, vídua del mercader Jaume Teixander, la qual no podia mantenir a casa seva una noia jove, filla de la seva esclava Magdalena. La vídua la va lliurar a una altra burgesa de la ciutat, anomenada Francesca, per tal que la tingués com a serventa fins que complís vint anys, però amb la condició que l'alliberés, la casés i la dotés convenientment. Heers, Jacques (1981), p. 230.

⁶² AHPB, Nicolau de Mediona, 163/1, f. 121 (1438 febrer 7). Document citat per Ferrer Mallol, M. Teresa (1998), p. 295.

⁶³ García Herrero, María del Carmen (2006a), p. 462. A tall d'exemple, podem citar la venda d'un censal mort que va fer Eulàlia, vídua de Jaume Burguera, doctor en lleis de Barcelona, per tal de poder pagar diversos deutes. ACVD, 1-84-36 (A-5) (1499 novembre 12).

luxosos, instituïen beneficis i aniversaris, feien llegats pietosos i es recordaven dels més desemparats, establien deixes per a familiars, amics i per a les persones que estaven al seu servei, a més de llegats a altres vídues per al seu manteniment.⁶⁴ Naturalment, els testaments de les vídues més pobres també posaven de manifest les dificultats amb què aquestes es trobaven.

5.3. L'exclusió social de les vídues: la ciutat com a espai de misèria i marginació

El pas entre la pobresa i la misèria era ben estret. El fet que les vídues fossin generalment dones sense home les feia més vulnerables a les difamacions i a les agressions. És per aquesta raó que les lleis protegien amb especial interès la seva dignitat, no només en matèria econòmica i jurídica, sinó també per defensar-les dels abusos deshonestos i del rapte.⁶⁵ Amb aquesta intenció, el rei Pere III el Cerimoniós va promulgar una llei, segons la qual es prohibia als membres de la seva comitiva –familiars i domèstics– i de la de l'infant Jaume, germà seu i procurador general, que s'allotgessin en cases de dones casades, donzelles i vídues joves, per tal d'evitar temptacions deshonestes.⁶⁶ La pena contra aquells que contradiguessin la voluntat reial eren els càstigs corporals.

Malgrat les preocupacions de les autoritats per salvar les vídues d'insults, d'atacs i explotacions, moltes d'elles, especialment les velles, pobres o sota el risc de la marginació social, esdevenien víctimes a mans de familiars, veïns o desconeguts. Si reprenem l'exemple del procés contra Arnau Albertí, constatem que les nenes violades per aquest cavaller eren, en la seva majoria, filles de vídues que

⁶⁴ Vaig parlar àmpliament sobre aquesta qüestió en el meu treball d'investigació de segon curs de doctorat que tenia com a finalitat analitzar els testaments de les vídues barcelonines de la segona meitat del segle XIV. Comas Via, Mireia (2002).

⁶⁵ Pérez de Tudela y Velasco, María Isabel (2001), p. 294.

⁶⁶ CODOIN, vol. VI, p. 252 (1344 abril 12). En el cas del *Fuero Municipal de Nájera* trobem una protecció semblant, segons la qual *en casa de viuda o doncella ninguno sea osado tomar hospedaje, ni atenta a su honra*. *Fuero Municipal de Nájera*, p. 79. Citat per Ratcliffe, Marjorie (1992), p. 315.

declaraven viure en la més estricta pobresa.⁶⁷ La mateixa Na Trialles, acusada d'alcauoteria i de proporcionar a Arnau d'Albertí les nenes, era també viuda i vella.⁶⁸

Igualment d'esfereidors són els dos casos als quals volem fer referència a continuació. Les víctimes de les agressions foren dues vídues que, per desgràcia, exemplifiquen la vulnerabilitat a la qual estaven exposades especialment aquelles vídues procedents de les capes més baixes de la societat i més propenses, doncs, a l'exclusió social. Ambdós exemples procedeixen de Lleida, però creiem que són prou vàlids per tal de plantejar aquesta qüestió. En el primer cas, la víctima fou una viuda molt vella, anomenada Sança, la qual va ser maltractada i violada per un llaurador d'aquesta ciutat. Durant el judici es van poder constatar les nombroses ferides que Sança tenia a la cara i que la feien *gemegar fortament*. Tot i que l'acusat era reincident, la sentència fou aboslutòria.⁶⁹

En el segon procés que presentem, la víctima era una viuda que exercia la prostitució. Una nit un veí, de nom Joan Peiró, va entrar a casa de la dona i, malgrat la resistència que va mostrar ella, la va violar. Els seus crits van alertar un prevere que va acudir fins a la casa de la viuda. Durant l'interrogatori, l'eclésiàstic, tot i haver presenciat l'escena, va declarar no saber-ne res i, a més, s'admirava de com la viuda podia afirmar tals fets. L'agressor, per la seva banda, va negar les acusacions que se li imputaven.⁷⁰

Tant en un cas com en l'altre, s'evidencia la indefensió en què es trobaven certes viudes a causa de la precarietat social en què vivien. Aquestes dones soles, sense

⁶⁷ Les desgraciades protagonistes d'aquesta història foren les nenes següents: Úrsula, filla de Joana, la valenciana, viuda de Joan de Climent, il·luminador de fusta i pedra, i casada en segones núpcies amb Joan de Còrdova, armer del regne de Castella, resident a Barcelona; Domenja i Agnès, filles d'Antònia, àlies la Begura, viuda en primeres núpcies de Ramon Cotxí, viuda en segones núpcies de Bernat Begura, i muller de Joan Albanell; Isabel, filla de Francesca, àlies Na Mingueta o la de les tauletes, viuda de Minguet de Renda, caçador del rei. Riera i Sans, Jaume (1973).

⁶⁸ Es tracta de Caterina Tarí, viuda de Bernat Trialls, anomenada Na Trialles, va ser contractada inicialment per tenir cura del germà bastard del cavaller que estava malalt. Riera i Sans, Jaume (1973).

⁶⁹ AML, reg. 805 f. 85-106 (1412 agost 15). Document citat per Camps Surroca, Manuel; Camps Clemente, Manuel (1995), apèndix 4.

⁷⁰ AML, reg. 810 f. 70-71. (1428 octubre 21-1428 novembre 18). Camps Surroca, Manuel; Camps Clemente, Manuel (1995), apèndix 5.

l'ajuda ni el suport de ningú, estaven sempre sota sospita, més que no pas, tal com hem pogut comprovar, uns homes acusats de violació que aconseguien sortir impunes dels seus crims.

Un cop es posaven els peus en un espiral de marginalitat, les opcions eren poques, especialment si s'havien tancat totes les portes i les finestres. En qualsevol moment, una vídua que es trobés immersa en una situació desesperada podia acabar optant per la prostitució i l'alcaoteria. En les crides contra alcavots, alcavotes, tafurers i vagabunds per foragitar-los de la ciutat de Barcelona, hi figuren sovint el nom d'algunes vídues que eren castigades a anys d'exili i, fins i tot, en alguns casos, sense esperança de vènia, com Joana, vídua del bracer Joan Clapers. Aquesta vídua fou acusada d'alcaoteria i condemnada a tres anys d'exili i sense possibilitat d'obtenir el perdó de les autoritats barcelonines. Joana sentia que havia estat acusada injustament i, per aquesta raó, es va dirigir als consellers de la ciutat per tal que li llevessin la pena.⁷¹

Teresa Vinyoles recull l'exemple d'una viuda que es va veure obligada a dedicar-se a l'alcaoteria. En una carta enviada als consellers de la ciutat, Elisenda Cugada, que així s'anomenava la dona, demanava la seva ajuda per poder vendre una casa que tenia en el bordell. La intenció d'Elisenda, que es declarava *vídua e misserable persona, e sens amichs alguns*, era invertir els diners obtinguts amb la venda per poder viure la resta de la seva vida bé i honestament.⁷²

5.4. Conclusions

La major part dels focs de dones soles que apareixen a la documentació eren llars encapçalades per una vídua. La condició de cap de casa no esdevenia permanent en tots els casos, ja que la vídua podia reintegrar-se, altra vegada, en un grup domèstic dirigit per un home. Les circumstàncies que podien provocar el canvi de situació responien a diversos factors. En primer lloc, podia tornar a viure a casa de

⁷¹ AHCB, Consellers, 1C.V-13 (1477 abril 24-29).

⁷² AHCB, Cartes comunes originals, 2. Document citat per Vinyoles Vidal, Teresa (1990), p. 161-162.

la seva família d'origen, és a dir, a casa del seu pare o de l'hereu d'aquest, eventualitat que es donava especialment en el cas de les vídues joves. En segon lloc, la transitorietat com a cap de casa podia acabar-se en el moment en què el fill arribés a la majoria d'edat o bé si la vídua anava a viure a casa d'alguna filla o d'algun fill ja casat. Una altra possibilitat era llogar-se com a serventa i, finalment, la vídua podia tornar-se a casar. Aquesta darrera era l'opció més plausible de totes, atès que són nombroses, tal com mostra la documentació, les que es tornaven a casar per segona i tercera vegada. Així doncs, cada una d'aquestes situacions comportava la disminució del número de llars en què la vídua era el cap de casa.

Tanmateix, allò que ens interessa ara destacar no és només que les vídues podien ser considerades com a caps de casa, sinó les condicions socioeconòmiques en què vivien. La documentació aporta nombrosos exemples de vídues de totes les classes socials que es definien com a pobres. Les circumstàncies per les quals es trobaven immerses en nombroses dificultats econòmiques eren diverses. Es tracta sovint de dones que no havien recuperat el dot, generalment insuficient per subsistir tota la viduïtat, que arrossegaven els deutes i els problemes del marit i que, a més, tenien infants petits per mantenir o bé ja eren massa velles per poder treballar. En conseqüència, es fa palès que moltes vídues, tot i les divergències que poguessin existir entre els diferents estaments, no tenien els mitjans suficients per mantenir la seva posició social i econòmica després de la mort del marit. Sens dubte, la viduïtat empobria les dones. Però, per a algunes d'elles no només empobria, sinó que l'estat vidual esdevenia sinònim de misèria i, fins i tot, d'exclusió social.

Aquesta clara vinculació entre viduïtat i pobresa es produeix només en el cas de la viduïtat femenina. És a dir, es tracta d'una pobresa sexuada, ja que era la condició de dona sense home la que conferia a les vídues aquesta consideració social de persona pobre. En definitiva, per a les vídues amb béns propis, la viduïtat podia significar la independència econòmica i una llibertat fins a aquells moments no coneguda. Amb tot, per a una vídua sense recursos, expulsada de la llar conjugal, la viduïtat podia significar l'inici d'una llarga llista de desgràcies.

No voldríem acabar aquest capítol sense aportar una altra visió, no sé si més esperançadora, de la condició de vídua. Tot i que acabem de presentar una de les cares més fosques de la Barcelona baixmedieval, certament, la ciutat reconeixia l'honestat de les vídues. Per aquesta mateixa raó, els consellers barcelonins consideraven que havien de ser vídues de reputada fama les que vigilessin les prostitutes de la ciutat durant la Setmana Santa, des de Dimecres Sant fins a Dilluns de Pasqua.⁷³ Durant aquest període de temps, les prostitutes, entre les quals segurament s'hi comptaria paradoxalment alguna vídua, havien de ser recloses a l'hospital situat prop del monestir de Santa Clara, per tal de participar de les misses, sermons i confessions que s'hi celebrarien en atenció a la salvació de la seva ànima.

⁷³ *Ítem deuen a emprar los dits prohòmens algunes dones vídues pronfembres e honestes en aquell nombre que·ls serà viases. Que aximateix lus acapten entre dones per la dita rahó.* AHCB, Consellers, 1C.V-13 (1373 març 22).